

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ (ö. 295/908) ve TASAVVUFÎ
GÖRÜŞLERİ**

Muhammed Osman DİKMEN

1530207090

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Rifat OKUDAN

ISPARTA - 2019

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Düzeltilme Sonrası Girecek Öğrenci

Öğrencinin Adı Soyadı	Muhammed Osman DİKMEN
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Başlığı	Ebü'l-Hüseyin En-Nûrî ve Tasavvufî Görüşleri
Yeni Tez Başlığı ¹ (Eğer değişmesi önerildi ise)	Ebu'l-Hüseyin En-Nûrî (ö. 295/908) ve Tasavvufî Görüşleri

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği hükümleri uyarınca yapılan Yüksek Lisans Tez Savunma Sınavında Jürimiz 24/10/2019 tarihinde toplanmış ve yukarıda adı geçen öğrencinin Yüksek Lisans tezi için;

☒ OY BİRLİĞİ ☐ OY ÇOKLUĞU²

ile aşağıdaki kararı almıştır.

- ☒ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarılı bulunmuş ve tez **KABUL** edilmiştir.
☐ Yapılan savunma sınavı sonucunda aday başarısız bulunmuş ve tezinin **REDDEDİLMESİ** kararlaştırılmıştır.

TEZ SINAV JÜRİSİ	Adı Soyadı/Üniversitesi	Kabul/Ret	İmza
Danışman	Prof. Dr. Rifat OKUDAN/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Ahmet ÖGKE/Akdeniz Üniversitesi	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi M. Zeki SÜSLÜ/SDÜ	☒ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Prof. Dr. Hasan Tevfik MARULCU/SDÜ	☐ Kabul ☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi Şeyda ÖZTÜRK/Akdeniz Üniversitesi	☐ Kabul ☐ Ret	

¹ Tez başlığının DEĞİŞTİRİLMESİ ÖNERİLDİ ise yeni tez başlığı ilgili alana yazılacaktır. Değişme yoksa çizgi (-) konacaktır.

² OY ÇOKLUĞU ile alınan karar için muhalefet gerekçesi raporu eklenmelidir.

YÖK LİSANSÜSTÜ EĞİTİM-ÖĞRETİM VE SINAV YÖNETMELİĞİ Madde 9- (7) Tezi başarısız bulunarak reddedilen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir. (8) Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç üç ay içinde düzeltmeleri yapılan tezi aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da başarısız bulunarak tezi kabul edilmeyen öğrencinin yükseköğretim kurumu ile ilişkisi kesilir.

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ebu’l-Hüseyin En-Nûrî (ö. 295/908) ve Tasavvufî Görüşleri” adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

İmza

Ad Soyad

Muhammed Osman DİKKELİ

Tarih

24.10.2019

ÖZET

Bu araştırma, hicrî III. yüzyılda tasavvuf devrinde Bağdat'ta yaşayan Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tasavvufî görüşleri hakkındadır.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî başta Serî es-Sakatî olmak üzere ünlü sûfilerin talebesi, Seyyidu't-Taife (Sûfilerin Efendisi) lakabıyla şöhret bulan Cüneyd Bağdâdî'nin arkadaşı, Ca'fer el-Huldî ve Rûzbârî'nin hocaları arasındadır. Ferâsetinden ötürü Cüneyd Bağdâdî'nin “Kalplerin Casusu” iltifatına mazhar olmuştur. Makâmâtü'l-Kulûb adlı kitabında kalbin sadr, fuad ve lübb isimlerini almasını Kur'an-ı Kerîm'den deliller getirerek açıklamış, kalbin imanın, sadrın islâmın, fuadın marifetin, lübbün ise tevhidin kaynağı olduğunu söylemiştir. Nûriyye adlı tarikatinde îsâr hasletini ve sohbeti önemsemiştir.

Gulâmu Halîl'in sûfileri zındıklıkla suçlayıp halifeye şikayet etmesi ve sonucunda idam kararı çıkarması üzerine arkadaşlarının yerine celladın önüne atılmasıyla dikkatleri toplamıştır. Gelişen olaylar üzerine dönemin baş kadısının sorduğu sorulara verdiği cevaplarla, baş kadının Nûrî ve arkadaşları zındıksa yeryüzünde muvahhid kalmadığını itiraf etmesinde önemli rol oynamıştır. Allâh aşkı kavramını ilk ortaya atan kişi olan Nûrî, bu aşk ile maksadının muhabbetullâh olduğunu ifade etmiştir.

Tasavvufî kavramlar hakkında yaptığı açıklamalar tasavvuf kaynaklarında yer alan Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî asırlardır görüşlerine müracaat edilen önemli bir şahsiyet olmaya devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Nûrî, Nûriyye, Makâmâtü'l-Kulûp, Tasavvuf, Tarikat

(DİKMEN, Muhammed Osman, *Ebu al-Husayn Nûrî and His Views About Sufism*, Master Thesis, Isparta, 2019)

ABSTRACT

This research is about Ebu al-Husayn Nûrî's views about sufism who lived in third century after hijrah in Baghdad during the period of Sufism. In this research, his life and views related to sufism are examined in detail.

He was student of famous sufis like Sari es-Sakati. He was friend of Cunayd al-Baghdadi who is known as lord of the sufis and he was teacher of many sufis like Ca'far al-Huldi and Ruzbari. Because of his foresight, Cunayd al-Baghdadi honored by saying to him "spy of hearths". In his book named makamat al-kulub, he explained that the heart had received the names of sadr, fuad and lubb by bringing evidence from the Qur'an, and said that the heart was the source of iman, and the sadr was the source of islam, and fuad was the source of marifa, and lubb was the source of tawhid. In his sect called Nûrîyyah, he cared about selflessness and conversation.

When Gulâmu Halîl accused the Sufis of infidelity and complained to the caliph and the caliph issued a death sentence, Nûrî jumped in front of the executioner instead of his friends. For this reason, it has attracted attention. He gave convincing answers to the questions the chief judge asked. Consequently, the chief judge, decided that they are not infidel, on the contrary they are true believers. Nûrî, who first put forward the concept of love of Allâh, stated that his purpose from this was muhabbetullâh.

Nûrî who his explanations about the concepts of Sufism are included in the sources of Sufism is an important figure who has been referred to for centuries and studied about it.

Keywords: Ebu al-Husayn Nûrî, Nûrîyye, Makamat al-Kulub, Sufism

İÇİNDEKİLER

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
ÖNSÖZ.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN (ö. 295/908) HAYATI, HOCALARI, ÇAĞDAŞLARI, TALEBELERİ VE *MAKÂMÂTU'L-KULÛB* ESERİ

1. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN HAYATI	3
2. HOCALARI.....	16
2.1. SERÎ ES-SAKATÎ (Ö. 251/865)	16
2.2. AHMED B. HADRAVEYH (Ö. 240/854).....	17
2.3. MUHAMMED B. ALÎ EL-KASSAB (Ö. 275/888-89).....	18
2.4. AHMED B. EBÛ'L-HAVÂRÎ (Ö. 246/860)	18
3. ÇAĞDAŞLARI.....	19
3.1. CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ (Ö. 297/909).....	19
3.2. İBRÂHİM EL-HAVVÂS (Ö. 291/904)	21
3.3. HAYR EN-NESSÂC (Ö. 322/934)	22
3.4. SEMNÛN B. HAMZA (Ö. 298/911 [?]).....	22
4. TALEBELERİ.....	23
4.1. İBNÜ'L-CELLÂ (Ö. 306/918).....	23
4.2. İBNÜ'L-A'RÂBÎ (Ö. 341/952).....	24
4.3. ZECCÂCÎ (Ö. 348/959-60)	25
4.4. CA'FER EL-HULDÎ (Ö. 348/959)	25
4.5. VÂSİTÎ (Ö. 320/932'DEN SONRA)	26
4.6. RÛZBÂRÎ (Ö. 322/934).....	26
4.7. KETTÂNÎ (Ö.322/933)	27
4.8. HALLÂC-I MANSÛR (Ö. 309/922)	27
5. <i>MAKÂMÂTU'L-KULÛB</i> ESERİ	29

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

1. TASAVVUFUN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ	31
2. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'YE GÖRE TASAVVUFUN ANLAMI VE GAYESİ	33
3. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN TASAVVUFÎ KONULAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	37
3.1. TAHALLUKLA İLGİLİ KONULARA DAİR GÖRÜŞLERİ	38
3.1.1. Tevbe	38
3.1.2. Zikir	42
3.1.3. Fakr	45
3.1.4. Rıza	47
3.1.5. Murâkabe	49
3.1.6. İhlas.....	50
3.1.7. Sohbet ve Uzlet.....	51
3.1.8. Âlim ve Ârif.....	52
3.1.9. Sema	52
3.2. TAHAKKUKLA İLGİLİ KONULARA DAİR GÖRÜŞLERİ.....	53
3.2.1. Fenâ.....	53
3.2.2. Muhabbet	54
3.2.3. Havf ve Recâ.....	57
3.2.4. Cem' ve Fark	59
3.2.5. Huzûr ve Gaybet	61
3.2.6. Mahv ve İsbat	63
3.2.7. Yakîn.....	64
3.2.8. Mârifet	65
3.2.9. Müşâhede	67
3.2.10. Keşf.....	69
3.2.11. Tecellî	71
SONUÇ.....	73
KAYNAKÇA	75
EKLER.....	80
EK 1. KALPLERİN MAKAMLARI (MAKÂMÂTÜ'L-KULÛB).....	80
EK 2. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN ON TAVSİYESİ.....	89
ÖZGEÇMİŞ.....	91

KISALTMALAR

a.g.m.	: Adı geçen makale
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
h.	: Hicrî
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa Sayısı
sy.	: Sayı
ts.	: Tarihsiz
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	: Ve diğeri
yy.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Ezelden ebede kadar yapılan tüm hamd çeşitleri Allâh Teâlâ'ya aittir. Salât ve Selâm Peygamber Efendimiz Hazreti Muhammed'e, âline, ashâbına ve kıyamete kadar O'na tabi olanlara olsun.

Kültürümüzün gelişmesinde etkin olan önemli unsurların başında şüphesiz ki tasavvuf gelmektedir. Kanaatimize göre bunun başlıca sebebi tasavvufun diğer İslami ilimlere nazaran daha fazla ihlas ve samimiyetle iç içe olmasıdır. Örneğin Fıkıh ilmi namaz, oruç gibi ibadetlerin görünen kısmıyla ilgilenirken, tasavvuf ise ibadetlerin derûnî yönü olan ihlas ve samimiyetle ilgilenmiştir. İhlas ve samimiyetsiz kılınan namazın beden hareketleri, tutulan orucun ise aç kalmak olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple tasavvuf kişinin kalbiyle ilgilenmiş, işin başının niyet olduğunu, niyetinde sırf Allâh rızası için olması gerektiğini vurgulamış, nefsin kötülüklerden arındırma yollarını benimsemiştir. Şu da iyi bilinmelidir ki, fıkıhsız tasavvuf zındıklığa, tasavvufsuz fıkıh da kalp katılığına yol açacağı için her iki ilimde birbirinden ayrılmadan kültürümüzde etkili olmuştur. Bunlardan birini diğerinden ayırt edenler kabul görmemiştir.

Tasavvufun insan bedeninde düzeltmeye çalıştığı organ kalp olunca; bu konuda eser sahibi Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ve *Makâmâtü'l-Kulûb* adlı eserini incelemek ve tasavvufi görüşlerini aktarmak istedik.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde hayatı aktarılırken Nûrî lakabının verilmesi, kişiliği, mihne olayı diye adlandırılan Gulâmu Halîl'in sûfiler hakkında idam kararı verdirmesi sonucunda gelişen olaylar, vefatı, hocaları, arkadaşları, talebeleri ve *Makâmâtü'l-Kulûb* adlı eseri ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise *Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin Tasavvuf Anlayışı* başlığı altında konunun daha iyi kavranabilmesi için *Tasavvufun Doğuşu ve Gelişmesi*, *Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'ye Göre Tasavvufun Anlamı ve Gayesi* üzerine bir değerlendirme yapılmıştır. Tasavvufî görüşlerine kaynaklık etmesi bakımından Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin *Makâmâtü'l-Kulûb* kitabının Hacı Bayram BAŞER tarafından yapılan tercümesine ve arkadaşlarına yaptığı on tavsiyesine ekler kısmında yer verilmiştir. Nûrî'nin tevbe, zikir, fakr, rıza, murâkabe, ihlas, sohbet ve uzlet, alim ve arif, sema, fenâ, muhabbet, havf ve recâ, cem ve fark, huzûr ve gaybet, mahv ve isbat, yakîn, marifet, müşâhede, keşf,

tecellî kavramları hakkındaki görüşleri, Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz'ın *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* kitabına göre tahalluk (İslâm ahlakını öğrenmek) ve tahakkuk (Öğrenilen ahlakı hayata uygulayıp mânen yükselerek bazı tahkiki bilgilere ulaşmak) başlıkları altında ayrılarak incelenmiştir. Sonuç bölümünde ise araştırmanın genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bu çalışmada Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin *Makâmâtü'l-Kulûb* eserinin el yazması nüshalarını incelemek için başvuru yaptığımız ve başvuru sonucunda el yazması nüshaların fotoğraflarını veren Beyazıt ve Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanelerine teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca araştırmaya katkılarını sunan Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Zeki SÜSLÜ, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Muhammet PEŞE, Arş. Gör. Muhammed Eşref AYTAÇ, Arş. Gör. Muhammed Ferruh ORUÇ ve Arş. Gör. Muhammed UZUNYOL'a teşekkür ederim. Araştırmada destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Rifat OKUDAN'a şükranlarımı arz ederim. Tüm kusurlarımla Allâh Teâlâ'dan bu ve bundan sonraki çalışmalarda muvaffak kılmasını dilerim.

GİRİŞ

Bu araştırma, hicrî III. asırda tasavvuf döneminde yetişen ve yaşayan Bağdat'ın önemli sûfîlerinden Ebû'l-Hüseyin Nûrî'nin tasavvufî görüşleri hakkındadır. Nûrî'nin hayatı, hocaları, arkadaşları, talebeleri, Nûriyye tarikatı, Makâmâtü'l-Kulûb kitabı, tasavvufî görüşleri incelenmiştir.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî tasavvufta önemli bir yere sahip olmasına rağmen hakkında yapılan araştırmalar *Makâmâtü'l-Kulûb* kitabı özelinde değerlendirilmiştir. Tasavvuf kaynaklarında geçen sözleri hakkında tahakkuk ve tahalluk bağlamında bir çalışma yapılmamıştır. Bahsi geçen eksikliği gidermek maksadıyla bu konu tercih edilmiş ve incelenmiştir.

Çalışmada başlıca amacımız Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin hayatı, hocaları, arkadaşları, talebeleri, tarikatı, *Makâmâtü'l-Kulûb* kitabı, tahakkuk ve tahalluk bağlamında tasavvufî görüşleri hakkında detaylı araştırma yapmaktır. Elde edilen bilgiler ışığında Nûrî'yi tanıtmak ve tasavvufî görüşlerini ortaya çıkararak Tasavvuf bilim dalına kazandırmaktır.

Bu çalışmada Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin hayatı ele alınırken, Hatîb Bağdadî'nin *Tarihi Bağdat*'ı, Zehebî'nin *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'sı, 1969 yılı Bağdat, Maarif matbaası Şeriat Fakültesi dergisinin 5. sayısında Doktor Kâsım Sâmerrâî tarafından yayınlanan "*Makâmâtü'l-Kulûb Li Ebi'l-Hüseyin en-Nûrî*" makalesi, 1978 yılı İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisinde Ahmet Subhi Furat tarafından yazılan "*Ebul Hüseyin Nûrî ve Makamatul Kulup adlı risalesi*" makalesi, Prof. Dr. Mustafa Kara'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinde yayınlanan Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî adlı makalesi ilk başvuru kaynakları arasındadır. Bu kaynaklardaki bilgiler ışığında hayatı ile ilgili diğer kitaplara da başvurulmuştur. Hocaları, arkadaşları ve talebeleri hakkında ki bilgiler *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, tarih ve tabakât kitaplarından elde edilmeye çalışılmıştır. Nûrî'nin tahalluk ve tahakkuk başlığında ele alınan tasavvufî görüşlerine kaynak gösterilirken *Luma*'ve *Risale-i Kuşeyriye* başta olmak üzere birden çok eserle desteklenmeye çalışılmıştır. Tasavvufî kavramların açıklamaları tarama yöntemiyle *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Prof. Dr. Hasan Kamil Yılmaz'ın *Anahatlarıyla Tasavvuf ve*

Tarikatlar, Refik el-Acem'in *Mevsûa'tu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Zafer Erginli'nin editörlüğünü yaptığı *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* ve birçok kaynaktan elde edilmiştir. Ayet mealleri Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları' nın *Kur'an Yolu Türkçe Meal Ve Tefsiri* kitabından alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN (ö. 295/908) HAYATI, HOCALARI, ÇAĞDAŞLARI, TALEBELERİ VE MAKÂMÂTU'L-KULÛB ESERİ

1. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN HAYATI

İsmının Muhammed olduğu da söylenmesine rağmen doğrusunun Ahmed olduğu söylenmektedir.¹ Baba adı Muhammed, künyesi Ebu'l-Hüseyn, nisbeti Horasanî² ve Beğavî'dir. Babasının, Horasandaki Herât ve Mervi'r-Rûz arasında bulunan³ Bağ⁴ veya Bağşûr⁵ köyüne nispetle İbni Beğavî adıyla da bilinir.⁶ Nûrî adının verilmesinde farklı görüşler mevcuttur.

İbn-i Mulakkin *Tabakâtu'l-Evliyâ*'da, Nûrî nispetinin verilmesinde üç farklı görüş aktarmıştır.

Birincisi: Buhara ve Semerkant arasında Nur adlı bir köyde doğması,

İkincisi: yüzünde nur olması,

Üçüncüsü: yüzünün güzelliğinden dolayı olmasıdır.⁷

Ebu'l-Mehâsin Cemâlu'd-din Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kahire* kitabında, bulunduğu mekânı nurlandırmasından dolayı Nûrî ismi verildiğini aktarmıştır.⁸

¹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam fî Târihi'l-Umeni ve'l-Muluk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992, c. XIII, s. 73; İbn-i Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru Hicr, Gize, 2003, c.XIV, s. 746; el-Hüseyn b. Nasr b. Hamîs, *Menâkibu'l-Ebrâr ve Mehâsinu'l-Ahyâr*, Merkezu Zâyid li't-Tirâs ve't-Târîh, Birleşik Arap Emirlikleri, 2006, c. I, s. 389.

² Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 1983, c. XIV, s. 70.

³ Ebu'l-Mehâsin Cemâlu'd-din Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kahire*, Vizaretu's-Sikâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dâru'l-Kutub, Mısır, ts., c. III, s. 163; İsbâ Safâu'd-din el-Bendenî el-Kâdirî, *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr Terâcimu'l-Vucuhi ve'l-A'yâni el-Medfûnîne fî Bağdâde ve Mâ Câverehâ mine'l-Bilâd*, ed-Dâru'l-Arabiyyetu li'l-Mevsûâ'ti, Beyrût, 2002, s. 354.

⁴ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *el-Muntazam*, c. XIII, s. 73.

⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Sıfatu's-Safve*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2000, c. I, s. 530; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Süfiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003, s. 136.

⁶ Kâsım Sâmerrâî, "Makâmâtü'l-Kulûb Li Ebi'l-Hüseyn en-Nûrî" Şeriat Fakültesi Dergisi, Maarif Matbaası, Bağdat, 1969, sy. 5, s. 3, 4; Mustafa Kara, "Ebü'l-Hüseyn en-Nûrî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huseyin-en-nuri> (05.05.2019).

⁷ İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1994, s. 62.

El-Kâmûsu 'l-Muhît ve Tâcu 'l-Arûs'da vaaz verirken ortaya çıkan nurdan dolayı Nûrî denildiği aktarılır.⁹

İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi 'l-Ensâb* kitabında, Buhara ve Semerkant arasında Nur adlı köyü ve oraya nispet edilenleri anlatırken, Iraklıların böyle isimlendirdiğini, Sem'ânî'nin "Neden böyle nispet edildiğini bilmiyorum. Ancak yüzünün güzel olması dolayısıyla Nûrî denildi." dediğini aktarır.¹⁰

Hacı Halife, *Süllemu 'l-Vusûl ilâ Tabakâti 'l-Fuhûl* kitabında, Şa'rânî, *Tabakâtu 'l-Kübrâ*'da, Tiflisî'den naklen, Şûnûziyye mescidine girdiği zaman yüzünün ışığının kandilin ışığını kestiği için Nûrî denildiğini aktarır.¹¹

İbn-i Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-Elbâb fî 'l-Elkâb*'da yüzünün nurlu olmasından Nûrî denildiğini söyler.¹²

Hucvîrî, karanlık bir odada konuştuğunda içindeki nuruyla odayı aydınlattığını, Hakk'ın nuruyla müritlerin sırlarını bildiğini bu sebepten Cüneyd-i Bağdâdî'nin Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî hakkında "kalplerin casusu" (câsûsu 'l-kulûp) dediğini aktarır.¹³

Hucvîrî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'ye nispet edilen Nûriyye adlı tarikattan bahseder. Nûriyye'nin makbul, Ehli Sünnet tarikatlarından olduğunu belirtir.¹⁴ Nûriyye tarikatında, dervişlerle sohbet gerekli görülmüş, uzlet tercih edilmemiştir. Yine kendi ihtiyacı olduğu halde arkadaşını tercih etmek olan îsâr hasleti gerekli görülmüştür.¹⁵

Zamanındaki sûfîlerin şeyhi olarak bilinir. Çok çalışması, ibadetteki güzelliğiyle anılmıştır. Serî es-Sekatî'den müsned hadis aktarmış. Bağdat'ta doğmuştur. Cüneyd-i Bağdâdî kendisinden övgüyle bahsetmiştir. Cüneyd'den önce vefat etmiştir. Cüneyd ölünce Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin yanına defnedilmeyi istemiş fakat bu isteği yerine getirilmemiştir. Zehebî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin hakikat noktelerinde Iraklıların en mahiri olduğunu söyler. Serî es-Sekatî ve başkalarının sohbetinde bulunduğunu

⁸ Ebu'l-Mehâsin Cemâlu'd-din Yûsuf b. Tağrîberdî, *en-Nucûmu 'z-Zâhire*, c. III, s. 163.

⁹ Zebidî, *Tâcu 'l-Arûs*, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, 1974, c. XIV, s. 302; Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, Muessesetu'r-Risale, Beyrût, 2005, s. 488.

¹⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Lubâb fî Tehzîbi 'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1980, c. III, s. 330.

¹¹ Hacı Halife, *Süllemu 'l-Vusûl ilâ Tabakâti 'l-Fuhûl*, Mektebetu İrsîkâ, İstanbul, 2010, c. I, s. 245; Şa'rânî, *Tabakâtu 'l-Kübrâ*, Mektebetu's-Sikâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2005, c. I, s. 160.

¹² İbn-i Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü 'l-Elbâb fî 'l-Elkâb*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 1989, c. II, s. 312.

¹³ Hucvîrî, *Keşfu 'l-Mahcûb*, el-Meclisu'l-A'la, Kahire, 2007, c. II, s. 424.

¹⁴ Hucvîrî, *Keşfu 'l-Mahcûb*, c. I, s. 343.

¹⁵ Hucvîrî, *Keşfu 'l-Mahcûb*, c. II, s. 420.

aktarır.¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, Nûrî'nin tasavvufun inceliklerini Iraklılar arasında en iyi bilen şahsiyetlerden biri olduğunu belirtir.¹⁷

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Ahmed Meğâzilî'den, Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî hakkında "Ondan daha fazla Allâh'ın emirlerine boyun eğen ve Cüneyd-i Bağdadî de dâhil daha fazla ibadet eden bir kimse görmediğini" aktarır.¹⁸

Ebû Hâmid Gazzâlî, Ahmed b. İbrahim el-Makrî'den naklen Nûrî'yi şöyle anlatır: "Az konuşan ve üzerine vazife olmayan şeylerden bahsetmeyen ve sormayan bir kişidir. Muhtaç olmadığı şeyleri araştırmaz, gördüğü kötülüğü hayatı pahasına düzeltmeye çalışmıştır."¹⁹

Feridüddin Attar, Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî'yi vahdetin meczubu, izzete vurulan, nurlar kiblesi, sırlar noktası, hicran derdinin kurbanı, âlemin latîfi, çağının yegânesi, zamanının rehberi, tasavvuf ehlinin zarif siması, muhabbet ehlinin şerefli bir şahsiyeti gibi vasıflarla niteler. Acaip bir riyazeti, makbul bir muamelesi, değerli nükteleri, hoş rumuzları, isabetli fikirleri, şaşmaz bir firaseti, mükemmel bir aşkı, nihayetsiz bir şevki olduğunu belirtir. Şeyhlerin, Nûrî'nin herkese takdim edilmesi konusunda ittifak ettiğini ve "Kalplerin komutanı, Sûfîlerin Ayı" adlarını verdiklerini bildirir. Ayrıca ulemâ ve şeyhlerin ileri gelenlerinden, tarıkatta müctehid ve mezhep sahibi, tarıkatta kat'i burhanları ve parlak hüccetleri olduğunu söyler.²⁰

Zehebî, zâhidliğine vurgu yaparken,²¹ İbn-i Kesir, Nûrî hakkında "*sûfîlerin imamlarından ve en büyüklerindendir*". ifadesini kullanır.²² Ebû Nuaym el-İsfahânî, Bârî Teâlâ'ya yönelenlerin sırları hakkında saf, açıklayıcı ve akıcı bir dili olduğunu²³ ve Muhammed b. Ahmed b. Süfyân ve Muhammed b. Ali el-Kuhtubî'den naklen sûfî ve kelamcı olduğunu söyler.²⁴ Sülemî, zamanında ondan daha güzel yol ve daha hoş kelam

¹⁶ Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 70.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002, c. VI, s. 330.

¹⁸ İbn-i Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 746.

¹⁹ İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rîfet, Beyrût, 1982, c. II, s. 356; bkz. Yusuf Sıdkî el-Mardinî, *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Yayına Hazırlayanlar Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017, c. VI, s. 568-569.

²⁰ Feridüddin Attar, *Tezkiretu'l-Evliyâ*, çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1984, s. 499.

²¹ Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 70.

²² İbn-i Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 746.

²³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfiyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996, c. X, s. 249.

²⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 250.

sahibi olmadığını ifade eder.²⁵ Aynı zamanda görüşleri kendisinden sonra gelen müfessirleri etkilemiştir.²⁶

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî; Serî es-Sakatî, Ahmed b. Hadraveyh, Muhammed b. Ali el-Kassab ve Ahmed b. Ebi'l-Havârî' nin sohbetlerine katılmıştır. Cüneyd-i Bağdâdî, İbrahim el-Havvâs, Hayr en-Nessâc, Semnûn b. Hamza ile çağdaştır. Kendisinin sohbetine de İbnü'l-Cellâ, Ebû Saîd b. el-A'rabî, Ebû Amr Muhammed b. İbrahim Zeccâcî, Ca'fer el-Huldî, Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ el-Vâsîtî, Ebû Ali er-Rûzbârî, Ebû Bekir el-Kettânî, Ebu'l-Mugîs el-Hüseyin b. Mansûr el-Beyzâvî el-Hallâc katılmışlardır.²⁷

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Şam'a giderek Ahmed b. Ebi'l-Havârî'den ilim tahsil etmiştir. Gulâmu Halîl'in²⁸ sûfilere karşı yaptığı işkencelerden ötürü Bağdat'tan çıkıp Rakka'da ikamet etmiş ve Rakka'da tek başına yaşamıştır. Sonra Bağdat'a döndüyse de eski arkadaşları olmamıştır. Gözünde ve bedeninde ki zayıflıktan insanlardan uzak bir yaşamı tercih ettiği anlaşılmaktadır.²⁹

Hatîb el-Bağdadî, Hafız Ebû Nuaym'dan naklen³⁰, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin Serî es-Sekatî'den hadis aldığını söyler. Senetleri aynı metinleri farklı iki hadisi zikreder. Bahse konu olan hadis şöyledir:

²⁵ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 136.

²⁶ Bknz., İbn-i Acîbe, Ahmed b. Muhammed, *el-Bahru'l-Medîd*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 2002, c. I, s. 67; Âlûsî, Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, t.s., c. XVI, s. 19; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, t.s., c. VII, s. 382.

²⁷ Kâsım Sâmerrâî, a.g.m., s. 8, 9; Mustafa Kara, "Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huseyin-en-nûrî> (05.05.2019).

²⁸ "Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el-Bâhilî (ö. 275/888), Uydurma rivayetleriyle şöhret bulmuştur. Aslen Basralıdır. Bâhile kabilesindendir. İsmi yerine geçen Gulâmu Halîl lakabını nasıl aldığı bilinmemektedir. Zühdü ve tesirli vaazlarıyla hem halk hem de devlet adamları üzerinde büyük nüfuz kazanmıştır. Mutasavvıflardan bir kısmının Allâh'ı çok sevdiği, Allâh'ın da kendilerini sevdiği ve gönüllerindeki ilâhî korkuyu giderdiği yolundaki iddialarını şiddetle reddetmiştir. Muhabbetullah anlayışının yanlış olduğunu, insanın Allâh'tan korkması gerektiğini söylemiştir. Halife Mu'temid-Allellah'ın üvey kardeşi ve veliahdı Muvaffak'ın annesi onun hayranlarından olduğu için saraydan aldığı destek ve cesaretle mutasavvıflara karşı zâbitayı kullanmıştır. Mutasavvıfların bir kısmının hapsedilmesini sebep olmuştur. bknz. Zehebî, Muhamed b. Ahmed, a.g.e., c.XIII, s.284; M. Yaşar Kandemir, "Gulâmu Halîl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulamu-halil> (26.06.2019).

²⁹ Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 71; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 249.

³⁰ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 249.

Muhammed b. İsâ Dihkan, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ile yürürken Serî es-Sekatî'den ezberlediği hadis-i şerifi sormuştur. Nûrî, Serî'nin Ma'rûf-i Kerhî, onunda İbnü's-Semmâk, onunda Sevrî, onunda A'meş, onunda Enes radiyallâhu anhu'dan, onunda Nebî Sallallâhu aleyhi ve sellem'den aktardığı

" مَنْ قَضَى لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ حَاجَةً كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَمَنْ خَدَّمَ اللَّهَ عُمَرَهُ "

"Kim Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse, ömrü boyunca Allâh'a hizmet eden kişi gibi ecri olur." hadis-i şerifini söylemiştir.³¹ Yine Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'den aynı senetle ve

" مَنْ قَضَى لِأَخِيهِ الْمُسْلِمِ حَاجَةً كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ كَمَنْ حَجَّ وَاعْتَمَرَ "

"Kim Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse, hac ve umre yapan kişi gibi ecri olur." şeklinde ki farklı metinle aktarmıştır.³²

Ma'rufu emretmek münkerden sakındırmak konusunda hassasiyetiyle ilgili şu olay anlatılır:

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî namaz için abdest almaya kömürcülerin çeşmesine gitmiştir. Orada ki bir geminin içinde üzerlerine katranla lütuf yazılmış otuz küp görür. Ticarete lütuf diye bir şey olmadığı için bunu garipseyerek gemiciye küplerin içinde ne olduğunu sormuş. Gemcinin "sana ne işine bak" cevabı merakını artırmış ve öğrenme isteğini tekrar etmiştir. Bunun üzerine gemici Nûrî'nin boş işlerle uğraşan bir sûfî olduğunu, küplerde Mu'tezîd'e ait şarap olduğunu söylemiştir. Küplerde şarap olduğunu öğrenen Nûrî gemiciden kürek istemiş, gemici de hizmetçisine küreği vermesini ve Nûrî'nin ne yapacağına bakmasını emretmiştir. Küreği alan Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî biri dışında tüm küpleri kırmıştır. Gemcinin hakime başvurmasıyla Nûrî tutuklanıp Mu'tezîd'in huzuruna çıkarılmıştır. Mu'tezîd kılıcı kelamından önce geldiği için insanlar Nûrî'yi öldüreceğinden şüphe duymamışlardır. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî Mu'tezîd'in huzuruna girdiğinde, onu demir bir kürsi üzerinde elindeki kırbaçı çevirirken bulmuştur. Nûrî'yi gören Mu'tezîd: "Sen kimsin?" diye sorunca, Nûrî: "Muhtesibim (Hesapçı)" cevabını vermiştir. Mu'tezîd: "Kim sana hesap işini verdi?" sorusunu yöneltince Nûrî "Seni insanlara baş olmayı nasip eden bana bu

³¹ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 136.

³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, c. VI, s. 332.

vazifeyi nasip etmiştir.” demiştir. Bunun üzerine Mu’tezid başını eğip yere bakmış sonra başını kaldırarak Nûrî’ye niçin küpleri kırdığını sormuş, Nûrî: “*Sana acıdığım ve arzu ettiğin kötülükten seni engellemek için.*” cevabını vermiştir. Mu’tezid yine başını öne eğip bir müddet düşündükten sonra bir küpü kırmadan sapasağlam bırakma sebebini sormuş, Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî: “*Küpleri kırmaya başladığım zaman Hakk Subhânehû ve Teâlâ’nın küplerin kırılmaması sebebiyle hesaba çekeceği düşüncesiyle Allah korkusunu beni kapladı. Allâh korkusuyla küpleri kırmaya başladım. Son küpü kıracağım zaman, “Mu’tezid’e karşı gelerek küpleri kırdım” diye bir duygu içimi kapladı ve kırmadım. Eğer ilk hal olsaydı o küpüde kırdardım.*” demiştir. Bu cevaptan memnun kalan Mu’tezid Nûrî’ye: “Serbest olduğunu münkerden değiştirmek istediğini değiştirmesini” söylemiştir. Nûrî ise “Şu ana kadar Allâh için çalıştığını bundan sonra Mu’tezid için çalışması gerekeceği için bunu yapamayacağını” belirtmiştir. Bu söze mebni Mu’tezid Nûrî’ye ne istediğini sormuş, Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî Bağdat’tan güvenilir bir şekilde çıkmak istemiştir. Basra’ya gitmiş ve kendisi aracılığıyla Mu’tezid’den bir şey isterler düşüncesiyle Mu’tezid ölünceye kadar orada kalmış sonra Bağdat’a dönmüştür.³³

İbadetlerde gösteriştten uzak durmasıyla ilgili de şu hadise aktarılır:

Hocası evde yemek yediğini, evdekiler de yanında götürdüğü pideleri yediğini zannederek yirmi yıl oruç tutarak geçirmiştir. Her gün çarşıya giderken evden iki pide alıp iki pideyi sadaka olarak vermiştir. Mescide girerek çarşı vakti gelinceye kadar vaktini mescitte ibadetle geçirmiştir. İftar zamanı gelince dokuz küçük şişede bulunan beş ritl³⁴ suyu, beş günde tüketerek iftarını açmıştır.³⁵

Ali b. Abdürrahim, Nûrî’nin yanına gelince ayaklarının şiştiğini görmüş ve sebebini sorunca, Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, “Nefsim hurma yemek istedi. Nefsimin isteğini yerine getirmedi. Nefsim de beni engelledi. Çarşıya çıkıp, satın aldım. Hurma

³³ İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmu’d-Dîn*, c. II, s. 356; bknz. Yusuf Sıdkî el-Mardinî, *Mesîru Umûmi’l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, c. VI, s. 568-569, Şa’rânî, *Tabakâtu’l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

³⁴ Arap dünyasındaki en yaygın ağırlık ölçülerindendir. Ritl kelimesi Grekçe litranın Süryânîce yoluyla Arapça’ya geçmiş şeklidir. Aslı Latince “dengelemek, denkleştirmek, tartmak” anlamındaki librodan türeyen “denge, terazi, tartı” mânasındaki libradır. Kelime Türkçe’ye Arapça’dan aynen, Grekçe’den lidre ve lodra biçiminde geçmiştir.” bknz. Cengiz Kallek, "Ritl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ritl> (26.06.2019).

³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 332; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 64.

yiyinge neysime namaz kılmak için kalk dedim. Bana karşı geldi. Ben de Allâh’a and olsun kırk gün yere oturmayaçağım dedim ve oturmadım.” demiştir.³⁶

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî ve Cüneyd-i Bağdâdî hastalanmış, Cüneyd hasta olduğunu belli etmiş, Nûrî ise gizlemiştir. Niçin Cüneyd gibi yapmadığı sorulunca, şikâyetçi olduğumuz bir beladan imtihan edilmiyoruz demiş ve şu şiiri söylemiştir:

                                     

                                  

Eğer hastalığa layıksam, Sen de şükre layıksın

Azap et, hastalığa yavaş ol diyen bir kalp kalmadı.

Cüneyd’e bu şiir söylenince “şikâyetçi değiliz, lakin bizde gizlenen kudretin aşık r olmasını istedik.” cevabını vermiştir.³⁷

Yine Nûrî hastalanınca Cüneyd dirhem dolu bir kese göndererek kendisini ziyaret etmiş, Nûrî ise keseyi iade etmiştir. Bir müddet sonra Cüneyd hastalanınca Nûrî onu ziyaret ederek, başucunda oturup, elini alnına koymuş ve Cüneyd hemen sağlığına kavuşmuştur. Bunun  zerine Nûrî, Cüneyd’e “Kardeşlerini ziyaret ettiğin zaman bu iyilik gibi onlara nazik davran” ikazında bulunmuştur.³⁸

Nûrî’nin insanlara el aıp bir şeyler istediği duyulmuş, hoş karşılanmayan bu durum Cüneyd-i Bağdâdî’ye haber verilince, “O, insanlara vermek için ister. İnsanlardan istemesinin sebebi, onların sevap kazanmasını sağlamaktır, bu ona bir zarar vermez” demiştir. Cüneyd-i Bağdâdî haberi getiren kimseden terazi getirmesini istemiş, terazi getirilince, önce yüz dirhem tartmış, sonra bir avuç para alarak yüz dirhemini üzerine atmıştır.  i para dolu kesenin Nûrî’ye götürülmesini istemiş, keseyi alan kimse bu olaya hayret ederek Nûrî’nin yanına varmıştır. Nûrî keseyi görünce terazi getirilmesini istemiş, terazi getirilince, kesenin içinden yüz dirhemi tartıp: "Bunu ona geri götür ve söyle bundan sonra ben ondan bir şey kabul etmeyeceğim" demiş, tartı haricinde arta kalan paraları almıştır. Nûrî’nin yaptığı davranıştan hayreti artan kişi

³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 333.

³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 333; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtu’s-S fiyye*, s. 138.

³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 334; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 66.

neden böyle yaptığını sorunca, Nûrî şöyle cevap vermiştir: “Cüneyd, hikmet sahibi biridir. İpin iki ucunu birden tutmak istiyor. Bu yüz dirhemi ahirette sevap elde etmek için tarttı. Üzerine de bir avuç parayı Allâh Teâlâ’nın rızasını kazanmak için attı. Ben, Allâh Teâlâ’nın rızası için olan kısmını aldım, kendi nefsi için koyduğu kısmı iade ettim.” Geri çevirdiği kısım Cüneyd’e verilince ağlamaya başlamış ve: "Kendisi için olanı aldı, bizim için olanı geri çevirdi" diyerek üzüntüsünü belli etmiştir.³⁹

Hatîb el-Bağdâdî, Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, Rakka da bulunurken oradaki müritler ile Nûrî arasında geçen diyalogu şöyle alar: Müritler, Nûrî’ye gelerek “balık tutmaya çıkalım mı?” diye sormuşlar ve Nûrî’ye, “İbadetin ve çalışmanla gel! Çalışmadan üzerinde olduğun durum üç rıtl ağırlığında bir balık eder.” demişlerdir. Bu söze mebni Nûrî kölesine, “Ant olsun, söyledikleri balık hemen çıkmazsa kendimi Fırat nehrine atacağım” demiştir. Akabinde Fırat nehrinden üç rıtl ağırlığında bir balık çıkmıştır. Nûrî’den bu olayı işiten Cüneyd’in “Ey Eba’l-Hüseyin, balık çıkmasaydı, kendini Fırat’a atacak mıydın” sorusuna, Nûrî “evet” cevabını vermiştir.⁴⁰

Hatîb el-Bağdâdî, hırsızla Nûrî arasında geçen olayda Nûrî’nin duasının hemen kabul olduğunu ise şöyle ifade eder: “Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, yıkanmak için suya girmiş, hırsız gelerek elbiselerini almıştır. Nûrî sudan çıkıp elbiselerini bulamayınca, suya geri dönmüştür. Bir zaman sonra hırsız, sağ eli iş göremez halde elbiselerle gelmiş ve elbiseleri aldığı yere koymuştur. Bunu gören Nûrî, “Elbiselerimi geri getirdi, eli eski haline dönsün” şeklinde dua etmiş, Allâh, hırsızın elini eski haline döndürmüştür.”⁴¹

Nûrî’ye nasıl olduğu sorulunca, “Kendisiyle beraber Allâh’tan başkası olmayan kimsenin hali nasıl olur.” cevabını vererek şu şiiri söylemiştir.

الذِّكْرُ يَقْطَعُنِي، وَالْوَجْدُ يَطْلَعُنِي *** وَالْحَقُّ يَمْنَعُ عَنْ هَذَا وَ عَنْ ذَاكَ

فَلَا وُجُودَ وَلَا سِرَّ أَسْرَ بِهِ *** حَسْبِي فُؤَادِي إِذَا نَادَيْتَ لِبَاكَ

“Hatırlamak beni keser, Sevgi beni ortaya çıkarır, Hakk bundan da ondan da engeller.

³⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu’l-Kulûb*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, c. II, s. 337.

⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 334.

⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 334; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 64.

Onunla gizlenen sır ve varlık yoktur, Gönlüme, nida ettiğin zaman buyur demek yeter.”⁴²

Gulâmu Halîl sıkıntısı olunca, sûfiler zındıklıkla itham olunmuş. Halife Mu'temid hicrî iki yüz altmış dört yılında⁴³ sûfilerin tutuklanmasını emretmiştir. Nûrî, Ebû Hamza, Zakkâm⁴⁴, Ebû Bekir Dekkak tutuklananlar içerisinde bulunmaktadır. Cüneyd, Ebû Sevr'in mezhebi üzere fakih olduğu beyan ederek kendini gizlemiştir.⁴⁵ Halifenin huzûruna çıkarılmışlar ve halife idam edilmelerini emretmiştir. Nûrî, idam edilmek için diğerlerinin önüne geçmiş, cellat ölmek için arkadaşlarının önüne geçme sebebini sorunca, Nûrî, “Bu an hayatımı onların hayatına tercih ettim.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine cellat duraksamış ve işi halifeye bildirmiş, halife davayı Kâdî'l-Kudât İsmail b. İshak'a yönlendirmiştir. Nûrî, İsmail b. İshak'ın huzûruna çıkarılmış, Kadı taharet, namaz gibi ibadetlerden sormuş, Nûrî bu sorulara doğru cevap verdikten sonra “Bundan sonra Allâh'ın öyle kulları vardır ki, Allâh'ın yardımıyla iştir, konuşur, gelir, gider, yer ve giyerler.” demiştir. Kâdî'l-Kudât İsmail b. İshak bu sözü işitince uzunca bir süre ağlamış ve halifenin huzûruna çıkarak “Eğer bu sûfiler zındıksa yeryüzünde muvahhit yoktur.” demiş ve salıverilmelerini istemiştir.⁴⁶ O gün halife'nin, Nûrî'ye “nereden yiyorsunuz” sorusuna, Nûrî “Biz idare edilen bir topluluğuz, rızkı çeken sebepleri bilmeyiz.” cevabını vermiştir.⁴⁷

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* da bu olayı bazı farklılıklarla anlatır. Tutuklananlar içinde Şiblî ve Cüneyd olduğunu, Kadının sorduğu fikhî sorular üzerine Nûrî'nin sırasıyla sağına, soluna baktığını sonra başını önüne eğip bir hayli beklediğini ve soruların hepsine doğru cevaplar verdiğini, Kadı, Nûrî'ye sağına, soluna dönme sebebini sorunca, Nûrî'nin “*Bana, cevabını bilmediğim şu meseleleri sordun. Sağımda ki meleğe sordum, bilmediğini söyledi. Solumda ki meleğe sordum, bilmediğini söyledi.*”

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, c. VI, s. 335.

⁴³ Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 71.

⁴⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 2003, c. V, s. 144; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Telbîsu İblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2001, s. 155.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Telbîsu İblîs*, s. 155.

⁴⁶ İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 64.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih-u Bağdâd*, c. VI, s. 336; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 139.

Kalbimden sordum. Kalbim, Rabbimden haber verdi. Böylece cevap verdim.” şeklinde aktarır.⁴⁸

Feridüddin Attar, *Tezkiretu 'l-Evliyâ'* da aynı olayı daha farklı şu şekilde anlatır.

Gulâmu Halîl, sûflere düşmanlığını ilan etmiş ve şarkı söyleyip raksettiklerini, harama baktıklarını, insanı dinden çıkaracak sözler konuştuklarını halifeye şikayet etmiştir. Sûflerin zındık olduğunu, idam edilmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. Halife idam kararı verirse çok büyük bir sevap kazanacağını vadedince, halife derhal sûflerin getirilmesini emretmiştir. Ebu Hamza, Rakkam, Şiblî, Nûrî ve Cüneyd getirilerek haklarında idam kararı verilmiştir. Önce Rakkam'ın idamı gerçekleşeceği zaman Nûrî neşeli halde öne geçerek idam sehпасına çıkmış ve ilk kendisinin idam edilmesini istemiştir. Cellat, Nûrî'nin hareketinden şaşkınlığını gizleyememiş ve şöyle demiştir:

-“Henüz seni idam etmeye sıra gelmedi, kılıç öyle acele bir şekilde yanına koşulacak bir şey değildir.”

Bunun üzerine Nûrî, cellata tarikatının temelini îsâr ve fedakârlık çerçevesinde kurduğunu, nefes alacak bir anı bile arkadaşlarına tercih ettiğini söylemiştir. Halife, Nûrî'nin samimiyetinden şaşırarak idamın durdurulmasını emretmiştir. Nûrî ve arkadaşlarının durumunu incelemesi için kadıyı görevlendirmiştir.

Kadı, Cüneyde ilminden, Nûrî'ye hakkında işittiklerinden ötürü geçerek ilk soruyu içlerinde zayıf gördüğü Şiblî'ye yöneltmiştir. Fıkıhtan zor soru sorayım düşüncesiyle şu yöneltmiştir:

“Yirmi altına ne kadar zekât düşer?”

Şiblî: *“Yirmi buçuk altın”*

Kadı: *“Bunu kim böyle yapmıştır?”*

Şiblî: *“Sıddık-ı Ekber radiyallahu anhu böyle yapmıştır. Zira o, kırk bin altın vermiş ve geriye de hiçbir şey bırakmamıştır.”*

Kadı: *“Peki şu yarım altın da ne oluyor?”*

⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu 'l-Beyân*, c. VII, s. 382; İsmail Çetin, *Aşk*, Dilara Yayınları, Isparta, 2006, c. I, s. 213.

Şiblî: “Bu da o yirmi altını elde tutmuş olmasının cezası, bu parayı biriktirmiş olmasının tazminatı. İşte bunun için yarım altın daha vermesi lazım gelir!”

Sonra Kadı, Nûrî’ye de fıkıhtan soru sormuş, cevabını almış ve kadı mahcub olmuştur. Nûrî sözüne şöyle devam etmiştir:

“- Ey Kadı! Bütün bunları sordun ama şunu hâlâ sormadın. Acaba Ulu ve Yüce Allâh’ın öyle erleri var mıdır ki, bunların kıyamları hep O’nunla, hareket ve sükûnları aralıksız olarak O’nunla, bütün hayatları O’nunla, müşahededeki bekalari da daima O’nunla olsun? Öyle ki Hakk’ı temaşa etmeleri hali bir lahza kesintiye uğrasa canları bedenlerinden çıksın? O’nunla uyusun, O’nunla yesin içsin, O’nunla tutsun, O’nunla yürüsün, O’nunla görsün, O’nunla işitsin ve O’nunla olsun! İşte ilim bu sorulara verilen cevaptır, senin sorularına verilen cevap ilim değil!”

Bu sözler karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen kadı halifeye elçi gönderip:

“Şayet bunlar da mülhid ve zındık iseler, ben yeryüzünde bir tek muvahhidin bile bulunmadığına hükmediyorum.” demiştir. Halife kadının sözüne binaen Nûrî ve arkadaşlarını yanına çağırıp:

“Dileyin dileğinizi,” demiştir. Nûrî ve arkadaşları halifenin sözüne şöyle cevap vermişlerdir:

“Bizim dileğimiz senin bizi unutmandır, çünkü sen ne hüsnü kabul göstermekle bize şeref verirsin, ne de katından kovmakla bizi hakir kılabilirsin. Zira bize göre senin bizi kabul etmen reddetmen gibi; reddetmen de kabul etmen gibidir.”

Bu sözleri dinleyen halife çokca ağlamış, Nûrî ve arkadaşlarını izzet ve ikramla uğurlamıştır.”⁴⁹

İbnü’l-Cevzî, *Telbîsu İblîs* kitabında Gulâmu Halîl sıkıntısının sebebinin, Nûrî’nin “Ben Allâh’a âşığım, Allâh’da bana âşık” sözü olduğunu aktarır.⁵⁰

Gulâmu Halîl’e, sûfilerin, “Biz Rabbimizi seviyoruz. O da bizi seviyor. Sevgisinin fazla olmasıyla bizden korkusunu düşürdü.” sözü haber verilmiştir. Gulâmu

⁴⁹ Ferîdüddin Attar, *Tezkiretu’l-Evliyâ* çev. Süleyman Uludağ, s. 501; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, c. II, s. 421.

⁵⁰ İbnü’l-Cevzî, *Ebu’l-Ferec, Telbîsu İblîs*, s. 155.

Halîl Allâh sevgisini bidat sayarak “Korku bize evlâdır.” demiştir. Akabinde halifeye Basra’da hulul ve ibaha ile Bağdat’ta zındıklık ile itham edilen sûfîler olduğunu söylemiştir. Veliaht⁵¹ Muvaffak’ın annesi, devlet ve halk zühtünden ötürü Gulâmu Halîl’e hayran kalmışlar, halifeye yapılan baskılar sonucu Gulâmu Halîl sûfîleri yakalayıp hapsedmiştir.⁵²

Serrâc, Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî’nin küfürle itham edildiği için halifeye şikayet edildiği üç olay anlatmıştır.

İlk şikayet sebebi “Ben Allâh’a aşığım, Allâh da bana” sözüdür. Halifeye karşı kendini “*Allâh onları sever, onlar da Allâh’ı severler.*” mealindeki Mâide suresi kırk dördüncü ayetiyle savunmuştur. Halifeye aşkın muhabbetten daha çok olmadığını ancak aşğın yasaklı, sevenin ise sevgisiyle faydalandığını söylemiştir. Nûrî’nin kelamının inceliğinden halife ağlamıştır.

İkinci şikayet konusu ezan okuyan müezzine “*Lanet olsun, Allâh kahretsin!*”, havlayan köpeğe “*Buyur, işte geldim.*” sözleridir. Halife sözlerinin sebebini sorunca, “*Müezzinin alacağı ücret için gaflet halinde Allâh’ı anması gayretine dokundu. Ücret olmasaydı Allâh’ı da anmayacaktı. Bu sebeple “Lanet olsun, Allâh kahretsin!” söyledi.*” demiştir. Köpeğin havlamasına karşı “*Buyur, işte geldim.*”, sözü için “*O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.*” mealindeki İsrâ suresi kırk dördüncü ayetiyle kendini savunmuştur.

Üçüncü şikayet konusu ise “*Dün gece evimde Allâh ile beraberdim.*” sözüdür. Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, bu sözü sebebiyle sorguya çekilmiş ve kendisini şöyle savunmuştur: “*Doğru, ben her zaman Allâh ile beraberim. Evde olduğum zaman da, halkın içinde olduğum zaman da O’nunla beraberim. Kim dünyada Allâh ile beraber ise ahirette de onunla beraberdir. Allâh Teâlâ’da öyle buyurmuyor mu? “İnsanı biz yarattık ve elbette içinden geçenleri biliriz; biz ona şah damarından daha yakınız.”*”⁵³ Bu sözleri üzerine halife Nûrî’ye eliyle dokunmuş ve istediğini konuş demiştir.⁵⁴

⁵¹M. Yaşar Kandemir, "Gulâmu Halîl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulamu-halil> (30.06.2019).

⁵² Zehebî, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XIII, s. 284.

⁵³ Kâf, 50/16.

⁵⁴ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, Dâru’l-Kutubi’l-Hadis, Mısır ve Mektebetu’l-Mesnâ, Bağdât, 1960, s. 492.

Hatîp el-Bağdâdî hizmetçisiyle arasında geçen olayı şöyle aktarır: Nûrî'nin hizmetçisi, çok soğuk ve çok rüzgârlı bir gün Nûrî'yi mescitte tek başına otururken bulunca, Nûrî'ye “yiyecek bir şeyler getireyim mi?” diye sormuştur. Nûrî'den “evet getir” cevabını alınca, “ne getirme mi istersin?” diye sormuş, Nûrî, “ekmek ve süt” cevabını verince, hizmetçi, “Bu soğuk günde, sen de neredeyse buz tutacakken başka bir şey getireyim mi ?” demiş, Nûrî, “Bu senin gereksiz işlerle uğraşmandır, sana dediğimi getir.” cevabını vermiştir. Bunun üzerine hizmetçi ekmek ve bir bardak sütü getirerek önüne koymuştur. Ayrıca önüne içinde ateş olan bir çömlek bırakmıştır. Nûrî bir yandan eliyle ateşi çevirip ısınırken bir yandan ekmeği sütle yemeye başlamış, lokmayı ağzına alınca süt dirseğine akmış ve dirseğinde ki duman karasını yıkamıştır. Bunu gören hizmetçi “Ya Rabbi, dostların ne kadar pis, onlardan elbisesi ve bedeni temiz olan biri görülür mü?” sorusunu sormaktan kendini alamamıştır. Sonra hizmetçi Nûrî'nin yanından çıkıp İbrahim el-Havvas'ın mescidinin yanındaki yakınında karakol olan bir dükkânda oturmuştur. Hizmetçi orada otururken yanına gelen bir kadın eline vurarak “Bohçamı önümden sen aldın.” demiştir. Kadın böyle bağırıp insanları yanına toplamaya başlayınca kadının sözü karakoldan duyulmuş ve polisler gelmiştir. Polisler hizmetçi ve kadını valiye götürmüşler. Hizmetçinin durumu kendisine ulaşan Nûrî, mescitten çıkarak, hizmetçi ile kadın, valinin huzûrundayken yanlarına gelmiştir. Kadın bohçayı hizmetçinin aldığı iddia ederken, Nûrî, valiye hizmetçiyi suçlamamasını, onun suçsuz olduğunu söylemiştir. Nûrî'ye, vali “şikâyetçi varken delilin nedir?” sorusunu sormuş, bunun üzerine Nûrî, yanlarından çıkarak beraberinde siyah bir cariyeye olduğu halde gelmiştir. Cariye, şikâyetçi kadına hizmetçiyi bırakmasını, bohçayı önünden alıp, eve götürdüğünü söylemiştir. Nûrî hizmetçinin elini tutarak “Sen, Ya Rabbi, dostların ne kadar pis, de!” diyerek serzenişte bulunmuştur.⁵⁵

Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, Ebû Bekir er-Râzî'nin Ali b. Abdurrahim'den, Nûrî'nin hicrî iki yüz doksan beş senesinde vefat ettiğini aktarır.⁵⁶

Nûrî'nin vefat sebebinin işittiği bir şiirden dolayı olduğu söylenmiştir.

لَا زِلْتُ أَنْزِلُ مِنْ وَدَادِكَ مَنْزِلًا * تَتَحَيَّرُ الْأَلْبَابُ عِنْدَ نَزْوِلِهِ

⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 337; İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 66.

⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 338.

“Sevginden kalplerin konaklamakta hayret ettiği bir menzilde konaklamaktan ayrılmadım.”

Sonra tevâcûde girerek çölde dolaşmaya başlayan Nûrî kesilip kılıç gibi kökleri kalmış sazlığa girmiş, sabaha kadar, şiiri tekrarlayarak yürümüştür. Ayaklarından kan akıp, şişmiş, bayılıp düşerek vefat etmiştir. Ebu'l-Hasan el-Kannad ise Nûrî'nin, Şûnûziyye Mescidinde otururken vefat ettiğini⁵⁷, dört gün kimsenin vefat ettiğini anlamadığını, gasilhaneye götürmenin mümkün olmadığını, cenazesi taşınınca Şiblî'nin arkasından “Yeryüzünden ilmin kaldırıldığına dair alametler koyun” dediğini söyler.⁵⁸ Cüneyd-i Bağdadî, Nûrî vefat edince “Sıdkın hakikatinden haber veren kimse kalmadı.” demiştir.⁵⁹

Hüseyin b. Fudayl, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî sekerat halindeyken, “Bir ihtiyacın, arzuladığın bir şey var mı?” şeklinde sorunca, Nûrî başını kaldırarak konuşmaya gücü kalmadığı halde “Evet, çok büyük bir arzum var.” demiş, Hüseyin b. Fudayl, ihtiyacının ne olduğunu sorunca, “Allâh'ı görmeyi arzuluyorum.” cevabını vererek durumunu biliyor gibi üç kere derin nefes almış ve dünyadan ayrılmıştır.⁶⁰

Nûrî'ye sekerât halinde Lâ ilâhe illallâh demesi telkin edilince, “O'na dönmeyecek miyiz?” demiştir.⁶¹

2. HOCALARI

2.1. SERÎ ES-SAKATÎ (Ö. 251/865)

Adı Serî, babasının adı el-Muğallis, künyesi Ebu'l-Hasen'dir. Bağdatlı ilk sûfîlerdendir. Hicri 155'te Bağdat'ın Kerh semtinde dünyaya gelmiştir. Baba mesleği hurdacılığı devam ettirdiği için Sakatî nisbetiyle anılmıştır. Hadis öğrenmek için Mekke'ye gitmiştir. Ma'rûf-i Kerhî, Hâris el-Muhâsibî, Bîşr el-Hâfî'nin sohbetinde bulunmuştur. Tasavvuf ile tanışmasında şeyhi Ma'rûf-i Kerhî veya Habîb er-Râî'nin

⁵⁷ İbn-i Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 746.

⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VI, s. 338.

⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2001, s. 53.

⁶⁰ İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 69.

⁶¹ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfiyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, t.s., c. II, s. 526.

duasının vesile olduğu söylenmektedir. Ma'rûf-i Kerhî yanında yetim bir çocukla Serî'nin dükkânına gelerek Serî'den çocuğu giydirmesini istemiş, isteği yerine getiren Serî, Marûf Kerhî'den aldığı duanın bereketiyle zühd yoluna girmiştir. Başka rivayete göre ise Habîb er-Râî'ye dervişlere harcanmak üzere 10 akçe vermiş, Râî'nin duası üzerine gönlü dünyevî ilgilerden soğumuş ve tasavvufa yönelmiştir.⁶²

Serî es-Sakatî Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Saîd el-Harrâz, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Semnûn b. Hamza, İbn Mesrûk, Ali el-Gadâirî, İsmâil b. Abdullah eş-Şâmî gibi sûfilerin önderi ve döneminin en başta gelen şeyhlerindendir. Sonraki sûfilerin çoğu onun yolunu tutmuştur. İlim, hikmet, mürüvvet, muhabbet, mârifet ve şefkat ehli bir sûfî olarak tanınır. Şeriatın zahirine uymak, tasavvuf anlayışının temelini oluşturur.⁶³

Dayısı ve üstadı olduğu "Seyyidü't-tâife" diye anılan Cüneyd-i Bağdâdî'yi yetiştirmiştir. Menkıbeleri, sözleri ve fikirleri genellikle Cüneyd tarafından nakledilmiştir. Hicri 251 yılında vefat etmiştir. Kabri Bağdat'taki Şûnûziyye Kabristanı'nda Cüneyd-i Bağdâdî'nin yanındadır.⁶⁴

2.2. AHMED B. HADRAVEYH (Ö. 240/854)

Ebû Hâmid Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî, ilk sûfilerden ve Melâmetiyye'nin ilk temsilcilerindendir. Şeyhi Hâtim el-Asam ve Ebû Tûrâb en-Nahşebîdir. Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebû Hafs el-Haddâd ile görüşmüştür. Müeddibü'l-Evliyâ Ebû Bekir el-Verrâk, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ve Ebû Abdullah el-Belhî sohbetine katılanlar arasındadır.⁶⁵

Gönül dünyasının sırlarını açığa vurmama konusu üzerinde önemle durmuştur. Ebû Hafs onun için, "Ahmed'den daha büyük bir himmete, daha doğru bir hale sahip bir

⁶² Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati> (05.05.2019).

⁶³ Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati> (05.05.2019).

⁶⁴ İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb*, Dâru İbn-i Kesîr, Dimeşk, h. 1406, c. II, s. 127; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 496; İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Muhtasar-u Tarih-i Dimeşk li İbn-i Asâkir*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, h. 1402, c. III, s. 265; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 116; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 115; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 7; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 28; İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 160; Süleyman Uludağ, "Serî es-Sakatî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati> (05.05.2019).

⁶⁵ Mustafa Kara, "Ahmed b. Hadraveyh", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hadraveyh> (05.05.2019).

başkasını görmedim.”, Bâyezîd-i Bistâmî, “Üstadımız Ahmed’dir.”, Hücûrî, “Horasan’ın güneşi ve fütüvvet ehlinin yöneticisi” olduğunu söylemiştir. Zevcesi Fâtıma’nın da en derin tasavvufî konuları tartışabilecek kadar bu hayatın içinde olduğu rivayet edilir. Hücûrî, Ahmed b. Hadraveyh’in er-Riâye bi-Hukûkillâh adlı bir eseri olduğunu kaydetmiştir. Hicri 240 yılında vefat etmiştir.⁶⁶

2.3. MUHAMMED B. ALİ EL-KASSAB (Ö. 275/888-89)

Ebû Ca’fer es-Sûfî diye de bilinir. Bağdâdlı’dır. Cüneyd-i Bağdâdî’nin üstadıdır. Cüneyd-i Bağdâdî, insanların hocasının Serî es-Sekâtî olduğunu söylediklerini halbuki üstadının Muhammed el-Kassâb olduğunu söylemiştir. Hicri 275 yılında vefat etmiştir.⁶⁷

2.4. AHMED B. EBÜ’L-HAVÂRÎ (Ö. 246/860)

İlk dönem sûfilerindendir. Adı Ahmed b. Ebü’l-Havârî, künyesi Ebü’l-Hasan⁶⁸ veya Ebü’l-Hüseyn’dir.⁶⁹ Babasının adı Abdullah, dedesinin adı Meymun’dur. Hicri 164 (780-781) yılında doğdu. Abdullah isminde künyesi Ebû Muhammed olan zahid, vera’ sahibi, hadis alimi bir oğlu, Muhammed isminde fazilet sahibi bir abisi vardır.⁷⁰ Babası da arif ve vera’ sahibidir.⁷¹ Hanımı Râyîa⁷² veya Râbia⁷³ binti İsmail kendisine evlenmeyi teklif edince, Ahmed b. Ebü’l-Havârî çok ibadetle meşgul olduğunu söyleyerek kabul etmemiştir. Hanımının ikinci teklifinde “Eşimden birçok mal kaldı. Bu malın bana Allâh’a götüren bir yol olması için bunu kardeşlerime harcamak istiyorum, seni de salihlerden biliyorum” diye söylemesi üzerine hocasından izin alıncaya kadar müddet istemiştir. Hocası değiştikleri için talebelerinin evliliklerine genellikle izin

⁶⁶ Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XI, s. 487; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 42; Nebhânî, Yusuf b. İsmail, *Câmiu Kerâmâtî’l-Evliyâ, Dâru’l-Kütübi’l-Arabîyyeti’l-Kübrâ*, Beyrût, h. 1329, c. I, s. 290; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, s. 95; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 37; Mustafa Kara, "Ahmed b. Hadraveyh", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hadraveyh> (05.05.2019).

⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. IV, s. 103; Kâsım Sâmerrâî, a.g.m. s. 8, Ahmet Subhi Furat, *“Abu’l-Huseyn an-Nûrî ve Makâmât al-Kulûb adlı risalesi”*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1978, s. 340.

⁶⁸ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, s. 91.

⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44.

⁷⁰ İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 35.

⁷¹ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu’s-Sûfiyye*, s. 91.

⁷² İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 35.

⁷³ Mustafa Bilgin, "Ahmed b. Ebü’l-Havârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-ebul-havari> (05.05.2019).

vermemekteydi. Kadının sözlerini hocasına anlatınca; hocası hemen evlenmesini çünkü o kadının Allâh dostu olduğunu, bu sözlerinde siddîkların sözü olduğunu söylemiştir. Hanımı, Şam ehlinde Râbiatü'l-Adeviyye'ye benzetilmiştir.⁷⁴ Ahmed b. Ebü'l-Havârî, Cüneyd-i Bağdadî'nin "Şâm ehlinin reyhânesi"⁷⁵ iltifatına mazhar olmuştur. Başta Ebû Süleyman ed-Dârânî olmak üzere Süfyân b. Uyeyne, Mervân b. Muâviye el-Fezari ve Bîşr b. Serî'nin sohbetlerine katılan Ahmed b. Ebü'l-Havârî, 246 (860) yılında vefat etmiştir.⁷⁶

3. ÇAĞDAŞLARI

3.1. CÜNEYD-İ BAĞDÂDÎ (Ö. 297/909)

Tasavvufun ilk döneminin en güçlü isimlerindendir. Bağdat'ta doğmuş, yaşamış ve vefat etmiştir. Adı Cüneyd, babasının adı Muhammed, künyesi Ebu'l-Kâsım, nisbeti Kavârî'dir. Ailesi cam ticaretiyle uğraştığı için bu nisbeti almıştır. Cüneyd-i Bağdâdî ipek ticareti yapmış bu yüzden kendisine Hazzâz lakabı verilmiştir.⁷⁷

Küçük yaşta ilim öğrenmeye başlayarak, fıkıh ilmini, mezhep kurucusu, fıkıh ve hadis âlimi Ebû Sevr el-Kelbî'de okumuştur. Hadis ilmini, Ebû Ali Hasan b. Arefe el-Abdî ve başka âlimlerden dinlemiştir. Başta dayısı ve şeyhi Serî es-Sakatî ve Ebû Hamza el-Bağdâdî gibi sûfîlerin sohbetinde bulunarak, dayısının "Allâh seni sûfî hadisçi değil hadisçi sûfî kılsın" şeklinde duasını almış ve yirmi yaşında iken fıkıh hocası Ebû Sevr'in ders meclisinde fetva verecek seviyeye gelmiştir.⁷⁸

Yedi yaşındayken şükrün ne olduğunu soran dayısı Serî es-Sakatî'ye, "Verdiği nimete güvenerek Allâh'a âsi olmamaktır" cevabı, tasavvufa olan ilgisinin çocukluk

⁷⁴ İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 35, 36.

⁷⁵ İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 31.

⁷⁶ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Süfiyye*, s. 91, 92, Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 5; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44, İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 31; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zeheb*, c. II, s. 110; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 447; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XII, s. 85; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 44; Mustafa Bilgin, "Ahmed b. Ebü'l-Havârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-ebul-havari> (05.05.2019); Hasan Kamil Yılmaz, "Ahmed Bin Ebi'l-Havari – Kuddise Sirruh" <http://hasankamilyilmaz.com/ahmed-bin-ebul-havari-kuddise-sirruh.html> (05.05.2019).

⁷⁷ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdad-i> (05.05.2019).

⁷⁸ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdad-i> (05.05.2019).

devresinde başladığını göstermektedir. Ca'fer el-Huldî, hal ile ilmi mükemmel bir şekilde birleştirdiğini, onu görenin halinin ilminden üstün, dinleyenin ilminin halinden üstün olduğu kanaatine vardığını belirtmiştir. Bu faziletlerinden ötürü “tâvûsü'l-ulemâ” ve “seyyidü't-tâife” ünvanları verilmiştir. Mu'tezile âlimi Ebu'l-Kâsım el-Kelbî ona hayranlığını gizleyememiştir. Sadece sûfîler değil edipler sözünden, filozoflar fikrinden, kelâmcılar ilminden faydalanmak için etrafında toplanmışlardır. Ebû Muhammed el-Cerîrî, Ebu'l-Abbas İbnü'l-Arabî, İsmâil b. Nüceyd, Ali b. Bündâr es-Sayrafi, Ebû Bekir Şiblî, Mümşâd ed-Dîneverî, Abdullah eş-Şa'rânî, Muhammed b. Ali el-Kettânî, Ebû Bekir el-Vâsıtî, Ebû Amr ez-Zeccâcî ve başka birçok sûfî sohbetinde bulunmuş, müridi ve halifesi olmuştur. Bu sebeple birçok tarikat silsilesinde adı geçmektedir.⁷⁹

Ayrıca Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet edilen ve sahvı yani kendine hâkim olma halini esas alan Cüneydiyye adında bir tarikat vardır. Tarikatler hicri 7. yüzyıldan sonra ortaya çıkmış olduğundan bunların meşrep olması daha isabetli görülmüştür. Hicri 7. yüzyıldan sonra ortaya çıkan Kübreviyye, Kâdiriyye, Hâcegân, Gazzâliyye, Harîsiyye, Arîfiyye gibi bazı tarikatlar ve bunların kolları kendilerini Cüneydiyye'den saymışlardır. Tarikatlerin meydana gelmediği bu dönemde sekr yani sâlikin, kendisine gelen vâridin etkisiyle yaşadığı mânevî sarhoşluk halini en üstün hal görenlere Tayfûriyye, sahv yani kendine hâkim olma halini en üstün hal görenlere Cüneydiyye denilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî'de temkin, dikkat ve şuur yani sahv hali esas olduğundan sohbetinde bulunmak isteyen Hallâc-ı Mansûr'un sekr halinde bulunduğunu söyleyerek onu kendinden uzaklaştırmış ve bu konuda ileri sürdüğü mazereti de kabul etmemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ayrıca Bâyezîd-i Bistâmî'nin şathiyelerini de onun bidâyet halinde olmasıyla izah etmiş ve bunu eksiklik saymıştır. Hicri 5. yüzyılda Tayfûriyye'yi en güçlü bir şekilde Ebû Saîd-i Ebu'l-Hayr ve Ebu'l-Hasan Harakânî, Cüneydiyye'yi ise Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ve Hücûvîrî temsil etmiştir. Hücûvîrî, Ahmed b. Muhammed eş-Şekkaî, Muhammed b. Hasan el-Huttelî, Ebu'l-Kâsım el-Cürcânî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebû Ali el-Kâtib ve Ebû Ali er-Rûzbârî gibi hicri 4. ve 5. yüzyılın tanınmış mutasavvıfları, şeyhlerinin hepsinin Cüneyd-i Bağdâdî olduklarını söylemiştir. Necmeddîn-i Kübrâ Cüneydiyye'ye “tarîk-ı ebrâr” (özü sözü doğru olanların yolu), Tayfûriyye'ye “tarîk-ı şüttâr” (mahirlerin yolu) demiştir. Harîrîzâde, Cüneydiyye'nin

⁷⁹ Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdâdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi> (05.05.2019); Silsile için bkzn. İsmail Çetin, *Mümin'in İstikameti; Velinin Kerametidir*, Dilara Yayınları, Isparta, 2005, s. 213.

esaslarının az yeme, az uyuma, az konuşma, inziva, sürekli abdestli bulunma, kalbi mâsivâ ile meşgul etmeme, daimî zikir ve kalbi şeyhe bağlama olan sekiz usûlü olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

Cüneyd-i Bağdadî, vefatına yakın oturarak namaz kılmış, bununda bir nimet olduğunu belirterek, namaz kılarak istirahat etmiş, Kuran-ı Kerim'i hatmetmiş, yeni bir hatme başlamış, Bakara Suresinden yetmiş ayet okumuş, virdini çekerken hicri 297 yılında ruhunu teslim etmiştir. Cenaze namazına altmış bin kişi katılmıştır. Bağdat'ta Şünûziyye Mezarlığına, dayısı ve şeyhi Serî es-Sakatî'nin yanına defnedilmiştir.⁸¹

3.2. İBRÂHİM EL-HAVVÂS (Ö. 291/904)

Riyâzet ve tevekküle önem vermesiyle tanınan ilk dönem sûfilerindendir. Adı İbrahim, babasının adı Ahmed, künyesi Ebû İshâk'dır. Balıkçılıkla geçimini sağlarken, "Onlar bizi zikrediyorlar, geçimini temin edecek başka meslek bulamadın mı?" sesini duyarak bu işi bırakmış, hurma yaprağından zenbil örüp satarak geçinmiş, bundan dolayı "Havvâs" lakabını almıştır. Sâmerrâ'da doğmuş, hicri 291'de Rey'de vefat etmiştir. Şeyhi Hayr en-Nessâc ile tanışması tasavvufa ilgi duymasını sağlamıştır. Yûsuf b. Hüseyin er-Râzî ve Ebû Abdullah el-Mağribî'den istifade etmiş, Cüneyd-i Bağdadî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Mîmşâd ed-Dîneverî, Hallâc-ı Mansûr ile de görüş alışverişinde bulunmuştur. Mekke, Medine, Dimaşk, Kûfe, Kâdisiye başta olmak üzere birçok yeri dolaşma fırsatını elde etmiştir.⁸²

İbrahim el-Havvâs'ın tevekkül tarifi dikkat çekmektedir. Tevekkülü, "Kalbin mala ve mülke, genel olarak da yaratılmış olan şeylere güvenmeyip sadece Allâh'a dayanması, Allâh'ın kendisine istediklerini verdiği zaman hissettiği duygularla vermediği zamanki duygularının aynı olmasıdır." şeklinde tanımlamıştır. Tevekkülü

⁸⁰ Süleyman uludağ, "Cüneydiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneydiyye> (05.05.2019).

⁸¹ İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. II, s. 228; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 767; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 255; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 66; İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, Dâru Hicr, Gize, 1992, c. II, s. 260; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. I, s. 383; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 129; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 49; İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 127; Süleyman Ateş, "Cüneyd-i Bağdadî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdad-i> (05.05.2019).

⁸² Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhim el-Havvâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-havvas> (05.05.2019).

sabır, rıza, muhabbet olarak üç derecede ele almış, önce kulun sabretmesi, sonra hükmullâh'a razı olması ve son olarak Allâh'ı sevmesi şeklinde açıklamıştır.⁸³

3.3. HAYR EN-NESSÂC (Ö. 322/934)

İlk dönem sûfileridendir. Hicri 202'de Sâmerrâ'da dünyaya gelmiştir. Adı Muhammed, babasının adı İsmâil, künyesi Ebu'l-Hasen'dir. Hicri 322 yılında 120 yaşında vefat etmiştir. Sâmerrâlı olduğu için Sâmerrâî, Bağdat'a yerleştiği için Bağdâdî nisbetini almıştır. Hac yolculuğunda Kûfe'ye gelince Hayr adında kölesini kaybeden bir kişi tarafından kölesine benzetilerek alıkonmuş ve dokumacılıkta çalıştırılmıştır. Dokumacı Hayr anlamında "Hayr en-Nessâc" diye hitap edilmiştir. Yıllar sonra köle olmadığı anlaşılmış ama bu isimle çağrılmasına karşı çıkmamıştır.⁸⁴

Hayr en-Nessâc'ın tasavvufda üstadları Serî es-Sakatî ve Ebû Hamza el-Bağdâdî'dir. Ayrıca Bağdat'ta tanınmış zâhid ve sûfilerin sohbetinde bulunmuş, yaşam tarzı, güzel ve etkili konuşmasıyla sohbet halkasına birçok zahid ve sûfiler katılmıştır. İbrâhim el-Havvâs ve Ebû Bekir eş-Şiblî'nin mürididir. Cüneyd-i Bağdâdî onun hakkında "Hayr, en hayırlı olanımızdır" demiştir. Allâh korkusunu günahlara dalanları düzelteren kırbaça benzetmiş, şükretmeyi nimetin kendisinden daha önemli görmüş, ibadetler yerine Allâh Teâlâ'nın lütfuna güvenmek gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁵

3.4. SEMNÛN B. HAMZA (Ö. 298/911 [?])

Hayatıyla ilgili kaynaklarda yeterli malumat bulunmayan Semnûn b. Hamza Basra'da doğmuştur. Hayatının çoğunluğunu Bağdat'ta geçirmesiyle beraber Hicaz ve Kudüs'te bulunmuştur. Babasının adı hakkında Hamza, Ömer ve Abdullah olmak üzere üç görüş vardır. Künyesi hakkında da Ebu'l-Hasan, Ebu'l-Kasım, Ebû Bekir şeklinde üç

⁸³ Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. I, s. 233; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 325; Kehhâle, Ömer Ridâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetu'l-Mesnâ, Beyrût, t.s., c. I, s. 4; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 220; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 64; Mustafa Bahadıroğlu, "İbrâhim el-Havvâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-havvas> (05.05.2019).

⁸⁴ Mehmet Demirci, "Hayr en-Nessâc", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayr-en-nessac> (05.05.2019).

⁸⁵ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 247; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 69; İbnü'l-Mulakkin, *Tabakâtu'l-Evliya*, s. 196; Mehmet Demirci, "Hayr en-Nessâc", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayr-en-nessac> (05.05.2019).

görüş söylenmiştir. Serî es-Sakatî, Ebû Ahmed el-Kalânî ve Muhammed b. Ali el-Kassâb hocaları arasında yer alır. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ve Ebû Bekir el-Vâsîtî'nin dostudur. Sûfiler ve devlet idarecileri katında itibar görmüştür. Yakışıklılığı sebebiyle zengin bir kadının evlilik teklifini reddetmesi üzerine zina iftirasına maruz kalmıştır. Kadın, Gulâmu Halîl ile anlaşarak idam fermanı çıkartmıştır. Halife gördüğü rüya üzerine idam kararını kaldırmış ve özür dilemiştir. Vefat tarihi hakkında Sülemî 297(909) yılında vefat eden Cüneyd-i Bağdâdî'den önce, Ebû Nuaym Cüneyd-i Bağdâdî'den sonra öldüğünü aktarmışlardır. Cüneydin vefat tarihine yakın öldüğü anlaşılan Semnûn'un vefatı hakkında İbn-i Cevzî ve bazı müellifler tarafından kaydedilen 298 (911) yılı kabul görmüştür.⁸⁶

“Hiçbir şeye mâlik olmaman ve hiçbir şeyin sana mâlik olmaması” şeklinde tasavvufu tanımlamıştır. Allâh'a giden yolda asıl olanın muhabbet olduğunu, Allâh'a muhabbet ile ulaşılabileceğini, bütün makam ve hallerin değişeceğini veya sona ereceğini ama muhabbetin sürekli olduğunu söyleyen Semnûn, muhabbetullah konusunda kendine özgü bir yolu olması sebebiyle “Semnûn el-Muhib” (âşık Semnûn) diye de tanınmıştır. Ona göre kalbi mâsivâ'dan temizleyerek muhabbetullah ile doldurmak gerekir. Böyle olursa sûfî Allâh'a kavuşur. Vecd halinde “Benim için senden başka haz ve amaç yok, beni istediğin gibi sına!” demesi üzerine yakalandığı hastalıktan ötürü yanlış yaptığını anlayarak kendisine “Yalancı Semnûn” anlamında ki “Semnûn el-Kezzâb” ismini vermiştir.⁸⁷

4. TALEBELERİ

4.1. İBNÜ'L-CELLÂ (Ö. 306/918)

Fakr ve tevekkül konusundaki görüşleriyle tanınır. Adı Ahmed, babasının adı Yahyâ, künyesi Ebû Abdillâh'dır. Bağdat'ta doğmuştur. Hicri 12 Receb 306'da (19 Aralık 918) Dimaşk'ta doksan sekiz yaşında vefat etmiştir. Babası, Ma'rûf-i Kerhî, Bişr

⁸⁶ Abdullah Kartal, "Semnûn b. Hamza", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semnun-b-hamza> (18.06.2019).

⁸⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 309; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 771; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 58; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 158; Abdullah Kartal, "Semnûn b. Hamza", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semnun-b-hamza> (18.06.2019).

el-Hâfî gibi sûfilere sohbetlerinde bulunmuş, paslı gönülleri aydınlattığı için babasına “Cellâ” unvanı verilmiştir. Çocukluğunda Ma‘rûf-i Kerhî, Serî es-Sakatî, Zünnûn el-Mısırî gibi ünlü sûfilere hizmet etmiştir. Esas müşşidinin Dimaşk’ta iken tanıştığı Ebû Tûrâb en-Nahşebî olduğu aktarılır. 600 şeyhle görüştüğünü, bunlar arasında en çok Zünnûn el-Mısırî’yi, babasını ve Ebû Tûrâb’ı beğendiğini söyler. Ebû Bekir Muhammed b. Dâvûd ed-Dükkî, Muhammed b. Süleyman el-Lebbân, Muhammed b. Hasan el-Yaktînî gibi sûfilere yetişmesinde katkı göstermiştir. Bağdat’tan ayrılarak Filistin’de bugün Yafa-Kudüs yolu üzerinde bulunan Remle kasabasına yerleşmiş, sonra Hicaz’a gidip on sekiz yıl Mekke’de ikamet etmiştir. Oradan Kuzey Afrika’ya geçerek Kayrevan’a gitmiş ve orada ki sûfilerle görüşmüştür. İbnü’l-Cellâ, zâhidi övülmekle yerilmeyi bir tutan, âbidi farzları ilk vaktinde eda eden, sûfiyi bütün fiilleri Allâh’tan gören şeklinde tarif etmiştir. Fakr’dan sorulunca üzerinde para varken bu konuda söz söylemeye utandığını belirterek üzerindeki dört akçeyi sadaka olarak verdikten sonra fakrı, “sebeplerden kendini soyutlamak” diye tarif etmiştir.⁸⁸

4.2. İBNÜ’L-A’RÂBÎ (Ö. 341/952)

İlk sûfî müelliflerden ve muhaddisidir. Adı Ahmed, babasının adı Muhammed, künyesi Ebû Saîd’dir. Doğum yeri Basra’dır. İlim tahsili için Bağdat’a gitmiştir. Bağdat’ta fıkıh ve hadis ilmiyle ilgilenmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebu’l-Hüseyn en-Nûrî ile tanışınca tasavvufa yönelmiştir. Hadis ilminde sika kabul edilmektedir. Hayatının son yıllarında Mekke’ye yerleştiği için “Şeyhü’l-Harem” adıyla bilinir. Hicrî 341 (952) yılında Mekke’de vefat etmiştir. *Kitâbü’z-Zühed, Risâle fi’l-Mevâiz ve’l-Fevâid, Kitâbü Rü’yetillâhi Tebâreke ve Teâlâ, Kitâbü’l-Mu’cem fi’l-Hadis, Tabakâtü’n-Nüssâk, Târîhu’l-Basra, El-Cem’ ve’t-Tefrik, Kitâbü’l-Vesâyâ* adlı eserleri vardır. *Tabakâtü’n-Nüssâk*, zâhidlerin hayatı ve menkıbeleri hakkında yazılmış ilk kitaptır.⁸⁹

⁸⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 314; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 144; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtü’l-Evliya*, s. 81; Mustafa Bahadıroğlu, “İbnü’l-Cellâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cella> (05.05.2019).

⁸⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 376; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 320; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 78; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtü’l-Evliya*, s. 77; Ethem Cebecioğlu, “İbnü’l-A’Râbî, Ebû Saîd”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-ebu-said> (05.05.2019).

4.3. ZECCÂCÎ (Ö. 348/959-60)

İlk dönem sûfilerindendir. Nîşâbur da doğmuştur. Vefat tarihi olan hicri 348 (959-960) yılına kadar Mekke’de bulunduğu için “Şeyhü’l-Harem” lakabıyla anılmıştır. Adı Muhammed, babasının adı İbrahim, künyesi Ebû Amr’dır. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Osman el-Mağribî, Ebu’l-Hüseyn en-Nûrî, İbrâhim el-Havvâs, İbn Hafîf gibi sûfilerin sohbetine katılmıştır. Sohbetine katılanlar arasında Ebû Bekir el-Kettânî, Ebû Ya’kûb en-Nehrecûrî, Ebû Muhammed el-Mürtaiş gibi sûfiler vardır. Cüneyd-i Bağdâdî’den hilafet almış, Ebû Osman el-Mağribî’de kendisinden hilafet almıştır. Tarikat silsilesi Cüneyd-i Bağdâdî vasıtasıyla Serî es-Sakatî ve Ma’rûf Kerhî’ye ulaşır.⁹⁰

4.4. CA’FER EL-HULDÎ (Ö. 348/959)

İlk dönem sûfilerinin menkıbelerini toplayıp yazması ve rivayet etmesiyle tanınan mutasavvıftır. Bağdat’ın Huld mahallesinde hicri 252 (866) yılında doğmuştur. Babasının adı Muhammed, künyesi Ebû Muhammed’dır. Hicri 348 (959) yılında doksan üç yaşında Bağdat’ta vefat etmiş, Şünûziye Mezarlığı’nda Cüneyd-i Bağdâdî ile Serî es-Sakatî’nin yanına defnedilmiştir. İlk tahsilinden sonra hadis ilmiyle meşgul olmuş, hasırcılık yapmış ve tasavvuf yoluna girmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, İbrâhim el-Havvâs, Hayr en-Nessâc, Ebu’l-Hüseyn en-Nûrî, Ruveym b. Ahmed, Semnûn b. Hamza, Muhib, Ebû Muhammed el-Cerîrî, Ebu’l-Kasım en-Nîsâbü’rî’nin sohbetlerinde bulunan Ca’fer el-Huldî, Ebu’l-Hüseyn el-Alevî ile Ebu’l-Abbas en-Nihâvendî’yi yetiştirmiştir. *Hikâyâtü’l-Meşâyih*, *El-Fevâid ve’z-Zühed ve’r-Rekâik*, *Risâle fi’t-Tasavvuf* ve *el-Mihne* adlı dört eseri vardır. Bazı eserlerini kibir ve benlikten sakınmak gayesiyle başkalarına nisbet etmiştir.⁹¹

⁹⁰ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu’s-Süfiyye*, s. 323; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 405; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XV, s. 239; Semih Ceyhan, "Zeccâcî, Ebû Amr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeccaci-ebu-amr> (05.05.2019).

⁹¹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu’l-Evliyâ*, c. X, s. 381; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, c. XV, s. 238; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, c. XV, s. 558; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu’s-Süfiyye*, s. 326; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 80; İbnü’l-Mulakkin, *Tabakâtu’l-Evliya*, s. 170; Mustafa Kara, "Ca’fer el-Huldî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-el-huldi> (05.05.2019).

4.5. VÂSİTÎ (Ö. 320/932'DEN SONRA)

İlk dönem sûfîlerindendir. Adı Muhammed, babasının adı Mûsâ'dır. Horasan'ın Fergana bölgesinden olduğu için İbnü'l-Fergânî olarak da bilinir. Birçok yeri ziyaretinden sonra Merv'e yerleşmiş ve orada hicri 320(932)' den sonra vefat etmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ve Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin sohbetlerinde bulunan Vâsîfî, melâmetîliğin merkezi Nîşâbur'a giderek melâmetîliğin önde gelen isimlerinden Ebû Osman el-Hîrî'nin müridleriyle de görüşmüştür. Melâmetîler'in nefis hakkındaki görüşlerini eleştirmiştir. Tasavvufun ilk devrinde ortaya çıkan on iki meşrep arasında kaydedilen Seyyâriyye'nin kurucusu Ebu'l-Abbas es-Seyyârî, Vâsîfî'nin müridi kabul edilmektedir.⁹²

4.6. RÛZBÂRÎ (Ö. 322/934)

İlk dönem sûfîlerindendir. Adı Ahmed, babasının adı Muhammed, künyesi Ebû Alî'dir. Bağdat'ın yakınında Rûzbâr'da doğduğu için Rûzbarî nisbetini almıştır. İran şahlarının soyundan gelir. Bağdat'ın ileri gelen ailelerindendir. Babası emirlik veya vezirlik yapmıştır. Rûzbârî Mısır'a yerleşmiş ve hicrî 322 (934) yılında burada vefat etmiştir. Karâfe Mezarlığı'nda Zünnûn el-Mısırî'nin yakınlarına defnedilmiştir. Cüneyd-i Bağdâdî, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, İbnü'l-Cellâ, Ebû Muhammed el-Cerîrî ve Ebu'l-Hasan Bünnân'ın sohbet halkalarında bulunmuştur. Sülemî hadis hâfızı olarak kabul eder. Tasavvuftaki şeyhinin Cüneyd-i Bağdâdî, fıkıhtaki hocasının Ebu'l-Abbas b. Şüreyh (Süreyc), sarf ve nahivdeki hocasının Sa'leb, hadisteki üstadının İbrâhim el-Harbî olduğunu belirtir. Ferîdüddin Attâr zühd ve tasavvufta önder, yüce hal sahibi ve isabetli ferâseti olan bir sûfî şeklinde tanıtır. Hücvîrî ve Kuşeyrî de kendisinden övgüyle bahsetmektedir.⁹³

⁹² Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 349; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, c. I, s. 104; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyin, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, s. 232; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 67; Salih Çift, "Vâsîfî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasiti> (05.05.2019).

⁹³ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 356; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XV, s. 86; İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zeheb*, c. II, s. 296; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 535; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 72; Abdurrezzak Tek, "Rûzbârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzbari> (05.05.2019).

4.7. KETTÂNÎ (Ö.322/933)

Adı Muhammed, babasının adı Alî, künyesi Ebû Bekr'dir. Bağdatlı olup sonra Mekke'ye yerleşmiştir. Hicrî 322 (933) yılında Mekke'de vefat etmiştir. Cüneyd-i Bağdadî, Ebû Saîd-i Harrâz, Abbas bin Mühtedî, Amr el-Mekkî, Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî'nin sohbetinde bulunmuştur. Ebû Muhammed el-Murtaiş'in, Kettânî'ye "Sirâcu'l-Harem" adını verdiği aktarılır.⁹⁴

4.8. HALLÂC-I MANSÛR (Ö. 309/922)

Adı el-Hüseyn, babasının adı Mansûr, künyesi Ebu'l-Muğîs'dir. Künyesinin Ebû Abdillâh olduğu da rivayet edilir. Hicrî 244 (858) yılında İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da doğmuştur. Mahmâ adlı dedesi Mecûsi idi. Beyza'ya nisbetle Beyzavî, anne tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin neslinden geldiği için Ensârî denilmiştir. Hallâc diye isimlendirilmesinde farklı rivayetler vardır. Babasının mesleğinin Hallâc olması, insanların gönüllerinde ki sırları pamuk gibi atıp alt üst etmesi, bir hallâc dükkanının da bulunurken, dükkan sahibi olmadığı zaman bütün pamukları atıp alt üst etmesinden dolayı Hallâc ismi verildiği aktarılır. Adı Hüseyin olmasına rağmen davasında zafere ulaşmış olduğuna işaret etmek için babasının ismi Mansûr ile anıla gelmiştir. Memleketi Tûr'dan Vâsıt'a gitmiş, burada Kur'an-ı Kerim'i ezberlemiştir. Tüster'e geçerek Sehl et-Tüsterî'nin iki yıl öğrenciliğini yapmıştır. Basra'ya ve Bağdât'a gitmiştir. Bağdât'ta Cüneyd-i Bağdâdî, Amr b. Osman el-Mekkî, Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî'nin sohbetinde yer almıştır. Amr b. Osman el-Mekkî'den hilafet almış ve Basra'da evlenmiştir. Kayınpederiyle şeyhi arasında ortaya çıkan sorunları Cüneyd-i Bağdâdî'ye aktarınca, Cüneyd ona sabretmesini tavsiye etmiştir. Mekke'ye giderek ilk haccını yapmış sonra Bağdat'a dönerek Cüneyd-i Bağdâdî'nin sohbetlerine katılmak istemiş fakat samimi olmadığı gerekçesiyle Cüneyd-i Bağdadî meclisinden uzaklaştırmıştır. Tüster'e dönerek buradaki halk tarafından büyük ilgi görmüştür. Tüster'den ayrıldıktan sonra beş yıl Horasan, Mâverâünnehir, Sicistan ve Kirman bölgelerini dolaşmış, Fars ve Ahvaz'a geçmiştir. Şeyhi Amr b. Osman el-Mekkî ile

⁹⁴ Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtü's-Süfîyye*, s. 282, 283; İbn-i Manzûr, *Muhtasar-u Tarih-i Dimeşk*, c. XXIII, s. 71; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 357; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 533; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, c. I, s. 104; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 74.

araları bozulunca ondan aldığı hilafeti iade etmiştir. İkinci defa hacca gitmiş, Hac dönüşü ailesiyle Ahvaz'dan Bağdât'a geçmiştir. Aldığı mânevî işaretle ailesini Bağdât'ta bırakarak deniz yoluyla Hindistan'a giderek Horasan, Tâlekân, Mâverâünnehir, Türkistan, Maçin, Turfan ve Keşmir'i dolaşmış, dolaştığı yerlerde birçok insanın İslâm dinini seçmesinde pay sahibi olmuştur. Bu seyahatinden sonra üçüncü defa hacca gitmiş ve iki yıl kalmıştır. Burada hacda kesilen kurbanlar gibi Allâh yolunda kendini feda etmek istediğini söyleyerek, Arafat'ta kendisine hakaret ve işkence edilmesini istemiştir. Bağdât'ta Hakk yolunda canını feda etmek istediğini, kanının dökülmesinin halk için helâl olduğunu ilân etmiştir. Abbâsî Devleti'nde çıkan isyanlar sebebiyle devlette istikrarsızlığın ortaya çıktığı bir dönemde bu sözleri toplumda huzûrsuzluk çıkarmıştır. Aleyhinde olanların faaliyetlerinden ötürü, müridleri tutuklanmaya başlayınca Ahvaz'a giderek, bir yıl Dânyâl aleyhisselâm'ın türbesinde saklanmıştır. Hicrî 301 (913) yılında yakalanıp Bağdât'a getirilmiş ve idamla yargılanmıştır. Şâfiî kadısı İbn Süreyc'in, idama karşı çıkması ve dostu başmâbeyinci Nasr el-Kuşûrî ile Halife Muktedir-Billâh'ın Türk asıllı annesi Şağab'ın araya girmesi üzerine Vezir Ali b. İsâ el-Kunnâî onu üç defa siyaset meydanında teşhir ettikten sonra hapsedilmesini istemiştir. Sekiz yıllık hapis hayatı genellikle dostu Nasr el-Kuşûrî'nin evindeki bir odada göz hapsinde, ziyaretçi kabulüne izin verilerek geçmiş ve ihtiyaçları karşılanmıştır. Aleyhinde olanların, cezalandırılması yönünde talepleri artınca, idam talebiyle tekrar hakim karşısına çıkmıştır. Hakimlerin delillerin yetersizliğini söylemeleri ve Hanefî kadısı İbn Bühlûl'ün muhalefetine rağmen Vezir Hâmid b. Abbas'ın baskılarıyla idam kararı çıkarılmıştır. Halife Muktedir-Billâh tarafından onaylanan karar 24 Zilkade 309 (26 Mart 922) tarihinde Bağdat'ın Bâbüttâk adlı semtinde önce kırbaçlanması, burun, kol, ayaklarının kesilmesiyle ve sonra idam edilmesiyle gerçekleşmiştir. İdamdan sonra başı kesilmiş ve Dicle üzerinde bir köprüye asılarak iki gün bekletilmiştir. Başı Horasan'a götürülmüş ve orada gezdirilmiştir. Gövdesi ise yakılarak külleri Dicle nehrine savrulmuştur.⁹⁵

⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh-u Bağdâd*, c. VIII, s. 688; Sülemî, Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtü's-Süfîyye*, s. 236; Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XIV, s. 313; İbn-i Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c. XIV, s. 818; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı Mansûr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-mansur> (05.05.2019).

Kitâbü't-Tavâsîn, Dîvân, Ahbârü'l-Hallâc adlı eserleri günümüze ulaşmıştır. Bunun dışında günümüze ulaşmayan kırk altı eseri olduğu söylenmektedir.⁹⁶

5. MAKÂMÂTU'L-KULÛB ESERİ

Kelabazi, *et-Taarruf*'ta Nûrî'nin tasavvufun gelişmesine katkı yapan müelliflerden olduğunu kaydetmiştir.⁹⁷ Nûrî'nin *Makâmât'ul-Kulûb* eseri kalbin isimlerini açıklaması bakımından ilktir ve kendisinden sonra gelen Hakîm Tirmizi'nin yazdığı *Beyanü'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalbi ve'l-fuadi ve'l-lübbi* eserine öncülük etmiştir.

Makâmât'ul-Kulûb'un Beyazıt ve Kastamonu Yazma Eserler Kütüphanesinde el yazması nüshaları bulunmaktadır. 1968 yılında Beyrût'ta Paul Nwyia⁹⁸ve 1969 yılında Bağdat'ta Kâsım Sâmerrâî *Makâmât'ul-Kulûb*'u tahkik ederek yayınlamışlardır. Ülkemizde ise Ahmet Subhi Furat tarafından 1978 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisinde tahkikli bir makale yazılmıştır. Ayrıca Hacı Bayram Başer *Makâmât'ul-Kulûb*'u tercüme ederek Türkçe'ye kazandırmıştır.

Nûrî, *Makâmât'ul-Kulûb*'a başlarken kalbin; sadr, kalp, fuâd ve lübb şeklinde isimlendirilmesini Kur'an-ı Kerim'de ki ayetlerden delil getirerek açıklar. Sadrın islamın, kalbin imanın, fuâdın marifetin, lübbün tevhidin kaynağı olduğunu söyler. İslam, iman, marifet ve tevhidi tarif eder. Bunlar arasında bağ kurarak, tevhidsiz marifet, marifetsiz iman, imansız da islam olmayacağını dile getirir. İslamı olmayanın amel ve fiillerinin fayda vermeyeceğini belirtir. İslam nurunun âkıbetleri hatırlamakla, iman nurunun felaketlere karşı uyanık olmakla, marifet nurunun önceki durumları hatırlamakla, tevhid nurunun hakikatlerin ortaya çıkması ile oluşacağını söyler. Âkıbetleri hatırlamanın nefislerin yönetilmesini (siyaset), felaketlere karşı uyanık olmanın nefislerin eğitimini (riyazet), önceki durumları hatırlamanın kalbin korunmasını (hiraşet), hakikatlerin ortaya çıkarak görülmesinin hakları gözetmeyi (riayet) gerektireceğini belirtir. Siyaseti nefsi korumak ve bilmek, riyazeti nefsi

⁹⁶ Ziriklî, Hayreddin b. Mahmûd, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi lil-Mellâyîn, y.y., 2002, c. II, s. 260.

⁹⁷ Erhan Yetik, *Tasavvuf Klasikleri*, Editör Ethem Cebecioğlu, Erkam Matbaası, Ankara, 2010, s. 95.

⁹⁸ Hacı Bayram Başer, *Kalplerin Makamları*, Hayy Kitap, İstanbul, 2015, s. 121.

edeplendirmek ve söz geçirmek, hiraseti Allâh Teâlâ'nın kalplerde olanı bildiğinin farkında olmak, riayeti gizlide dahi Allâh Teâlâ'nın haklarını gözetmek şeklinde tarif eder. Riayetin ahitlere vefayı, hirasetin sınırları korumayı, riyazetin var olana rızayı, siyasetin yok olana sabrı gerektirdiğini vurgular. Bu özelliklerin Allâh Teâlâ'nın kullarını kullukla yükümlü tuttuğu niteliklerin tümü olduğunu söyler.⁹⁹

Kitaba bu şekilde başlayan Nûrî, *Müminin Kalp Evinin Özellikleri, Müminin Kalbine Allâh'ın Lütfunun Zikri, Kalpler Üç Türüdür, Ariflerin Kalbinin Özellikleri, Kalbi Selimin Özellikleri, Sevenlerin (Ehibba) Kalbi, Mümin'in Kalbinin Kaleleri, Arif ve Müminin Kalbinde ki Ateş, Müminin Kalbin de ki Nurlar, Arifin Kalp Bahçelerinin Özellikleri, Evliya ve Düşmanların Kalplerine Yağan Yağmurlar*, başlıklarıyla kitaba devam eder ve bitirir. Kâsım Sâmerrâî Makâmât'ul-Kulûb'u tahkik ettiği makalesinin sonuna bilinmeyen bir yazar tarafından yazılan Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin sözlerinin şerhini de eklemiştir.

⁹⁹ Hacı Bayram Başer, *Kalplerin Makamları*, s. 123-124. ; Kâsım Sâmerrâî, a.g.m., s. 12-13.

İKİNCİ BÖLÜM

EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN TASAVVUF ANLAYIŞI

Bu bölümde, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tasavvuf anlayışı ele alınmıştır. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî hayatı boyunca dünyayı amaç edinmeyerek Allâh Azze ve Celle'nin rızasına kavuşmayı istemiştir. Nûrîyye tarikatının temel prensibi olarak da îsâr hasletini tercih etmiştir.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin tasavvufa bakış açısı incelenmeden önce konunun daha iyi kavranabilmesi için tasavvufun doğuşu ve gelişmesi, Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'ye göre tasavvufun anlamı ve gayesine yer verilmiştir.

1. TASAVVUFUN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ

İslam âlimleri tasavvufu İslâmî ilimlerden sayarak, diğer İslâmî ilimlerden farklı olduğunu belirtmişlerdir. Tasavvuf diğer İslâmî ilimler gibi zâhir ilmi değil, bâtın ilmi, ledûn ilmi; kâl ilmi değil, hâl ilmidir.¹⁰⁰

İslâmî ilimler Hazreti Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem zamanında bir bütündü. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf şeklinde ayrılmamıştı. Rasulullah sallallâhu aleyhi ve sellem ve ashabından sonra insanlar İslâmî ilimler üzerine çeşitli usullerle çalıştılar. Böyle olunca İslâmî ilimlerde farklılık meydana geldi. Tasavvufta diğer İslâmî ilimler gibi kendisine kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler kullanılmış, aklî ve naklî bilgilerden ziyade kalbî bilgilere önem verilmiştir.¹⁰¹

Asr-ı saâdetten sonra fetihlerle zenginleşen, ahiret hayatından daha çok dünya hayatına önem veren müslüman topluma tepki olarak insanlardan bir kısmı Peygamber Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem'in yaşayışını kendilerine örnek almışlar ve dinî vazifelerini yerine getirirken daha dikkatli olmaya özen göstermişlerdir. Bu kişilere

¹⁰⁰ Rifat Okudan, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006, s. 79.

¹⁰¹ Rifat Okudan, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, s. 82.

zâhid ve âbid denilmiştir. Her nefeste Allâh ile olma halini tercih edenlere de sûfî ve mutasavvîf denilmiştir.¹⁰²

Önce zâhid ve âbid, sonra sûfî ve mutasavvîf adı verilen kişiler tasavvufun ortaya çıkmasında etkili olmuşlardır. Hicrî II. asırdan önce tasavvuf ismi söylenmiştir. Tasavvufun tarihi gelişmesi içinde kullanılan en yaygın sınıflandırma zühhd dönemi, zühhd döneminin gelişmiş şekli tasavvuf dönemi, vahdet-i vücud dönemi, tarikatlar dönemi ve çağdaş durumdur.¹⁰³

Hicrî III. asıra kadar olan dönemi kapsayan zühhd döneminin en büyükleri sahabe ve tâbiûndur. Zühhd döneminde ki önemli kişilerden biri sahabeden Ebû Ferve'dir. Allâh'ı zikretmeye önem verir ve her zaman zikredermiş. Yürüyüşü esnasında zikri unuttunca başladığı yere geri dönerek, zikrederek tekrar yürümüş ve "Ey Allâh'ım, Ebû Ferve'yi unutma, çünkü o Sen'i unutmuyor." demiştir. Sahabe ve tâbiûn genellemesinden ayrı olarak bu dönemin meşhur olan ve tasavvuf dönemine etki eden zâhidleri şunlardır:

Hasan el-Basrî (ö.110/728), İbrahim b. Edhem (ö.161/777), Fudayl b. İyaz (ö.187/802), Şakîk Belhî (ö.164/780), Üveys el-Karnî (ö. 37/657), Cafer es-Sâdık (ö.148/765), Ebû Hâşim el-Kûfî (ö.150/767), Süfyân es-Sevri (ö.161/777), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), Râbiatu'l-Adviyye (ö. 185/804).

Bu dönemde ki mutasavvıflar itidal sahibi idiler. Tevhid inancını yaymayı amaç edinerek vecd halini gaye edinmemişlerdir. Zühhd döneminde konulara Kur'an ve Sünnet açısından bakılmış ve zühhd, sabır, tevekkül, rıza, mücahede gibi konular bu iki temele göre değerlendirilmiştir.¹⁰⁴

Tasavvuf döneminde fenâ-bekâ, hatm-i velâyet, vahdet-i vücud, kerâmet, mârifet, sekr-sahv gibi konular Kur'an ve Sünnet'e göre değerlendirilmekle beraber farklı açıklama ve yorumlar getirilerek tasavvufun esas ve usulü oluşturulmuştur. Bu dönemin ön plana çıkan sûfîleri şunlardır:

Ma'rûf-i Kerhî (ö. 200/815), Ebû Süleyman Dârânî (ö. 215/830), Bîşr-i Hafî (ö. 227/841), Zünnûn-ı Mısri (ö. 245/859), Serî es-Sekatî (ö. 257/870), Beyazîd-i Bistâmî

¹⁰² Rifat Okudan, *Gelenbevi ve Vahdet-i Vücûd*, s. 82.

¹⁰³ Rifat Okudan, *Gelenbevi ve Vahdet-i Vücûd*, s. 83.

¹⁰⁴ Rifat Okudan, *Gelenbevi ve Vahdet-i Vücûd*, s. 83-84.

(ö. 261/874), Sehl b. Tusterî (ö. 283/896), Amr b. Osman el-Mekkî (ö. 291/903), İbrahim Havvas (ö. 291/903), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Said Harrâz (ö. 277/890), Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî (ö. 295/907), Hamdûn Kassâr (ö. 271/884), Ruveyym (ö. 330/941), Şiblî (ö. 334/945), Nehrecûrî (ö. 330/941), Semnûn (ö. 298/911 [?]), Abdullah b. Hafif (ö. 371/981), Ebû Bekr Tamestânî (ö. 340/951), Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/921), Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), Husrî (ö. 371/981).¹⁰⁵

Asr-ı saâdetten sonra Bağdat'ın 656/1258 yılında ki işgaline kadar süren dönem İslâmî ilimlerin kurulup geliştiği dönemdir. Hicrî III. asır tasavvufuyla beraber diğer dini ilimlerinde altın çağıdır. Bağdat'ın işgaline kadar geçen dönemde İslam coğrafyası Endülüs'ten Hindistan'a, Basra'dan Kırım'a kadar geniş bir alana yayılmış sûfîler birbirleriyle görüşmüşlerdir. Tarikatlar ve vahdet-i vücud dönemi Bağdat'ın işgalinden sonra ki dönemdir.¹⁰⁶

Hicrî III. asırda sistemleşen tasavvufa vahdet-i vücud fikrinin girmesiyle şeyhler ve müridler ortaya çıkmıştır. III. ve IV. asırda tasavvuf, amelî ve nazarî olarak mutasavvıflar tarafından düzenlenmiştir. Gazâlî'nin eserleriyle destek olmasıyla yayılan, Kuşeyrî ve Sühreverdî'ye kadar Müslümanlara ait olan tasavvuf, bilim, yaşam tarzı, anlayış biçimi, ilâhî hakikatlere ulaşmak için bir yöntem olmuştur. Gazâlî ve İbn Arabî ile tasavvuf, felsefeye karşı fikrî bir sistem olarak ortaya çıkmıştır.¹⁰⁷

2. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'YE GÖRE TASAVVUFUN ANLAMI VE GAYESİ

Malum olduğu üzere bir ilme başlarken bilinmesi gereken, söz konusu ilmin tarifini, konusunu ve gayesini bilmektir.¹⁰⁸

Tasavvufun kelime kökü hakkında bir çok görüş olduğu gibi birden fazla tarifi yapılmıştır. Bunun en önemli sebebi tasavvufun aklî ve nazarî olmayan tecrübeye dayalı bir ilim oluşudur. Sûfîler yaşadıkları manevî tecrübe ve makamlara göre tasavvufu tarif etmişlerdir. Tasavvufun tarifinin bin kadar olduğunu, hatta sûfîler sayısınca olduğunu

¹⁰⁵ Rifat Okudan, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, s. 84.

¹⁰⁶ Rifat Okudan, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, s. 84.

¹⁰⁷ Rifat Okudan, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, s. 85.

¹⁰⁸ Rifat Okudan, *Hasan Ünsî ve Tassavvufî Görüşleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007, s. 86.

söyleyenler olmuştur. Tasavvuf tarifleri, Kur'an ve Sünnet'ten dayanakları gösterilerek on grupta toplanmıştır. Bu on tarif şunlardır:

1. Tasavvuf zühddür,
2. Tasavvuf güzel ahlaktır,
3. Tasavvuf tasfiye; kalp temizliğidir,
4. Tasavvuf tezkiye; nefis ile mücâhededir,
5. Tasavvuf istikâmet; Kitap ve Sünnet'e sınıksız sarılmaktır,
6. Tasavvuf Allâh'a tam teslimiyet ve rabbânîlik,dir,
7. Tasavvuf Hakk'a vuslattır (ihsan),
8. Tasavvuf İslam'ın ruh hayatıdır,
9. Tasavvuf bir bâtın ilmidir,
10. Tasavvuf havassa ait ledün ilmidir.¹⁰⁹

Ma'rûf-i Kerhî'nin "*Tasavvuf hakikatleri almak, insanların elindekinden ümit kesmektir.*" tarifi tasavvufun zühdden ibaret olduğunu bildirmektedir.¹¹⁰

Ebû Muhammed Cerîrî "*Tasavvuf, her güzel huyu benimsemek ve her kötü huydan sıyrılmaktır.*" Ebû Bekir Kettânî "*Tasavvuf ahlaktır. Ahlâkî açıdan senden üstün olan safâ ve manevi temizlik açısından da üstündür.*" Ebû Muhammed Murtaîş "*Tasavvuf güzel ahlaktır.*" tarifleriyle dinimiz İslam'ın amaçları arasında insanın kötü huylardan sıyrılıp yerine güzel ahlakı huy edinmek olduğunu belirtmişlerdir.¹¹¹

Bişr Hâfî "*Sûfî, kalbini Allâh için tasfiye edip tertemiz yapandır.*" Ebû Saîd Harrâz "*Sûfî, Allâh'ın kalbini tasfiye edip nurla doldurduğu kimsedir. Böyle kalbine nur giren kimse zikr-i ilâhî'den lezzet duyar.*" Cüneyd-i Bağdâdî "*Tasavvuf Allâh'ın safâyı sana has kılmasıdır. Gerçek sûfî gönlü, mâsivâ'dan temizlenmiş kimsedir.*" tanımlarıyla kalp temizliğine önem vererek tasavvufun kalp temizliği olduğunu söylemişlerdir.¹¹²

¹⁰⁹ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 28-29.

¹¹⁰ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 29.

¹¹¹ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 33.

¹¹² H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 34.

Cüneyd-i Bağdâdî farklı bir tasavvuf tanımında “*Tasavvuf sulhü olmayan bir cenktir.*” deyişiyile tasavvufun amacının nefsi eğitmek olduğunu ifade etmiştir.¹¹³

Cüneyd-i Bağdâdî “*Tasavvuf toplu zikir, Kur’an’ı dinleyip vecde gelmek ve Kur’an-ı Kerîm ve Rasûlullâh Sallallâhu aleyhi ve sellem’in sünnetine uymaktır.*” ve “*Tasavvuf bir evdir. Kapısı şeriattır.*” Serî es-Sakatî, “*Tasavvuf, Kitap ve Sünnet’in zâhirine uygun düşmeyen bir bâtın ilminden bahsetmez. Kerâmetler sûfîyi Allâh’ın yasaklarını işlemeye sevkmez.*” Ebû Hafs Haddâd, “*Tasavvuf edeptir.*” tanımlarıyla şeriatın sınırlarını aşan bir tasavvuf anlayışının İslâm ile ilgisi olmadığını, tasavvufun Kitap ve Sünnet’e sınırsız bağlanmayı gerektirdiğini vurgulamışlardır.¹¹⁴

Ebû Muhammed Ruveym “*Tasavvuf, Allâh ile birlikte nefsi murâd-ı ilâhîye bırakmaktır.*” Ebu’l-Hüseyn Müzeyyin “*Tasavvuf Hakk’a boyun eğmektir.*” Ebû Alî Rûzbârî “*Tasavvuf, kovulsan bile Sevgili’nin kapısında diz çöküp beklemektir.*” İbn Hafîf “*Tasavvuf, ilâhî takdire sabır, Allâh’tan gelene razı olarak engelleri aşmaktır.*” Ebû Sehl Sulûkî “*Tasavvuf itirazı terk etmektir.*” tarifleri ile tasavvufun tam bir teslimiyet olduğunu açıklamışlardır.¹¹⁵

Zünnûn Mısırî “*Tasavvuf ehli, Allâh’ı her şeye tercih eden ve Allâh’ın da kendilerini her şeye tercih edip yücelttiği kimselerdir.*” Ebû Amr Dimaşkî “*Tasavvuf, yaratıkları eksik görmek, her eksikten münezzeh olan Allâh’ı görmekle eksik olan her şeye göz yummaktır.*” Ebû Bekir Şiblî “*Dünya ve ahirette Allâh ile beraber O’ndan başka bir şey görmemektir.*” ifadeleri ile tasavvufun asıl maksadının Allâh’a vuslat ve O’nun rızasına ulaşmak olduğunu belirtmişlerdir.¹¹⁶

Cüneyd-i Bağdâdî “*Tasavvuf Hakk’ın seni senlikten yok edip kendisiyle diriltmesidir.*” ve “*Tasavvuf, sûfî’nin içinde bulunduğu bir sıfattır. Bu sıfat gerçekte Hakk’ın, görünüşte halkındır.*” Ebû Ya’kub el-Mezâyilî “*Tasavvuf, her türlü sıfatın kaybolduğu bir haldir.*” tanımları ile ibadet, riyazet ve mücâhede sonucu ruhta meydana gelen olgunluk, ilâhî marifet ve varlık hakkında ledünnî bilgilerin ortaya çıkması, aşk,

¹¹³ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 36.

¹¹⁴ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 37.

¹¹⁵ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 38.

¹¹⁶ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 39-40.

cezbe, şevk, zevk gibi rûhî duyguların yaşanması olan tasavvufun İslâm'ın ruhî hayatı olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁷

Cüneyd-i Bağdâdî “Zâhirine önem veren sûfî görürsen bil ki bâtını haraptır.” Zünnûn Mısrî “Sûfî konuştuğu zaman haline uygun söz söyleyendir. Kendinde olmayandan bahsetmez. Konuşmazsa davranışı ile halini bildirir. Haliyle dünyaya ilgisinin olmadığını gösterir.” Ebû Bekir Murtaiş “Sûfî, himmeti adımını geçmeyendir.” açıklamalarıyla tasavvufun dış görünüşten çok iç görünüşe, bedeninin görünen organları yerine kalbe önem verdiğine dikkat çekmek istemişlerdir.¹¹⁸

Cüneyd-i Bağdâdî “Sûfiler içlerine başkalarının girmedığı bir ev halkı gibidir. Allâh ile kâim olduklarından Allâh'tan başkası bilemez.” Ebû Süleyman Dârânî “Tasavvuf, Allâh'tan başkasının bilmediği amellerin sûfî üzerinde cereyân etmesi ve devamlı bir şekilde yalnız Allâh'ın bildiği bir hal üzere Allâh'la beraber olmaktır.” ifadeleriyle tasavvufun havâssa ait bir ilmi ledün olduğuna vurgu yapmışlardır.¹¹⁹

Tasavvufî görüşlerini açıklamak istediğimiz Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî de tasavvuf ve sûfî hakkında birden fazla görüş beyan etmiştir. Bu sözler şunlardır:

- a. “Tasavvuf, nefse ait her türlü hazzı terk etmektir.”¹²⁰
- b. “Tasavvuf, resim ve ilim değildir. Ancak ahlaktır.”¹²¹
- c. “Sûfî, semâ'ya kulak veren, sebeplere sarılmayı tercih edendir.”¹²²
- d. “Sûfî ismi, âbidlerin dış görünüşüyle halktan biri gibi olmaları ve vecd sahiplerinin mertebeleriyle Hakk için halktan sarfı nazar etmeleri sebebiyle verilmiştir.”¹²³
- e. “Yamalı elbiseler (Merâki', sûfî elbisesi) inci üzerinde örtüydü. Leş üzerinde çöp oldular.”¹²⁴

¹¹⁷ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 41.

¹¹⁸ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 45-46.

¹¹⁹ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 50.

¹²⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 53; Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II, s. 524.

¹²¹ Şa'rânî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

¹²² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 46, 342; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 369.

¹²³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 296.

¹²⁴ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II s. 524; Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 251; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 53.

f. *“Allâh ile şeriat dairesinden çıkacak bir hal üzere olduğunu iddia eden kimseyi görürsen sakın ona yaklaşma.”*¹²⁵

Nûrî, *“Tasavvuf, nefse ait her türlü hazzı terk etmektir.”* tanımıyla tasavvufta maksadın Allâh’a vuslat, O’nun rızasını kazanmak, nefse mücâhede olduğunu belirtmiştir.

“Tasavvuf, resim ve ilim değildir. Ancak ahlaktır.” ve *“Yamalı elbiseler (Merâki’, sûfî elbisesi) inci üzerinde örtüydü. Leş üzerinde çöp oldular.”* açıklamalarıyla Nûrî, tasavvufun bir bâtın ilmi olduğunu, dış görünüşten çok iç görünüşü, bedenin görünen organları yerine kalbi önemseydiğini, kötü huylardan sıyrılıp yerine güzel ahlakı huy edinmenin tasavvufun amacı olduğunu ifade etmiştir.

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, *“Sûfî ismi, âbidlerin dış görünüşüyle halktan biri gibi olmaları ve vecd sahiplerinin mertebeleriyle Hakk için halktan sarfı nazar etmeleri sebebiyle verilmiştir.”* sözüyle tasavvufun havâssa ait bir ilmi ledün olduğunu belirtmiştir.

“Sûfî, semâ’ya kulak veren, sebeplere sarılmayı tercih edendir.” tarifiyle Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, tasavvufun Allâh’a tam teslimiyet ve rabbânîlik olduğunu vurgulamıştır.

“Allâh ile, şeriat dairesinden çıkacak bir hal üzere olduğunu iddia eden kimseyi görürsen sakın ona yaklaşma.” uyarısıyla Nûrî, tasavvufun istikâmet, kitap ve sünnet’e sınıksız sarılmak olduğunu dile getirmiştir.

3. EBU’L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ’NİN TASAVVUFÎ KONULAR HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî hicrî III. asırda Bağdat’ta tasavvuf alanında zengin bir dönemde yaşamıştır. Dini ilimleri tahsil etmiş ve Tefsir, Hadis, Kelam gibi dini ilimlerde görüşlerini beyan etmiştir. Ama tasavvuf alanında daha çok şöhret bulmuştur. Şatahat gibi gözükken bazı sözlerinden ötürü şikâyet edilmiş, halifenin huzûruna çıkmış,

¹²⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, 2015, c.VIII, s. 384; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 53; İbnü’l-Cevzî, *Şeytan’ın Ayartması*, çev. Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul, 2005, s. 449.

sözlerine açıklık getirerek halifenin takdirini kazanmıştır. Buna rağmen züht hayatını tercih etmiş ve devlet erkânıyla daha fazla münasebette bulunmamıştır. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî zamanın birçok mutasavvıfıyla görüşmüş ve karşılıklı fikir alışverişinde bulunmuştur. Bu görüşmeleri esnasında tasavvufî konulara dair fikirlerini beyan etmiştir. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin görüşlerinin bir kısmı kaleme aldığı *Makâmâtü'l-Kulûb* eserinde çoğunluğu ise tasavvuf eserlerinde yer almıştır.

İbnü'l-Cevzî, *Telbîsu İblis*'de görüşlerine çoğunlukla onları eleştirerek yer vermiştir. Serrâc, *Luma*'da sözlerini ve ayrı bir bölümde de şatahatlarını aktarmış, Şeriat'e uygun gibi gözükmeyen görüşlerinin açıklamasını kendi ağzından beyan etmiştir. *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye* gibi tasavvuf eserlerinde, *Tarih-i Bağdat* gibi tarih kitaplarında hayatı ve görüşlerine yer verilmiştir.

3.1. TAHALLUKLA İLGİLİ KONULARA DAİR GÖRÜŞLERİ

Tasavvufun genel konusu Allâh, varlık ve insandır. Yani keşf, vecd, vicdanla Allâh Teâlâ'yı zat, sıfat, şüûn ve fiilleriyle tanıyarak marifet-i ilâhiyye'ye ulaşmaktır. İnsanın ruh ve nefsten meydana gelen yapısı, ruhun tasfiyesi, nefsin tezkiyesi, ahlakın güzelleşip yüceltilmesi de tasavvuf ilminin konularındandır. Bu sebeple mutasavvıflardan bir kısmı tasavvuf konusunda tahalluk ve tahakkuk şeklinde ayırma gitmişlerdir. Tahalluk İslam ahlakını öğrenmek, tahakkuk öğrenilen ahlakın hayata tatbiki sonucu ahlakî ve manevî yükselişle bazı tahkîkî bilgilere ulaşmaktır. Bu itibarla tasavvufun halka dönük tarafı tahalluk, Hakk'a dönük tarafı tahakkuktur.¹²⁶ Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin eseri olan *Makâmâtü'l-Kulûb* ve diğer kaynaklara göre Nûrî'nin tahallukla ilgili görüşleri şunlardır.

3.1.1. Tevbe

Günahtan dönüp Allâh Teâlâ'ya yönelmek¹²⁷ anlamında olan tevbe, emri ilahiye uygun olmayanlardan kaçmak, uygun olanlarla Hakk Teâlâ'ya dönmektir.¹²⁸ Tevbe Allâh Teâlâ'ya nispet edilirse Allâh'ın kulun tevbesini kabul etmesi, lütuf ve ihsan

¹²⁶ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 57.

¹²⁷ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 162.

¹²⁸ İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, Dilara Yayınları, Isparta, 2005, s. 128.

etmesi anlamındadır. Tevbe, Kur'an-ı Kerim'de seksen sekiz yerde geçer. Bu yerlerden otuz beşinde Allâh Teâlâ'ya, diğerlerinde insana nispet edilmiştir.¹²⁹

Allâh Teâlâ'nın emirlerine uymayan her şeyi bırakmak olan tevbe üç kısımdır:

Birincisi avamın tevbesidir. Avamın tevbesinin sahih olması için üç esasın gerçekleşmesi gerekir. Bunlar;

Günah işlenen mekânları, günahı tekrar işleyebileceği için bırakmak,

İşlenen günahlara karşı kalpte pişmanlık duymak ve dil ile bağışlanmayı dilemek, çokça "estağfirullah" söylemek,

Günah işlememeye kesin karar vermektir. Yani üzerinde işlediği günahlarda hırsızlık, gasp, gibi kul hakkına girmişse hak sahibinin hakkını vermesi, farz ibadetleri yerine getirmemişse kaza etmesi, haddi aşıp zulmettiyse gücü yettiği kadar telafi etmesidir. En önemlisi bunları yaparken mâsivâ korkusundan değil sırf Allâh korkusundan yapmasıdır.

İkincisi havâssın tevbesidir. Havâssın tevbesinde de üç şart vardır.

İbadetleri adet olarak değil sırf Allâh Teâlâ emrettiği için yapması ve ibadetleriyle gururlanmaması,

Yapmış olduğu ibadetlerde şartlarını yerine getirse bile Allâh Teâlâ'nın azametine karşı kendini kusurlu görmesi, Allâh Teâlâ'ya layık olmadığına inanması,

Hidayetin kendisinden olmadığına, Allâh Teâlâ'nın bir lütfu olduğuna inanmasıdır.

Üçüncüsü hassu'l-havâssın tevbesidir. Bu kısım tevbe, Allâh Teâlâ'nın gazabından merhametine sığınmak yerine Allâh Teâlâ, Rabb olduğu için sığınmaktır.¹³⁰

Bir kısım mutasavvıflar tevbeyi inabe ve evbe kavramları ile sıralamışlardır. Bu sıralamaya göre;

¹²⁹ Bekir Topaloğlu, "Tevbe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevbe#1> (10.04.2019).

¹³⁰ İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 128-129.

Birinci basamak tevbedir. Müminlerin özelliğidir. **“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allâh’a tevbe edin.”**¹³¹ Ayeti kerimesinde geçen nasuh tevbe ifadesini Allâh’ın azabından korkup günahları bırakmak ve terk etmektir, şeklinde yorumlamışlardır.

İkinci basamak inabedir. Evliyanın özelliğidir. **“Azap size gelip çatmadan önce rabbinize yönelip O’na teslim olun.”**¹³² Ayeti kerimede ki inabe, kul tevbe ettikten sonra görünür azalarında ortaya çıkan düzelmeyi iç dünyasına aksettirmesi, fani olanlardan ümidi kesmesi, Allâh Teâlâ’nın iradesine uyması ve yaptığı amellerin karşılığını O’ndan beklemesidir.

Üçüncü basamak evbedir. Peygamberlerin özelliğidir. Evbe, Allâh Teâlâ’nın rızasını amaçlamaktır. Kur’an-ı Kerim’de Sâd suresi on yedi, otuz ve kırk dördüncü ayetlerde sırasıyla Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân ve Hz. Eyyûb için **“O ne iyi kuldu! Yönü hep Allâh’a dönüktü.”** ifadesi kullanılmıştır.¹³³

Ebû Tâlip Mekkî, kulun tevbe konusunda on özelliğe sahip olması gerektiğini ifade eder. Bu on özellik şunlardır:

Birincisi, Allâh Teâlâ’ya isyan etmemesidir.

İkincisi, her hangi bir günahla imtihan olursa günahla ısrar etmemesidir.

Üçüncüsü, günahtan Allâh Teâlâ’ya tevbe etmesidir.

Dördüncüsü, aşırılıklarından ötürü pişmanlık duymasidir.

Beşincisi, ölene kadar itaat üzere istikâmetten ayrılmamaya kesin karar vermesidir.

Altıncısı, azaptan korkmasıdır.

Yedincisi, bağışlanmayı ümit etmesidir.

Sekizincisi, günahı itiraf etmesidir.

¹³¹ Tahrim, 66/8.

¹³² Zümer, 39/54.

¹³³ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 130; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 163.

Dokuzuncusu, günahı Allâh Teâlâ'nın takdir ettiğine ve bu takdirinin O'nun adaleti olduğuna inanmasıdır.

Onuncusu, Peygamber Efendimizin “Kötülüğün ardından onu yok edecek bir iyilik yap!” sözüne uyarak günaha kefarete olması için salih amele devam etmesidir.¹³⁴

Tasavvufun ilk kapısı tevbedir. Samimi bir şekilde yapılmayan tevbe kulun daha sonraki hallerinin eksik olmasına yol açar. Kalp olmadan sadece dil ile yapılan tevbeye mutasavvıflar “yalancıların tevbesi” adını vermişlerdir. “Tevbe, tevbeden tevbedir.” sözü gönülsüz yalnız dil ile yapılan tevbeye işaret etmektedir.¹³⁵

Sûsî tevbeden sorulunca “İlmin kötü gördüğü her şeyden ilmin övdüğü şeylere dönmektir.” demiştir.¹³⁶

Zünnûn, avamın tevbesinin günahlardan, havâssın tevbesinin gafletten olduğunu söylemiştir.¹³⁷

Hüseyin el-Meğâzilî tevbe sorusuna inabe mi yoksa isticâbe mi diye sormuş. Soruyu soran ikisini de öğrenmek isteyince;

İnabe tevbesinin Allâh Teâlâ'nın kulun üzerinde ki kudretinden dolayı O'ndan korkmak olduğunu, isticâbe tevbesinin Allâh Teâlâ'nın kula yakınlığından ötürü O'ndan hayâ etmek olduğunu belirtmiştir.¹³⁸

Râbia el-Adeviyye'ye günahlarının çokluğundan şikâyet ederek gelen kişi “Tevbe edersem tevbem kabul olur mu?” sorusunu yöneltince, “Allâh tevbeni kabul ederse tevbe edersin.” cevabıyla kişi samimi olursa tevbesinin kabul olacağını belirtmiştir.¹³⁹

Cüneyd-i Bağdadî “Tevbe nedir?” sorusuna, “Günahını unutmandır.” cevabını vermiştir. Sehl bin Abdullah Tüsterî aynı soruyu “Günahını unutmamandır.” şeklinde

¹³⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, c. 1, s. 304; Refik el-Acem, *Mevsûa'tu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 1999, s. 211.

¹³⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 356; Süleyman Uludağ, “Tevbe”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevbe#3-tasavvuf> (12.04.2019).

¹³⁶ Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211.

¹³⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 131; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211.

¹³⁸ Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211.

¹³⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 132; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211.

cevaplamıştır. İki cevap arasında ilk bakışta bir zıtlık olduğu akla gelse de farklı bakış açıları olduğu için ikisi de doğrudur.¹⁴⁰

Cüneyd-i Bağdâdî'nin "Tevbe günahını unutmandır." sözünün manası, insanın yapmış olduğu günahların tadını iç dünyasından çıkarıp atması, hatırlamaması ve sanki bu günahı hiç bilmemiş gibi olmasıdır. Bu tevbe vuslattan sonra tahkik ehlinin ve ariflerin tevbesidir.¹⁴¹

Sehl bin Abdullah Tüsteri'nin "Tevbe günahını unutmamandır." sözü, tasavvufa yeni girmiş kişiyle ilgilidir. Günahını her zaman aklında bulundurarak Allâh Teâlâ'nın azabından korkması ve günaha girmekten çekinmesi gerektiği belirtilmek istenmiştir.¹⁴²

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, "Tevbe, Allâh Azze ve Celle dışında her şeyden tevbe etmendir."¹⁴³ demiştir. Nûrî bu deyişle, mâsivâ olan iyi ve kötü her şeyi bırakıp Allâh Teâlâ'nın rızasını amaçlamayı kastederek, hassu'l-havâssin tevbesini tarif etmiştir.

3.1.2. Zikir

Yâd etmek, zihinde tutmak, unutmamak, anmak, hatırlamak anlamında ki zikir tasavvufta Hakk'la beraber olarak kalbî huzûru elde etmek, unutkanlıktan kurtulmak anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de iki yüz elli altı yerde zikir ve zikir kökünden türeyen kelime bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de sözlük anlamıyla kullanılmasının yanı sıra dille hamd, tesbih, tekbir, nimetlerini hatırlamak, tefekkür etmek, namaz, dua, istiğfâr, ilim, haber, beyan, ikaz, nasihat, şeref, ayıp, unutmamak, Kur'an-ı Kerim, önceki kutsal kitaplar, levh-i mahfuz ve vahiy anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 130; İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 130; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 163.

¹⁴¹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 130; İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 130; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 211; Süleyman Uludağ, "Tevbe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tovbe#3-tasavvuf> (14.04.2019).

¹⁴² İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 130; Süleyman Uludağ, "Tevbe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tovbe#3-tasavvuf> (14.04.2019).

¹⁴³ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 131; Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 68; İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 131.

¹⁴⁴ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 164; Reşat Öngören, "Zikir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zikir#1> (15.04.2019).

Kur'an-ı Kerim'de nasıl, ne zaman zikredileceği ve zikrin öneminden bahsedilmiştir.

“Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!” mealindeki A'raf suresinin iki yüz beşinci ayeti kerimesinde yalvararak, ürpererek, alçak sesle sabah akşam Allâh Teâlâ'nın zikredilmesi istenmiştir.

“Ey iman edenler! Allâh'ı çok çok anın. Sabah akşam O'nun yücelik ve eşsizliğini dile getirin.” mealindeki Ahzâb suresinin kırk bir ve kırk ikinci ayetlerinde sabah akşam zikir ve tesbihin çoğaltılması emredilmiştir.

“Allâh'ı anmak her şeyden önemlidir.” Mealindeki Ankebût suresi kırk beşinci ayette Allâh'ı anmanın en büyük olduğu ifade edilmiştir.

“Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.” mealindeki Bakara suresi yüz elli ikinci ayette kulun Allâh'ı zikretmesine karşılık Allâh'ın da kulunu zikredeceği bildirilmiştir.

“... Allâh'ı çokça anınız ki zafer sizin olsun.”¹⁴⁵, “...Bilesiniz ki gönüller ancak Allâh'ı zikrederek Huzûra kavuşur.”¹⁴⁶, “... Allâh'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allâh büyük bir ödül hazırlamıştır.”¹⁴⁷, “... Allâh'ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴⁸ Bu ayetlerde de yapılacak zikir karşılığında zafer, kurtuluş, huzûr, ödül verileceği belirtilmiştir.

“Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allâh'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır.”¹⁴⁹ mealindeki ayeti kerimede dünyalık bahane edilerek zikirden yüz çevirilmemesi uyarısında bulunulmuştur.

“Ticaretin de satımın da kendilerini Allâh'ı anmaktan alıkoyamadığı kişiler.”¹⁵⁰ mealindeki ayeti kerime'de dünyevî işlerinde Allâh'ı unutmayıp, anmaktan geri kalmayanlar Adamlar (Ricâlûn) diye ifade edilmiştir.

¹⁴⁵ Enfal, 8/45.

¹⁴⁶ Ra'd, 13/28.

¹⁴⁷ Ahzâb, 33/35.

¹⁴⁸ Cuma, 62/10.

¹⁴⁹ Münâfikûn, 63/9.

¹⁵⁰ Nûr, 24/37.

“Bunlar, iman edenler ve Allâh’ı zikrederek gönülleri Huzûra kavuşanlardır. Bilesiniz ki gönüller ancak Allâh’ı zikrederek huzûra kavuşur.”¹⁵¹ mealindeki ayette gönül huzûru için zikrullâh şart koşulmuştur.

“Kim de beni anmaktan yüz çevirirse mutlaka sıkıntılı bir hayatı olacaktır ve onu kıyamet günü kör olarak haşrederiz.”¹⁵² mealindeki ayette hayatında zikir olmayanın sıkıntılı bir hayatı olacağına dikkat çekilmiştir.

“Allâh’ı anma konusunda kalpleri katılaştırmış olanlara ise çok yazık! Onlar apaçık bir sapkınlık içindedirler.”¹⁵³ mealindeki ayette zikrullâh’a karşı kalpleri katı olanların sapkınlığı dile getirilmiştir.

“..., Allâh’ı da pek az hatıra getirirler.”¹⁵⁴ mealindeki ayette münafıkların özellikleri anlatılırken Allâh’ı az zikrettikleri söylenmiştir.¹⁵⁵

Hadis-i Şerifler de Allâh’ı zikretmenin önemi, en hayırlı amel, Allâh katında amellerin en temiz, dereceleri en çok yükselten, altın, gümüş infak etmekten ve düşmanla savaşıp birbirinin boynunu varmaktan daha hayırlı olarak vurgulanmış, “Allâh, Allâh” denildikçe kıyametin kopmayacağı belirtilmiştir.¹⁵⁶

Kuşeyrî, zikrin Allâh yolunda asıl maksat ve O’na ulaştıran en önemli rükün olduğunu vurgulamış, dil ile zikir, kalp ile zikir şeklinde zikri iki kısma ayırmıştır. Dil ile zikrin kulu kalbî zikre hazırlayıcı olduğunu, zikrin tesirinin kalbî zikirde ortaya çıkacağını, kul, kalp ve dil ile zikre muvaffak olursa seyr-u sülûkde olgun bir duruma geleceğini ifade etmiştir.¹⁵⁷

Ebu Ali Dekkak, zikri velayet belgesi olarak tarif etmiştir. Zikre muvaffak olana velayet belgesi verileceğini, zikirden geri duranın velayet belgesi alamayacağını bildirmiştir.¹⁵⁸

¹⁵¹ Ra'd, 13/28.

¹⁵² Tâhâ, 20/124.

¹⁵³ Zümer, 39/22.

¹⁵⁴ Nisâ, 4/142.

¹⁵⁵ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 164; Reşat Öngören, "Zikir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zikir#1> (15.04.2019).

¹⁵⁶ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 255.

¹⁵⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 256.

¹⁵⁸ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 256; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 361.

Vâsıtî, zikri, korku ve sevginin derecesine göre gafletten müşahedeye çıkmak diye tarif etmiştir.¹⁵⁹

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî “Her şey için bir ceza vardır. Arifin cezası da zikrin kesintiye uğramasıdır.”¹⁶⁰ diyerek Arif-i Billah olanın bir an bile Allâh'ı unutmayacağını vurgulamıştır. Unuttuğu halde bunun arife bir ceza olduğunu belirtmiştir.

3.1.3. Fakr

Fakr kelimesi Bakara suresi iki yüz altmış sekizinci ayette, bu kelimenin ismi faili fakir ve çoğulu fukara da Kur'an-ı Kerim'de on iki ayette geçer. Anlam bakımından yakın olan miskin, mesakin, bâis ve mahrum kelimeleride Kur'an'da geçmektedir.¹⁶¹ Râgıb el-İsfahânî fakr kelimesinin dört manası olduğunu söylemiştir.

Birincisi, zaruri ihtiyacın olmasıdır ki, tüm mahlûkâtı kuşatır. **“Ey insanlar! Allâh'a muhtaç olan sizlersiniz. Allâh ise hiçbir şeye muhtaç değildir ve mutlak kemaliyle hep övgüye lâyık olan O'dur.”**¹⁶², **“Onları yiyip içmez bir beden kılmadık, ölümsüz de değillerdir.”**¹⁶³ mealindeki ayetlerde bu anlamda kullanılmıştır.

İkincisi, kazanılacak bir şeyin olmamasıdır. **“(Sadakaları) Kendilerini Allâh yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır.”**¹⁶⁴, **“Yoksulluk içinde iseler Allâh lutfu ile onları ihtiyaçtan kurtarır.”**¹⁶⁵, **“Sadakalar (zekât gelirleri) ancak yoksullar, düşkünler... içindir.”**¹⁶⁶ mealindeki ayetlerde bu anlamda kullanılmıştır.

Üçüncüsü, nefsin fakirliğidir. Bu mana, Hazreti Peygamberin fakrın nerdeyse küfür olacağını bildirdiği hadisi şerifinde¹⁶⁷ kastedilen açgözlülük ve Hazreti

¹⁵⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 257; Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 361.

¹⁶⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 260; Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 131; Süleyman Uludağ, "Fakr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fakr> (29.04.2019).

¹⁶² Fâtır, 35/15.

¹⁶³ Enbiyâ, 21/8.

¹⁶⁴ Bakara, 2/273.

¹⁶⁵ Nûr, 24/32.

¹⁶⁶ Tevbe, 9/60.

¹⁶⁷ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. III, s. 53.

Peygamberin nefis zenginliği şeklinde tarif ettiği zenginliğin zıddıdır. Arapların “Kanaati olmayanı mal zengin etmez” sözüyle maksad bu fakirliktir.

Dördüncüsü, Allâh Teâlâ’ya muhtaç olmaktır. **“Ey rabbim! Bana lutfedeceğin her türlü hayra muhtacım!”**¹⁶⁸ mealindeki ayette işaret edilen manadır.¹⁶⁹

Tasavvufta kastedilen dördüncü manadır. Yani kulun maddi, manevi her türlü varlığın sahibinin Allâh olduğunu ve bütün mahlukatın O’na muhtaç olduğunu idrak ederek üzerinde ki nimetlerin Allâh’ın lütfu olduğunu bilmesidir.¹⁷⁰

Mutasvıflar fakr kavramını ele alırken fakr ve ğınayı karşılaştırmışlardır. Cüneyd-i Bağdâdî “Allâh’a muhtaç olmak mı yoksa O’nunla her şeyden ihtiyaçsız kalmak mı daha faziletlidir? sorusuna, “Allâh’a muhtaç olmak tam anlamıyla gerçekleşirse, O’nun sayesinde her şeyden ihtiyaçsız kalınacağını, fakr ve ğına’nın birbirinin tamamlayıcısı olduğunu, “hangisi daha faziletli?” şeklinde sorunun doğru olmayacağını” söylemiştir.¹⁷¹

Fakr kavramını açıklarken ismi faili Fakir kavramı üzerinde de durulmuştur. Bîşri Hâfî fakirleri üç kısma ayırmıştır. İnsanlardan bir şey istemeyen verilse de almayanların, illiyyîn’de rûhânîler ile olduğunu, insanlardan bir şey istemeyip verilince alanların, Firdevs cennetlerinde mukarrebîn ile olduğunu, ihtiyaç halinde isteyen de Ashab-ı Yemîn’den olup sâdıklar ile olduğunu söylemiştir.¹⁷²

Cüneyd-i Bağdâdî sadık fakirin alametinin, istemeyip itiraz etmeyen, itiraz edilirse de susmasını bilen olduğunu ifade etmiştir.¹⁷³

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî sadık fakirin sebepler hakkında Allâh’ı suçlamayan, herhalde O’na sığınan olduğunu¹⁷⁴ belirterek fakirin Allâh’a tevekkülünün olması gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁶⁸ Kasas, 28/24.

¹⁶⁹ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât Fî Ğaribi’l-Kur’an*, Dâru’l-Kalem, Beyrut, H. 1412, s. 641.

¹⁷⁰ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 179.

¹⁷¹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 304.

¹⁷² Refik el-Acem, *Mevsûa’t*, s. 724.

¹⁷³ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 221.

¹⁷⁴ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu’d-Durriyye*, c. II s. 525; Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 151.

Aynı zamanda Nûrî fakirin özelliğinin yokluk halinde sakin olmak, varlık halinde de başkasını tercih etmek¹⁷⁵ olduğunu söyleyerek Nûrîyye yolunun temel unsuru olan îsâr özelliğinin olması gerektiğini dile getirmiştir.

3.1.4. Rıza

Rıza kelimesi Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Fakat bu kelimeden türetilmiş isim, fiil, mastar olarak yetmiş üç kez geçmektedir.¹⁷⁶

Rıza, “*Allâh onlardan hoşnuttur, onlar da O'nun rızâsını kazanmaktan ötürü mutludurlar.*”¹⁷⁷ mealindeki ayetten anlaşılacağı üzere Allâh'ın kuldan razı olması ve kulun Allâh'tan razı olması şeklinde iki türdür. Allâh'ın kuldan razı olması, kulun O'nun emrettiklerini yerine getirmesi, yasakladıklarından kaçınmasıdır. Kulun Allâh'tan razı olması, O'nun kader ve kazasına isyan etmemesidir.¹⁷⁸ Yukarıdaki ayeti kerimeden de anlaşılacağı üzere kulun razı olması, önce Allâh Teâlâ'nın kuldan razı olmasına bağlıdır.¹⁷⁹

Sûfilere göre rıza; Allâh Teâlâ'nın kader ve kazasından hoşnut olarak kabul etmek; O'nun birliğine, Hz. Peygamber'in getirdiği dinin gerçek olduğuna inanmak; kulun tüm varlığın Allâh'ın mülkü olduğunu istediği şekilde tasarruf edebileceğine inanmasıdır.¹⁸⁰

Rıza hakkında bilinmesi gereken en önemli husus, kulun razı olduğu şeyin Allâh'ın yasaklarından olmamasıdır.¹⁸¹

Irak ve Horasan sûfileri arasında rızanın hal mi makam mı olduğu konusunda görüş ayrılığı olmuştur.

¹⁷⁵ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II s. 525; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız-Zekeriya Yıldız, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2015, c. II s. 304; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 308.

¹⁷⁶ Selman Coşkun, *Kur'an-ı Kerim'de Rıza Kavramı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014, s. 4.

¹⁷⁷ Mâide, 5/119; Beyyine, 98/8.

¹⁷⁸ Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdalbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 430.

¹⁷⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 229.

¹⁸⁰ İsmail Çetin, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, s. 152.

¹⁸¹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 228.

Horasan sûfilere, kulun kesbiyle ulaştığı tevekkülün son mertebesi olan makam olduğunu, Iraklı sûfiler, diğer haller gibi kalbe yerleşen kulun kesbi olmayan hal olduğunu söylemişlerdir.

Kuşeyrî iki görüş arasını birleştirerek, rızanın başlangıcında kulun kesbi olduğu için makam olduğunu, sonunda ise kesb olmadığı için hal olduğunu ifade etmiştir.¹⁸²

Râbia el-Adeviyye'ye kulun ne zaman razı olacağı sorusu yöneltince, "Nimete sevindiği gibi başına gelen belaya da sevinince" razı olacağını söyleyerek, kulun ilahi takdire boyun eğmesi gerektiğini beyan etmiştir.¹⁸³

Zünnûn rıza sorusuna "Kalbin kazanın meydana gelişinden sevinmesidir." cevabını vermiştir.¹⁸⁴

Muhâsibî, "Rıza kulun Allâh'ın hükümlerinin meydana gelişinde sakin olmasıdır." demiştir.

Cüneyd-i Bağdâdî, rıza hakkında "kulun seçiminin (ihtiyarının) kalkmasıdır." ifadesini dile getirerek hakkında takdir edilenden hoşnut olması gerektiğini vurgulamıştır.¹⁸⁵

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî rıza ile ilgili birbirine yakın iki görüş açıklamıştır. Birincisinde kendisine yöneltilen rıza sorusuna "Benim bulduğumdan mı, mahlukatın bulduğundan mı soruyorsunuz?" demiş. Soruyu yöneltenlerin "Senin bulduğundan" diyerek cevap istemeleri üzerine "Cehennem en alt tabakasında olsan da, Firdevsi A'la da olandan daha razı olmandır." demiştir.¹⁸⁶ İkinci görüşünde "Rıza Allâh Teâlâ'nın hüküm ve kazasına kalbin sevinç duymasıdır."¹⁸⁷ demiştir.

Nûrî, rıza hakkında her iki görüşünde de kulun hakkında takdir edilene boyun eğerek, hoşnut olması gerektiğini açık bir dille beyan etmiştir.

¹⁸² Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 228.

¹⁸³ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 230.

¹⁸⁴ Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 399.

¹⁸⁵ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 231.

¹⁸⁶ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II, s. 524.

¹⁸⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 231.

3.1.5. Murâkabe

Murâkabe sözlük de bakma, gözetme, gözaltında bulundurma, kendi iç alemine yönelme, dalıp kendinden geçme, dikkati belli bir noktaya toplama anlamlarına gelir. Tasavvuf da ise, kulun, Allâh'ın her an bütün hal ve davranışlarını gördüğünü, iç alemine vakıf olduğunun bilincinde olmasıdır.¹⁸⁸

“Şüphesiz Allâh sizin üzerinizde gözetleyicidir.”¹⁸⁹, “Allâh her şeyi görüp gözetmektedir.”¹⁹⁰ mealindeki ayetler de Allâh'ın her şeyi gözetlediği bildirilir. Hz. Peygamber'in Cibril hadisinde ki ihsan tarifi de murâkabeyi açıklar.¹⁹¹

İnsan, Allâh'ın her an onu gördüğünü ve iç alemini bildiğini davranışlarına yansıtırsa murâkabe yapmış olur.¹⁹²

Muhâsibî murâkabe ile haya arasında bağ kurarak, murâkabenin başının kalbin Allâh'ın yakınlığını bilmesi, hayanın ise Allâh'ın muttali olması sebebiyle içine kapanması (kabz) olduğunu söyler.¹⁹³ Muhâsibî, murakabenin insanda iç-dış dengesi sağladığını ifade eder.¹⁹⁴

Zünnûn, kulda murâkabenin alametinin Allâh'ın büyük gördüğünü büyük, küçük gördüğünü küçük görmek olduğunu belirtir. Cüneyd murakabenin hakikatine ulaşanın, sadece Allâh'tan gelecek nasibi kaçırmamak için kaygılanacağını belirtir.¹⁹⁵

Ebu'l-Huseyin Nûrî hareketsiz sakin bir şekilde itikaftayken, Şiblî yanına gelmiş ve “Bu murâkabe ve sükûnu nereden aldın diye sormuş buna binaen Nûrî “*Avlandığı zaman hiçbir tüyü hareket etmeyen kelimden*” demiştir.¹⁹⁶ Bu deyişle murâkabe hakkında çağdaşı Cüneyd ile aynı yolu izleyerek sadece Allâh'tan gelecek nasibe odaklanmak gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁸⁸ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015, s. 149.

¹⁸⁹ Nisâ, 4/1.

¹⁹⁰ Ahzâb, 33/52.

¹⁹¹ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 149; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 255; Süleyman Uludağ, "Murâkabe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murakabe> (06.05.2019).

¹⁹² Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 150.

¹⁹³ İbn-i Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülgaflar Arslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 267.

¹⁹⁴ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 150.

¹⁹⁵ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 150.

¹⁹⁶ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu 'd-Durriyye*, c. II, s. 525.

3.1.6. İhlas

Sözlükte “bir şeyi, içine karışmış ve değerini düşürmüş olan başka şeylerden temizleyip arındırmak, saflaştırmak” anlamına gelen ihlâs kelimesi, tasavvufî bir terim olarak “ibadet ve iyilikleri riyadan ve nefsanî arzulardan arındırıp sadece Allâh için yapmak” demektir.¹⁹⁷

İhlas, riyanın zıddıdır. Kalbi kötü düşüncelerden uzak tutmaktır. İhlas tevhidin özü olduğu için Allâh’ın birliğini ifade eden sureye İhlas adı verilmiştir.¹⁹⁸

Mutasavvıflar ihlâsı ibadetin ruhu kabul etmişlerdir. Ameli değerli kılan yegane unsur ihlas olduğu için ihlâssız amelin insana bir faydası olmadığını vurgulamışlardır. Çok ibadet yapmak yerine ibadetteki ihlası ön plana çıkararak, ihlasla yapılan az amelle kurtuluşa erişileceğini söylemişlerdir. Bununla birlikte sûfler ihlâslı ve samimi olma iddiasında bulunmayı da sakıncalı görmüşlerdir.¹⁹⁹

İhlas kişinin bilgisi ve samimiyetine göre değiştiği için avâmın ihlası, işlenen amelde hiçbir şekilde nefse pay biçmemek. Havassın ihlası ise, itaat ve ibadetin kendiliğinden ortaya çıkması ve amellere değer vermemek şeklinde tarif edilebilir.²⁰⁰

Zünnûn, ihlasın doğruluğa, doğruluğun da ihlas’a devam ederek olgunlaşacağını belirtir.²⁰¹

Sehl b. Abdullah Tüsterî ihlasın en ağır gelen amel olduğunu söylemiştir. Cüneyd-i Bağdâdî ihlasın kul ile Allâh arasında sır olduğunu, melek, şeytan ve arzular bilemediği için müdahale edemediğini ifade eder.²⁰²

Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî de ihlâs sorusuna "İhlâs, halka muvâfakati terktir."²⁰³ deyişiyle kulun ibadetlerini yaparken Allâh rızasının amaçlaması gerektiğini vurgulamıştır.

¹⁹⁷ Süleyman Ateş, "İhlâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlas> (09.05.2019).

¹⁹⁸ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 171.

¹⁹⁹ Süleyman Ateş, "İhlâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlas> (09.05.2019).

²⁰⁰ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 417.

²⁰¹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 243.

²⁰² H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 172.

²⁰³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 290.

3.1.7. Sohbet ve Uzlet

Sohbet sözlükte “kısa bir süre de olsa birlikte olmak” anlamındadır. Ayrıca “arkadaşlık edip ünsiyet kurmak, bedenle ya da gönülle uzun süre beraberlik hali, dinî veya dünyevî konuların konuşulduğu toplantı” gibi mânalarda da kullanılır. Hazreti Peygamber İslam dinini insanlara aktarırken sohbeti tercih ettiği için âlim ve sûfiler de sohbet halkaları düzenleyerek bu sünneti takip etmişler, ilimlerini halka aktarmışlardır. Sohbet, genellikle “şeyhin ya da âlimin sözlerini dinlemek üzere tertip edilen dinî-tasavvufî toplantı” anlamında kullanılır. Gıybet, yalan, iftira, söz taşıma gibi günahlar içermez.²⁰⁴

Sohbet terimini birlikte olma anlamında kullanan sûfiler Allâh’la sohbet, Resûlullah’la sohbet, halkla sohbet, nefisle sohbet ve şeytanla sohbet sınıflandırmasına gitmişlerdir. Bu sınıflandırmaya göre Allâh ile sohbet Hak ile ünsiyet kurmak, halkla sohbet insanlara karşı samimi olmak, nefisle sohbet ona muhalefet etmek, şeytanla sohbet onunla daima mücadele içerisinde olmaktır. Bir kısım sûfiler de cismânî sohbet, rûhânî sohbet, ilâhî sohbet ayırımına gitmişlerdir. Cismânî sohbet yaşayan alim veya şeyhle beraber olup sözlerinden faydalanmaktır. Sülûk ehlinin büyük çoğunluğu cismanî sohbeti tercih eder. Rûhânî sohbet, “vefat etmiş ya da uzak bir belde bulunan büyük evliyanın rûhâniyetiyle beraber olmak ve onlardan mânen istifade etmek” anlamına gelir. Bu tür sohbette bedenî kesafetten uzaklaşıp mizacın latif hale gelmesi gerekir. Cismânî ve rûhânî sohbe “sohbet-i halkıyye” de denir. İlâhî sohbet ise aracı olmaksızın Hakk’ın terbiyesine mazhar olmaktır.²⁰⁵

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, müridlerini uzletten sakındırarak, tek başına kalanın şeytanla beraber olacağını, mürid için sohbetin gerekliliğini, sohbette Rahman’ın rızası olduğunu ifade etmiştir.²⁰⁶

Nûrî bu sözyle tarikate yeni giren sûfiler için sohbetin gerekli olduğunu söylemiştir. Çünkü sözlükte “bir kenara çekilip alâkayı kesme, bedenen ve zihnen ayrı olma” anlamında ki, tasavvuf istilâhında ise sûfinin Allâh’a daha ihlâslı şekilde ibadet

²⁰⁴ Süleyman Uludağ, "Sohbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sohbet> (11.05.2019).

²⁰⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 322; Süleyman Uludağ, "Sohbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sohbet> (11.05.2019).

²⁰⁶ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb*, c. II, s. 420.

etmek için dünyadan kendini soyutlayarak bütün varlığıyla Hakk'a yönelmesini ifade eden uzleti²⁰⁷ hakikat ehlinin en yüce mertebesinde olan kimseler için tercih etmiştir.²⁰⁸

3.1.8. Âlim ve Ârif

Tasavvufta çok kullanılan Ârif, "taniyan, bilen, vâkîf ve âşina olan, halden anlayan" gibi mânalara gelir. Mutasavvıflar Allâh ve yarattıkları hakkındaki bilgiye mârifet diyerek, ârif ile âlim arasında farklılık olduğunu vurgulamışlardır. Âlim mutlak bilen, ârif ise ahlâkî ve mânevî arınma yoluyla elde ettiği tecrübe ile anlayandır. Âlimin zıddı cahil, ârifin zıddı münkirdir. Bu sebeple Allâh'a ârif denmez, âlîm denir.²⁰⁹

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ârif ve âlim'in önemini belirtmek için yaşadığı devirde en değerlilerin, öğrendiklerini hayatına uygulayarak yaşayan âlim ve konuşunca hakikatten bahseden ârif olduğunu söylemiştir.²¹⁰ Belirttiği özellikler olmazsa ârif ve âlimin değerinin olmayacağını ifade etmiştir.

3.1.9. Sema

Sözlük anlamı sesleri algılamak, işitmek ve dinlemek olan sema'nın terim anlamı, şiir veya ilahi dinlerken vecde gelip istemsiz sağa sola hareket etmektir.²¹¹

İlk dönem mutasavvıfları meclislerinde güzel seslilerden Kur'an kıraatinden sonra Allâh'ı ve Hz. Peygamber'i hatırlatan nağmeli eserler dinlemişlerdir. Bu eserler mecliste bulunan kişilerde etki etmiş ve vecd haliyle istemsiz hareket ve bağırışta bulunmuşlardır. Bu hareket ve bağırma sema hakkında görüş ayrılığına neden olmuştur. İlk sema meclisleri Serî'es-Sekatî, Zünnun Mısırî ve Cüneyd-i Bağdâdî tarafından kurulmuştur. Zünnûn ve Cüneyd semayı avam, zahid ve havassın seması şeklinde üçe ayırmışlardır. İlâhî zevkten haberdar olmadığı için avâma haram, zahidlere mübah, havass'a müstahsen olduğunu söylemişlerdir. Gazzâli, İhyâ'da semâ insanda hayvanî

²⁰⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364; Süleyman Uludağ, "Uzlet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uzlet#2-tasavvuf> (13.05.2019).

²⁰⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 253.

²⁰⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 44; Süleyman Uludağ, "Ârif", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arif> (17.05.2019).

²¹⁰ Kuşeyri, *er-Risâle* s. 53; Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II s. 524; Şa'rânî, *Tabakâtu'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

²¹¹ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 189.

duyguları uyandırdığı takdirde haram, şeriate uygun duygular uyandırırsa helal olduğunu söylemiştir.²¹²

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî de Sema' anında kalbi gafil fakir görürsen onu suçlu gör.²¹³ deyişiyle Zünnûn ve Cüneyd ile görüş birliğinde bulunarak, ilahi zevkten haberi olmayanların semaya katılmalarını doğru bulmamıştır.

3.2. TAHAKKUKLA İLGİLİ KONULARA DAİR GÖRÜŞLERİ

İslâm'ın insanda amaçladığı esaslardan biri de öğrendiklerini hayatına uygulamasıdır. Bu şekilde daha farklı bilgilere ulaşabilir. Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'de hayatında uygulayarak ulaştığı bazı tahakkukî kavramlar ile ilgili açıklamalarını söylemiştir.

3.2.1. Fenâ

Fenâ sözlükte “geçici olmak, yok olmak, ölmek” anlamındadır. “Var olmak, sürekli olmak” anlamındaki bekâ kelimesiyle kullanımına çokça rastlanmaktadır. Mürşidin denetiminde yapılan riyazetin son noktası olan fenâ ve bekâ ilk dönemlerde müridin kötü ahlaktan sıyrılıp, güzel ahlaka bürünmesi anlamını kazanmıştır. Sonra ki zamanlarda yaşanan manevi haller değiştiğinde farklı anlamlar yüklenmiştir.²¹⁴

Mutasavvıflar fenâ kavramını farklı açılardan değerlendirerek sınıflandırmışlardır.

- a. **Fenâ-yı zât:** İnsanın varlığını yok kabul etmesi, hakiki varlığın Allâh olduğunu idrak etmesidir.
- b. **Fenâ-yı sıfat:** Kulun beşerî sıfatlarının yok olmasıdır.
- c. **Fenâ-yı fiil:** Hareket ve fiillerde şuurun olmamasıdır.

Ayrıca müridin seyru sülûk sürecinde eğitimine göre de sınıflandırılmıştır.

²¹² H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 189.

²¹³ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

²¹⁴ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, y.y., t.s., s. 43, Mustafa Kara, "Fenâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena> (20.05.2019).

- a. **Fenâ fi'l-İhvan:** Tarikatte ihvanın sevgisinin gönlüne yerleşmesi ve kardeşini kendisine tercih etmesidir.
- b. **Fenâ fi's-şeyh:** Müridin iradesinin yok olup şeyhinin iradesini yerine koymasısıdır.
- c. **Fenâ fi'r-Rasûl:** Müridin şeyhinde fani olduktan sonra Hz. Peygamber'in sevgisinde fani olması ve O'na benzemeye çalışmasıdır.
- d. **Fenâ fillah:** Müridin sıfatlarında ayrılıp Allâh'ın sıfatlarıyla bezenmeye gayret etmesidir.²¹⁵ Yani yaptığı işi menfaat elde etmek veya zarardan korunmak maksadıyla kendisi için değil başkaları için yapmasıdır.²¹⁶

Fenâ kavramını ilk kullanan Ebu Said Harraz fenâ hakkında “kalpte dünya ve ahiret lezzetlerinin yerine Allâh'ın rızasının yerleşmesi” tarifini yapmıştır.²¹⁷

Cüneyd de fenâ hakkında “Bütününle vasıflarından yabancılaştıman, Küll'ün seni bütününle kullanmasıdır.” demiştir.²¹⁸

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî “Fani olanların yolu, sevdiklerinde ve amaç edindiklerinin uğrunda fani olmalarıdır.”²¹⁹ diyerek kulun iradesinin sevdiğinin uğrunda yok olması gerektiğini belirtmiştir.

3.2.2. Muhabbet

Muhabbet, hubb kökünden isimdir. Hubb ise sözlükte kısaca “buğzun zıddı” olarak tanımlanmaktadır. Literatürde muhabbet ve hubb ile meveddet ve vüdd yaygın biçimde “sevgi” anlamında kullanılmakta, sevginin coşkulu şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir. Bazı âlimlere göre muhabbet “eğilim, meyil” mânasında iradenin eş anlamlısı olup “kişinin iyi olduğunu bildiği veya zannettiği şeyi istemesi” anlamına gelir. Bununla birlikte muhabbetin iradeden daha güçlü bir istek mânası içerdiği

²¹⁵ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 218.

²¹⁶ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 244.

²¹⁷ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 217.

²¹⁸ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 244.

²¹⁹ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 253.

belirtilmektedir. Kur'an'da muhabbet üzerinde önemle durulmuş ve muhabbetin dinî hayatın temeli ve aslî unsuru olduğu ifade edilmiştir.²²⁰

Kur'an-ı Kerîm'de muhabbet kelimesi sadece Tâhâ suresinin otuz dokuzuncu ayetinde, hubb ise dokuz âyette geçmekte, yetmiş iki yerde aynı kökten isim ve fiiller yer almaktadır. Bu âyetlerde sevgi hem Allâh'a hem insana nisbet edilmektedir. Mâide suresinin elli dördüncü ayetinde **"Allâh onları, onlar da Allâh'ı severler"** ifadesi Allâh ile kullar arasındaki karşılıklı sevgiyi vurgulamaktadır. Hûd suresi doksanıncı ve Bürûc suresi on dördüncü ayetlerinde geçen, Allâh'ın isimlerinden olan vedûd onun kullarını çok sevdiğini ifade eder. Allâh'a nisbet edilen yerlerde O'nun takvâ sahiplerini, iyilik severleri, maddî ve mânevî temizliğe önem verenleri, tevekkül ehlini, sabırlı davrananları, adaletli olanları, kahramanları, Hz. Peygamber'e uyanları sevdiği; inkârcıları, zulüm ve haksızlık yapanları, günahlarda ısrar edenleri, böbürlenip övünenleri, büyüklük taslayıp gerçeklere karşı çıkanları, nankörleri, hainleri, aşırılığa sapanları, şımarıkları sevmediği bildirilir. Sevginin insana nisbet edildiği âyetlerde Allâh sevgisi, iman sevgisi, müminler arasındaki sevgi gibi sevgi türlerinden övgüyle söz edilmekte, buna karşılık insanın dünyaya, mala mülke, geçici hazlara aşırı düşkünlüğü, hak etmediği halde övülmeyi ve çirkin olan şeyleri ortaya çıkarmayı sevmesi eleştirilmektedir. Bakara suresi yüz altmış beşinci ayette Allâh sevgisinin bütün sevgilerden daha güçlü olması gerektiği, Âl-i İmrân suresi otuz birinci ayette Allâh'ı sevmenin başlıca alâmetinin Peygamber'e bağlılık ve onun yolunu izlemek olduğu bildirilmekte ve Mâide suresi elli dördüncü ayette Allâh'ı seven, Allâh'ın da kendilerini sevdiği kulların müminler karşısında alçak gönüllülüklerinden, inkârcılar karşısında onurlu duruşlarından övgüyle bahsedilmektedir.²²¹

Muhabbet konusu hem Allâh'a hem insanlara nisbet edilerek hadislerde de yer almıştır. Bu hadislerde iyilik severlik, hoşgörü, yumuşak huyluluk, kolaylaştırıcı olma, kusurları örtme, hayâ, iffet, zâhidlik, takvâ ve güzel davranma Allâh'ın sevdiği

²²⁰ Süleyman Uludağ, "Muhabbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1> (22.05.2019).

²²¹ Süleyman Uludağ, "Muhabbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1> (22.05.2019).

meziyetler arasında zikredilir. İnsanların birbirini sevmelerini isteyen çok sayıda hadis bulunmakta olup bu sevginin sırf Allâh rızası için olması gerektiği belirtilmektedir.²²²

Tasavvufta aşkın temeli muhabbet olarak görülür. Muhabbet insanın zevk aldığına meyiletmesidir. Bu meyle etki eden dört sebep vardır.

- a. İnsanın ilk sevdiği şey kendisidir Bu sebeple bedeninin düzgün olmasını, mal, evlad, akraba ve dostlarını sever.
- b. İhsan gördüklerini sevmesidir. İnsan ihsanın kölesidir. Kendisine yapılmasa bile ihsan edenleri sever.
- c. Eşyada bulunan güzellik sebebiyle sevmesidir.
- d. Varlıklarda ki uyum ve benzerliği sevmesidir.²²³

Sûfilerin muhabbetle ilgili sözleri kendi hal, makam ve idrakleriyle ilgilidir. Ma'rûf-i Kerhî muhabbetin vehbî yani Allâh'tan gelen bir bağış olduğunu, kesbî olamayacağını söyler. Muhâsibî, muhabbeti sevenin kalbinde sevilenen başka her şeyi yakan ateşe benzetir. Seven için sadece sevgilisi vardır. Cüneyd muhabbeti sevenin kendi sıfatlarından sıyrılıp, sevilenin sıfatlarını bürünmesi şeklinde tarif eder. Başka bir tarafında muhabbetin, Allâh'ın kulları için sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek olduğunu belirtir. Zünnûn, Allâh'ı sevenin her halde Hz. Peygamber'e uyması gerektiğini ifade eder.²²⁴

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî muhabbeti “perdeleri yırtmak, sırlara âşinâ olmak” şeklinde tanımlar. Yani kalbin nazarının masivaya değil Allah'ın zenginliğine, celaline, azimetine, ilmine ve kudretine bakmasıdır. Bu sâdık ve tahkik ehli kimselerin sevgisidir.²²⁵ Ayrıca “sevilenin lütfuyla, sevenin seviline sevgisinin artacağını” söyler.”²²⁶ Nûrî muhabbet hakkında ki bu görüşleriyle muhabbetin engelleri kaldırdığını ve muhabbetin kaynağının mahbûb yani sevilen olduğunu belirtmek istemiştir.

Yine Nûrî'ye sevgi için nihayet var mı diye sorulduğunda şiir olarak şöyle demiştir:

²²² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 232; Süleyman Uludağ, "Muhabbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1> (22.05.2019).

²²³ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 210.

²²⁴ Mehmet Necmeddin Bardakçı, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 171.

²²⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 86; Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 353; İbn-i Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf İstılahları*, s. 156.

²²⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 253.

Gaye olarak muhabbeti için son yoktur

Muhabbet hâlinin galebesi sevenlerin son hâlidir.²²⁷

3.2.3. Havf ve Recâ

Havf kelimesi sözlükte “korkmak, kaygılanmak, endişe duymak” gibi anlamlara gelir. Genellikle “hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku” şeklinde tanımlanmıştır. Râgıb el-İsfahânî havfı, “insanın tahmin ettiği veya açıkça bildiği bir emareye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması” olarak tarif etmiştir. Gazzâlî, “ileride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzûrsuzluk” şeklinde tarif etmiştir. Tasavvuf eserlerinde havf kelimesinin, bilhassa Allâh korkusu ve âhiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için kullanılan bir terim haline getirildiği görülmektedir. Nitekim Tehânevî, havfın tasavvuftaki anlamını “isyanlardan ve günahlardan dolayı hayâ ve elem duymak” şeklinde özetler.²²⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de havf kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer masdarlardan türeyen fiil ve isimler 124 yerde geçmekte; bunların yarısına yakını dünyevî korku ve kaygıları, diğerleri ise Allâh korkusu, azap korkusu, âhiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dinî kaygıları ifade etmektedir. Bu âyetlerin biri olan Âl-i İmrân suresi yüz yetmiş beşinci ayette Allâh Teâlâ, **“İşte o şeytan yalnız kendi dostlarını korkutabilir. Şu halde onlardan korkmayın, benden korkun”** buyurmaktadır. Mâide suresinin yirmi sekizinci ayetinde Hz. Âdem’in, aralarında anlaşmazlık çıkan iki oğlundan biri diğerine, kendisini öldürmeye kalkışsa bile yine de ona el kaldırmayacağını belirterek, **“Çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allâh’tan korkarım”** der. En’âm sûresinin Hz. Peygamber’e hitap eden, **“De ki: Ben rabbime isyan edersem kesinlikle büyük bir günün azabına uğrayacağım dan korkarım”** meâlindeki on beşinci ayetinde havf hem günah işleme endişesini hem de ahirette ki ceza korkusunu anlatmaktadır. Meryem suresinin kırk beşinci ayetinde Hz. İbrâhim’in inkârcılıkta ısrar eden Âzer’i, **“Babacığım! Senin Allâh’ın azabına çarpılmadan ve sonuçta şeytanın yakını olmandan korkuyorum”** diyerek uyardığı bildirilmektedir.

²²⁷ İbn-i Fûrek, *el-İbâne An Turuki’l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları*, s. 158.

²²⁸ Mustafa Kara, "Havf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havf> (22.05.2019).

Hûd suresinin yirmi altıncı ve seksen dördüncü, Gâfir suresinin yirmi altıncı ayetlerinde, kişinin sadece kendisi adına değil başkası adına duyduğu korku ve kaygıların da havf kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir. Hûd suresi yüz üç, İbrahim suresi on dört, Rahman suresi kırk altıncı ayeti kerimelerinde, insanın mutlaka rabbinin makamında durup hesap vereceğini bilerek bundan korkması ve ona göre davranması gerektiği istenmektedir. Diğer ayetlerde de “Allâh’ın hidayetine uyan” (el-Bakara 2/38), “iyi bir mümin olarak kendini Allâh’a teslim eden” (el-Bakara 2/112), “iman edip iyilik ve barış yolunda çaba harcayan” (el-En’âm 6/48), “iman ettikten sonra istikamet üzere olan” (el-Ahkâf 46/13) kimselerle “Allâh dostları” (Yûnus 10/62) için âhirette korkulacak (havf) ve üzülecek (hüzn) bir durum olmadığı bildirilir. Bir kısım âyetlerde havf ümit ve yakarışla birlikte dua, zikir ve tesbihin âdâbı arasında gösterilir (el-A’râf 7/56, 205; er-Ra’d 13/13; es-Secde 32/16).²²⁹

Havf kelimesi Hadis-i Şeriflerde çoğunlukla Kuran-ı Kerim’de ki anlamlarıyla kullanılmıştır. Hazreti Peygamber ümmeti için birer tehlike olarak gördüğü şirk, fitne, deccâl, dünya tutkusu, zenginlik gibi mânevî tehlikelerle ilgili korku ve kaygılarını havf kelimesiyle ifade etmiştir.²³⁰

Recâ kelimesi ise sözlükte “ümit, emel, beklenti, istek” gibi anlamlara gelir. Tasavvufta “kulun ilâhî rahmetin genişliğine bakması, rabbinin lutfunu kendine yakın hissetmesi, sonucun iyi olacağını düşünüp sevinmesi, celâli cemal gözüyle görmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Bakara suresi iki yüz on sekiz ve İsrâ suresi elli yedinci ayetlerde Allâh’ın rahmetini ümit etme recâ kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir. Kuran-ı Kerim’de Allâh’a kavuşmayı ümit edip buna göre hazırlık yapanlar övülmüş, Allâh’a kavuşmayı ummayıp kötülükte devam edenler yerilmiştir (Yûnus 10/7, 11, 15; el-Kehf 18/110; el-Ankebût 29/5). Recâ hadislerde de Kur’an’daki anlamıyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber’in, “Allâhım! Rahmetini ümit ediyorum” diye dua ettiği, can çekişen biri hakkında, “Allâh ona umduğunu verir, korktuğundan emin kılar” dediği rivayet edilmektedir.²³¹

²²⁹ Mustafa Kara, "Havf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havf> (22.05.2019).

²³⁰ Mustafa Kara, "Havf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havf> (23.05.2019).

²³¹ Süleyman Uludağ, "Recâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/reca> (23.05.2019).

Mutasavvıflar havf ve recâ hallerini bir kuşun iki kanadına benzeterek biri olmadan diğerrinin işe yaramayacağını, kulun bu iki hal arasında bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.²³²

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî de "Korkan, rabbinden rabbine kaçır."²³³ deyişiiyle kulun beyne'l-havf ve'r-recâ diye ifade edilen korku ile ümit arasında olmasını, Allâh'ın azab etmesinden korkarak, O'nun rahmetine sığınması gerektiğini vurgulamıştır.

3.2.4. Cem' ve Fark

Cem; sözlükte "toplamak, bir araya getirmek; dikkat ve iradeyi belli bir yere yoğunlaştırmak" anlamındadır. Mutasavvıflar fark veya tefrika ile birlikte kullanmışlardır. İlâhî güzelliği seyre dalınca ruh, zât-ı ilâhî nurunun etkisi karşısında eşyayı birbirinden ayıran aklın nuru söner; hakkın ortaya çıkması ve bâtılın yok olmasından ötürü Allâh ile mahlûk arasındaki fark ortadan kalkar ki bu hale cem' denir. Daha sonra zâta izzet perdesi çekilip ruhun zâttan uzaklaşarak halk âlemine dönmesi ve Kadîm ile hâdis arasındaki ayırımın yeniden oluşmasıyla fark hali meydana gelir. Cem' ve fark anlayışının temsilcisi Ebu'l-Abbas Kasım es-Seyyârîdir. Bu görüşün taraftarlarına bundan dolayı Seyyâriyye adı verilmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Bekir eş-Şiblî ve Sehl et-Tüsterî cem' fikrini benimseyen ilk sûfîlerdir. Cüneyd Bağdâdî, Bündâr b. Hüseyin ve Ebû Ya'kub en-Nehrecûrî cem'i "vecd halinde Allâh ile beraber olmak", farkı "beşeriyet sıfatı içinde Hakk ile halkı birbirinden ayırmak, ayrı ayrı varlıklar olarak görmek" şeklinde tanımlamışlardır.²³⁴

Sûfîlerden bazısı insanın yaratılışı ile cem' hali arasında alaka kurarak cem'in yaratılış esnasında Hakk'ın konuşması olduğunu söylerler. Onlara göre insanlar yaratma anında gaybet halinde oldukları için konuşan da cevap veren de Hakk'ın kendisidir. Hakk insanlara peygamberler vasıtasıyla hitap edince fark hali meydana gelmiştir. Bu anlayışa göre cem' varlığın Hakk'tan ibaret oluşu, fark ise varlıkların şehâdet âleminde ayrı ayrı ortaya çıkışıdır. Varlıkların ortaya çıkıp fark halinin doğmasından sonra

²³² Süleyman Uludağ, "Recâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/reca> (23.05.2019).

²³³ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 163.

²³⁴ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cem'", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf> (23.05.2019).

Allâh'ın, kulunu kendisiyle birleştirmesine de cem' adı verilir. Bu itibarla kulun kendine bakması fark, rabbine bakması cem'dir. Nitekim Ebû Ali ed-Dekkâk, "Fark sana nisbet edilen, cem' ise sana nisbet edilmesi mümkün olmayan şeydir" der.²³⁵

Cem', dağınık bir halde bulunan ilgi ve dikkati tek noktada toplamaktır. Böyle olunca dikkat ve ilgisini Allâh'ta yoğunlaştıran sûfî zikrederken sadece Allâh der, başka hiçbir şey söylemez ve görmez. İlgi ve dikkatini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten ise yaratıklardan başka bir şey görmez.²³⁶

Hâce Abdullah-ı Herevî *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinde tasavvufî makam ve halleri 100 menzilde toplamıştır. Bunlardan doksan dokuzuncusunun cem', yüzüncüsünün de tevhid olduğunu belirtmiş ve cem'i üç mertebede incelemiştir.

1. Cem'u'l-ilm. Müridin bütün dikkat ve bilgilerini tek noktada toplayarak ledünnî bilgi içinde yok olmasıdır.

2. Cem'u'l-vücûd. Sâlikin kendi maddî ve fânî varlığından sıyrılarak Hakk'ın varlığına ermesidir.

3. Cem'u'l-ayn (aynû'l-cem'). Kulun Hakk'ın zâtında fenaya ererek ayrı ayrı iki vücut görmekten kurtulmasıdır. Bu anlamda kullanılan cem' sâlikin fenâsıdır. Çünkü sâlikin büsbütün vücut kaydından kurtulması imkansızdır. Fenâ yoluyla vücut yok olmadan vuslat meydana gelir ve cem' gerçekleşir. Sûfîler gerçek tevhidin bu olduğunu söylerler. A'raf suresi yüz kırk üçüncü ayette geçen Hz. Mûsâ'nın dağa tecelli eden Hakk'ın nurunu görmesini cem'in bu çeşidine örnek verirler. Bazı sûfîler buna enelhak makamı da derler.²³⁷

Fark ise sözlükte "ayırarak, ayırt etmek; ayırt edici nitelik" anlamlarına gelir. Tasavvufta çeşitli manalarda kullanılan furkan, firkat ve firâk kelimeleri ile aynı köktendir. Hak ile kul arasında varlıkların engel oluşturması ve madde âleminin çekimine kapılan kulun Allâh'tan ayrı kalmasına fark-ı evvel, kulun, kendisini Hak'la hissetme haline ulaşınca yaratıkların Hakk ile var olduklarını anlamasına ve birbirini

²³⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cem'", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf> (23.05.2019).

²³⁶ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cem'", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf> (23.05.2019).

²³⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, "Cem'", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf> (23.05.2019).

perdelemeksizin çoklukta birliğı, birlikte çokluğu görmesine fark-ı sâni denilir. Buna göre sâlikin tasavvufa girmeden önceki hali fark-ı evveldir. “Maddenin etkisinde bulunma” anlamına gelen bu hal içindeki insan Hakk’tan uzaktır. Hakk’a iman etmekle beraber daha çok maddî şeyler ve kaygıların tesiri altındadır.²³⁸

Cüneyd-i Bağdâdî, “Vecde gelip Hakk’a yaklaşma hali cem’, beşerî ve maddî varlıkta kalma hali farktır”²³⁹ tanımını yapmıştır.

Ebû Bekir el-Vâsîfî, “Kulun rabbine bakması cem’, nefesine bakması farktır”²⁴⁰ şeklinde tarif etmiştir.

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, “Hakk’la cem’ başkalarından ayrılmaktır(fark). Başkalarından ayrılmak(fark) onunla cem’dir.”²⁴¹ demiştir. Nûrî bu sözüyle cem’ ve fark halinin birbirinden ayrılmadığını, cem’ hali gerçekleştiğinde fark halinin meydana geldiğini aynı şekilde fark hali gerçekleşince de cem’ halinin ortaya çıktığına dikkat çekmiştir.

3.2.5. Huzûr ve Gaybet

Huzûr sözlükte “Hazır bulunmak, rahat olmak; yüce makam” manasındadır.²⁴² Tasavvufta kalbin gözle görülmeyeni(gâip) yakîninin apaçık olmasıyla görülen(hazır) kabul etmesidir. Bu durumda gözle görülmeyen (gâip) gözle görülen (hazır) gibidir.²⁴³

Gaybet ise sözlükte “bir şeyin bir başka şey içinde kaybolması, kişinin kendini kaybetmesi”²⁴⁴ gibi anlamlara gelir. Tasavvufî anlamı ise kulun dış görünüşünde

²³⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 132; Süleyman Uludağ, "Fark", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fark--tasavvuf> (23.05.2019).

²³⁹ Süleyman Uludağ, "Fark", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fark--tasavvuf> (23.05.2019).

²⁴⁰ Süleyman Uludağ, "Fark", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fark--tasavvuf> (23.05.2019).

²⁴¹ Şa’rânî, *Tabakâtü’l-Kübrâ*, c. I, s. 159; Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu’d-Durriyye*, c. II s. 525; Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 284.

²⁴² Mehmet Akkuş, "Gaybet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--tasavvuf> (24.05.2019).

²⁴³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 416.

²⁴⁴ Mehmet Akkuş, "Gaybet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--tasavvuf> (24.05.2019).

değişiklik olmadan Hakk'ı müşahade etmesi ve hazır olduğunu kabul etmesi sebebiyle kalbin yaratılmışların müşahadesinden gâip olmasıdır.²⁴⁵

Kabz-bast, sekr-sahv, fenâ-bekâ gibi beraber kullanılan gaybet-huzûr kavramlarını sûfler değişik şekillerde açıklamışlardır. Gaybeti açıklamak için Yûsuf suresi otuz bir ve ellinci ayetlerinde anlatılan Hz. Yûsuf'u gören kadınların şaşkınlıktan ellerini kesmelerini ve Hz. Meryem'in, **"Ben, çok esirgeyici olan rahmâna adakta bulundum; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım."**²⁴⁶ şeklindeki ifadesini kullanırlar.²⁴⁷

Sûfler arasında iki kavramın birbirine göre durumu farklı şekilde değerlendirilmiştir. İbn Hafîf, Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû Muhammed el-Cerîrî, Husrî huzûr halini gaybet halinden daha üstün görmüşlerdir. Huzûru üstün görenler tüm güzellikleri ona bağlamışlardır. Gaybetin Hakk'a giden yol olduğunu, huzûr gerçekleşince amaca ulaşıldığını sebep olan yola gerek kalmadığını söylerler. Görüşlerini desteklerken şu gerekçeleri sunmuşlardır: Nefsinden geçen herkes Hakk ile huzûrda olur. Gaybetin faydası huzûrdur, huzûrun olmadığı bir gaybet cinnettir. Gaybette hicâbın sıkıntısı, huzûrda ise keşfin rahatlığı vardır. Sâlik, kendi tercihlerinin yerine Hakk'ın tercihlerini koyabilmesi için huzûr halinde olmalıdır. Gaybet halinde bu durum gerçekleştirilemez.²⁴⁸

Ebu'l-Hüseyn en-Nûrî hangisinin üstün olduğuna değinmeden huzûr ile gaybet arasında ki bağı söylediği şiiriyle belirtmiştir.

وَإِنْ بَدَا غَيْبَنِي* إِذَا تَغَيَّبْتُ بَدَا

Gâip olduğumda ortaya çıkar

Ortaya çıkarsa beni gâip eder.²⁴⁹

²⁴⁵ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 416.

²⁴⁶ Meryem, 19/26.

²⁴⁷ Mehmet Akkuş, "Gaybet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--tasavvuf> (24.05.2019).

²⁴⁸ Mehmet Akkuş, "Gaybet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--tasavvuf> (25.05.2019).

²⁴⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 416.

3.2.6. Mahv ve İsbat

Mahv “silme, geçersiz kılmak, temizlemek, kazımak, yok saymak, bir şeyin etkisini bertaraf etmek, bir şeyin izi kalmayacak şekilde gitmesi”, isbât ise “ibka etmek, geçerli kılmak” manasındadır. Bu iki terim “*Allâh dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap onun katındadır.*” mealindeki Ra’d suresi otuz dokuzuncu ayette sözlük anlamlarıyla geçmiştir. Yine hadislerde de sözlük anlamı kullanılmıştır. Tasavvufî terim olarak anlamı ise sâlikin kötü huy ve alışkanlıklarını terkedip iyi huy ve alışkanlıklar edinmesidir. Sûfîler bu iki terimin anlamını yorumlayarak genişletmişler, bazıları mahv yerine nefy kavramını kullanmıştır. Fahreddin er-Râzî, Ra’d suresi otuz dokuzuncu ayette mahvın “Allâh’ın bir şeriatın hükmünü diğer bir şeriatla kaldırması (nesh)” veya “levh-i mahfûzda yazılı olan bir şeyi silmesi”, isbatın ise “bir şeyin yerine başka bir şeyi kaydetmesi” veya “tabiattaki bazı şeyleri silip yok ederken diğer bazı şeyleri sabit tutması” anlamında olduğunu söylemiştir. Peygamber Efendimiz belaya tutulup sabreden kişinin günahının yok olacağını haber vermiştir.²⁵⁰

Kuşeyrî, âdet olan özelliklerin kalkmasını mahv, yerine ibadetin hükümlerinin geçmesini isbat olarak tanımlamıştır. Mahvı, görünürde hatanın yok olması, kalpte gafletin yok olması, gizlide de illetin yok olması şeklinde üç kısma ayırmıştır. Görünürde hatanın yok olmasıyla muamelelerin isbatı, kalpte gafletin yok olmasıyla menzillerin isbatı, gizlide illetin yok olmasıyla vuslatın isbatı olduğunu belirtmiştir. Mahv ve isbatın Ra’d suresi otuz dokuzuncu ayetinde geçtiği üzere Allâh’ın iradesine bağlı olduğunu vurgulamıştır.²⁵¹

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî, Ra’d suresi otuz dokuzuncu ayeti delil gösterek avam ve havâssın ubudiyyet gömleği içinde olduklarını, kullukta üstün olanlarının Allâh tarafından seçilerek hareketlerinde nefislerinin payını Allâh’ın yok ettiğini kendi zatında var ettiğini söyleyerek, hareketlerinde ki nefislerinin payını görmeyip, hakiki fail olan Allâh’ı gördüklerini ve benlik davasından vazgeçtiklerini ifade eder.²⁵²

²⁵⁰ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 431; Râgıb el-İsfahanî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, s. 992; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 191-234; Süleyman Uludağ, "Mahv ve İsbat", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahv-ve-isbat> (26.05.2019).

²⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 107.

²⁵² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 431.

3.2.7. Yakîn

Yakîn “doğruluğunda şüphe bulunmayan, vâkıya uygun bilgi, sabit ve kesin inanış, kanaat (itikad), şüphe ve tereddütten sonra ulaşılan kesinlik” anlamlarına gelir. Cehalet, taklit, zan ve şüpheyi içinde barındırmaz.²⁵³

Sûfiler içinde yakîni çoğunlukla “kalpte oluşan ve şüphe ihtimali olmayan bilgi, şüphenin ortadan kalkması, kalp gözü, müşahede ve mutlak teslimiyet hali” şeklinde tanımlayanlar olmuştur. Mutasavvıflara göre nefis ancak yakîne ulaşmakla ya da yakîne ulaşmaya doğru hareket etmekle sükûn bulur. “Bütün şüpheleri bertaraf edip gaybı tasdik etmek” anlamı taşıyan yakîn, bütün hallerin en son mertebesidir.²⁵⁴

Yakînin üç çeşiti vardır:

1. **İlme’l-Yakîn:** Tereddütsüz kesin bilgidir.
2. **Ayne’l-Yakîn:** Gözle görülerek oluşan kesin bilgidir.
3. **Hakka’l-Yakîn:** Yaşayarak oluşan kesin bilgidir. Şeriat ilme’l-yakîne, tarikat hakka’l-yakîne, hakikat ve marifet hakka’l-yakîne örnek olarak gösterilmiştir.²⁵⁵

Aklî ve naklî ilimleri delilleriyle bilen âlimlerin bilgi mertebesi ilme’l-yakîn, mükâşefe ve müşahedeye mazhar olan peygamberlerle velîlerin ulaştığı bilgi mertebeleri, ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîndir.²⁵⁶

Yakîn konusunda sûfiler tarafından kendi anlayışlarına göre bir çok söz söylenmiştir.

Zünnûn, “Yakîn emelleri kısa tutmaya, emelleri kısa tutmak zühde yönlendirir. Zühde hikmeti, hikmet işlerin sonucunu düşünmeyi gerektirir.”²⁵⁷ ifadesini kullanmıştır.

²⁵³ Osman Demir, "Yakîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakin> (27.05.2019).

²⁵⁴ Osman Demir, "Yakîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakin> (27.05.2019).

²⁵⁵ H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 224.

²⁵⁶ Osman Demir, "Yakîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakin> (27.05.2019).

²⁵⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 216.

Serî es-Sakatî, yakînin “Göğsünde ilhamların dolaştığı sırada, hareketinin sana fayda veremeyeceğini, takdir edileni çeviremeyeceğini anlamandan ötürü sakın olmak”²⁵⁸ olduğunu belirtmiştir.

Cüneydi Bağdâdî yakîni “şüphelerin ortadan kalkması”²⁵⁹ ve “değişmeyen ilmin kalbe yerleşmesi”²⁶⁰ şeklinde tarif etmiştir.

Ebû Yakup “Kulda Allâh’ın kendisi için yaptığı taksime rıza olunca, yakînin olgunlaşacağını”²⁶¹ söylemiştir.

Ebu’l-Hüseyin en-Nûrî ise “Yakîn müşahededir.”²⁶² deyişiyle yakîn gözle görürcesine inanmak olduğunu bildirmiştir. Yine Nûrî’ye göre gözlerin görmüş olduğu her şey ilme nisbet edilir. Kalplerin bildiği her şey yakîne nisbet edilir.²⁶³

3.2.8. Mârifet

“Bilmek, tanımak, ikrar etmek, bilgi” anlamına gelen mârifet (irfân) kelimesi ilimle aynı anlamda kullanılsa da aralarında bazı farklar vardır. İlim genel bilgileri, mârifet özel ve ayrıntılı bilgileri ifade eder. İlmin karşıtı bilgisizlik, mârifetin karşıtı inkârdır. Bu sebeple ilim ve mârifet kelimeleri birbirlerinin yerine kullanılmaz.²⁶⁴

İlk dönemlerden itibaren sûfîler, tasavvufa mesafeli olan âlimlerin ulaştıkları bilgilerden farklı ve kendilerine özgü bir bilgiye sahip olduklarına inanmışlar, bu bilgiyi mârifet, irfan, yakîn gibi kendilerine özgü kavramlarla ifade edip bunun için bazen ilim kelimesini de kullanmışlardır. Ancak ilmi mârifet anlamında kullandıklarında, tasavvufî sıfatları yanına getirerek “ledün ilmi, bâtın ilmi, esrar ilmi, hal ilmi, makam ilmi, fenâ-bekâ ilmi, mükâşefe ve müşâhede ilmi” gibi tabirler kullanmışlar, bu tabirlerle mârifet dedikleri ilâhî esrar ve hakikatlere, nefsin özelliklerine, varlıkların durumuna ve gayba dair bazı hususlara ilişkin bilgiyi kastetmişlerdir. Mârifetin başlangıcının ilim, ilim olmadan mârifetin muhal, mârifet olmadan ilmin vebal olduğuna inanan sûfîler

²⁵⁸ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 217.

²⁵⁹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 103.

²⁶⁰ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 216.

²⁶¹ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 103.

²⁶² Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 217.

²⁶³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 435.

²⁶⁴ Süleyman Uludağ, "Mârifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> (28.05.2019).

mârifetin ledünnî bir ilim sayıldığı görüşünde birleşmişlerdir. Onlara göre bu ilimde vehmin tesiri bulunmadığından ismet (mâsumiyet, saflık) vardır; diğer ilimler ise vehmin etkisi altında oldukları için saf ve mâsum değildir.²⁶⁵

Doğrudan Allâh tarafından bahşedilen mârifetin nakil ve akıl yoluyla elde edilen dinî bilgilerden daha üstün olduğunu söylemek bu bilgilerin önemsenmediği şeklinde anlaşılmağa müsaittir. Bu sebeple mârifetin nakil ve akıl yoluyla elde edilen bilgileri geçersiz kılmadığı ve onların değerini azaltmadığı ifade edilmiş, aksine mârifetin sağlıklı ve geçerli olması için Kur'an'a ve Sünnet'e aykırı düşmemesi şart koşulmuştur. Zünnûn el-Mısırî mârifet nurunun takvâ nurunu söndürmemesi, zâhirî ilme aykırı düşen bâtınî bir ilimden söz edilmemesi ve ilâhî lutufların Allâh'ın mahremiyet perdelerini yırtmaya sebep olmaması gerektiğini söylemiştir. Ebû Saîd el-Harrâz, zâhirî ve şer'î hükümlere aykırı düşen bütün bâtınî bilgileri ilke olarak geçersiz saymıştır. Ebû Süleyman ed-Dârânî mârifetin sağlıklı olduğuna Kur'an ve Hadisin şahitlik etmesini şart koştur. Cüneyd-i Bağdâdî sadece Kur'an ve Sünnet çerçevesindeki mârifetin geçerli olduğunu vurgulamıştır.²⁶⁶

Sûfiler "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım" meâlindeki Zâriyât suresi elli altıncı âyette geçen "ibadet etsinler" ifadesini "beni tanısınlar" şeklinde açıklamışlardır. Gerekçe olarak da ibadet ibadet edilenin bilinmesine bağlı olduğunu, bilinmeyene ibadet edilemeyeceğini, dolayısıyla mârifetsiz ibadetin bir anlamı olmadığını söylemişlerdir.²⁶⁷

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî de mârifet hakkında birden çok görüş beyan etmiştir.

Nûrî, Allâh'ın kullarına ilk farz kıldığı şeyin mârifet olduğunu ifade eder ve "Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etmeleri için yarattım" meâlindeki Zâriyât suresi elli altıncı âyetini delil gösterir.²⁶⁸

"مَنْ لَمْ يَعْرِفِ اللَّهَ تَعَالَى فِي الدُّنْيَا لَمْ يَعْرِفْهُ فِي الْآخِرَةِ"

²⁶⁵ Süleyman Uludağ, "Mârifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> (28.05.2019).

²⁶⁶ Süleyman Uludağ, "Mârifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> (29.05.2019).

²⁶⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 236; Süleyman Uludağ, "Mârifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> (29.05.2019).

²⁶⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 63.

Dünya da Allâh Teâlâ'yı tanımayanın, ahirette de tanıyamayacağını²⁶⁹ söyler.

Mârifetullâhın tadını tatmanın dünyevî lezzetlerden alıkoyduğunu şu sözüyle dile getirir:

"مُنْذُ عَرَفْتُ رَبِّي مَا اسْتَهَيْتُ شَيْئاً وَ لَا اسْتَحْسَنْتُ شَيْئاً"

"Rabbimi tanıdığımdan beri, bir şey arzulamadım, bir şeyi güzel görmedim."²⁷⁰

Nûrî, mârifet ilmine başlamanın zorluğuna dikkat çekmek için şunları söylemiştir:

"لَا تَصِلُ إِلَى أَوَّلِ أَوَّلٍ مَبْدَأٍ حَاشِي عِلْمٍ بِدَأِ الْمَعْرِفَةِ حَتَّى تَخُوضَ إِلَى اللَّهِ
سَبْعَةَ بَحَارٍ، أَشَدُّ مِنَ النَّيِّرَانِ، بَحْرًا بَعْدَ بَحْرٍ، فَعَسَى بَعْدَ ذَلِكَ يَقَعُ لَكَ أَوَّلُ بَدْءِ
الْمَعْرِفَةِ"

"Mârifet ilminin başlangıcına ateşten daha şiddetli, birbiri ardınca gelen yedi denize dalmadan ulaşamaz. Bundan sonra mârifet ilminin başlangıcına ulaşılması umulur."²⁷¹

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, mârifetin nakil ve akıl yoluyla değil doğrudan Allâh tarafından bahşedilen bilgi olduğunu vurgular. Allâh'ı nasıl tanıdığı sorulunca, Allâh ile cevabını verir. Akıl aciz olduğu için bir rolü olmadığını söyler.²⁷²

Nûrî, *Makâmâtü'l-Kulûb*'da fuâdın mârifetin kabı olduğunu, mârifetinde "Hakk Teâlâ'nın yüce sıfatları ve güzel isimleriyle isbatı"²⁷³ olduğunu, mârifetin tevhidle, imanın mârifetle sahih olacağını, tevhidi olmayanın mârifeti olmadığını, mârifeti olmayanın imanı olmadığını ifade eder.

3.2.9. Müşâhede

Sözlük anlamı "görmek, şahitlik etmek, gözlemlemek; bir nesnenin hakikatine vâkıf olmak" olan müşâhedenin tasavvufî anlamı Allâh'ın zuhur ve tecellilerini

²⁶⁹ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

²⁷⁰ Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, c. I, s. 159.

²⁷¹ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu'd-Durriyye*, c. II s. 525.

²⁷² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 63.

²⁷³ Kâsım Sâmerrâî a.g.m., s. 12; Ahmet Subhi Furat a.g.m., s. 355.

görmeyi, seyir ve temaşa etmeyi ifade eder. Gözün, kalbin, ruhun, sırrın müşâhedesi gibi müşâhedenin mertebeleri vardır. Müşâhedenin başlangıcı göz, sonu kalp gözüdür. Belli bir mânevî mertebede bulunan bir sâlike içinde bulunduğu mertebenin üstü bilinmezdir. Arada bir çok perde vardır. Amaç bu perdeleri açarak ilâhî hakikatleri seyretmektir. Perdenin ardında ki ilâhî hakikatler daha açık, daha nurlu ve daha latiftir. Perdelerin açılması konusu tasavvuf eserlerinde muhâdara, mükâşefe ve müşâhede şeklinde üç aşamada ele alınır. Muhâdara, Hakk'ın zikrinin egemen olduğu kalbin O'nun huzûrunda bulunmasıdır. Muhâdara, Allâh'ın var ve bir olduğunu gösteren delillerin sâlikte oluşturduğu mânevî halin neticesinde meydana gelir. Mükâşefe delillere ihtiyaç kalmadan kalbin Hakk'ın huzûrunda bulunmasıdır. Müşâhede ise hiçbir şüphe kalmadan Hakk'ın kalpte huzurudur. Cüneyd-i Bağdâdî “Sâlikin kendini kaybederek Hakk'ı bulmasıdır.” şeklinde ifade etmiştir. Ayne'l-yakîn, ilme'l-yakîn ve hakka'l-yakîn de bu üç halin başka bir itibarla açıklamasıdır.²⁷⁴

Muhâdara sahibi delillere bağlıdır, yol gösterici akıldır. Mükâşefe sahibi Allâh'ın sıfatlarıyla ünsiyet halindedir; ilmi onu Hakk'a yaklaştırır. Müşâhede sahibi ise Hakk'ın vahdet deryasına dalmış olup ma'rifeti onu yok etmiştir. Müşâhede haline “şühûdî fenâ” veya “vahdet-i şühûd” gibi isimler söylenmiştir. Muhâdarada akıl, mükâşefede ilim, müşâhededede ma'rifet önemli rol oynamaktadır. Müşâhede duyu organlarıyla kavranabilen bir durum değil mânevî ve ruhî bir keyfiyet olduğundan bu hali yaşamayanların onun mahiyetini kavraması mümkün görülmemiştir. Müşâhede fenâ, cezbe ve vecd gibi tasavvufî haller içinde gerçekleşir. Sâlik nefsinden fâni olup Hakk'ta bâki olması nisbetinde bu hali yaşar.²⁷⁵

Cüneydi Bağdâdî, müşâhedeyi “Kendini yok ederek Hakk'ı bulmandır.” şeklinde tarif etmiştir.²⁷⁶

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, müşâhede hakkında “Allâh'tan başkasında nazarı olan kulun müşâhede makamı sahih değildir.”²⁷⁷ demiştir.

²⁷⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 265, Süleyman Uludağ, "Müşâhede", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahede> (30.05.2019).

²⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Müşâhede", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahede> (30.05.2019).

²⁷⁶ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 681.

²⁷⁷ Abdurraûf Munâvî, *el-Kevâkibu 'd-Durriyye*, c. II, s. 524.

Nûrî sözüyle müşâhede konusunda Cüneyd ile aynı görüşü benimsemiştir. Müşâhede makamında olanların mâsivâ'yı kalplerinden atıp, kalpte sadece Allâh Teâlâ'nın olması gerektiğini vurgulamıştır.

Zikredilen yorumlardan kulunn müşahede için benliği dahil bütün mahlûkâtı kalbinden çıkarması gerektiği anlaşılmaktadır.

3.2.10. Keşf

“Perdeyi ve örtüyü kaldırmak, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmak, var olan fakat niteliği bilinmeyen şey hakkında bilgi edinmek” anlamındadır. Anlamı kapalı olan şeyin açıklanması, insanın sanki gözle görür gibi olmasıdır. Keşf kelimesi, “*Çaresiz kalana dua ettiğinde cevap veren, sıkıntısını kaldıran ve sizi yeryüzünde halifeler kılan kimdir?*” meâlindeki Neml suresi altmış ikinci âyette, “sıkıntıyı kaldırmak ve çaresizliği sona erdirmek” anlamında kullanılmıştır. “*Eğer Allâh seni bir zarara uğrattırsa onu kendisinden başka giderecek yoktur.*” mealindeki En’am suresi on yedi ve Yûnus suresi yüz yedinci ayette Allâh’a “kâşif” (sıkıntıyı sona erdiren) denilmiştir. Kâf suresi yirmi ikinci ayette de, “*Senin perdeni kaldırdık, artık bugün gözün keskindir*” buyrulmuştur. Ölümle âhirete göçen kişinin gözünü örten perde kalktığı ve daha önce gayb olan hususları artık açıkça gördüğü ifade edilmiştir. Keşf hadislerde de bu mânalarda kullanılmış, gaybı ve âhîret hallerini görmeye engel olan perdenin (gıtâ, hicâb) açılmasıyla kıyamet günü her şeyin görüleceğine işaret edilmiştir. Bir hadiste Allâh ile yaratıkları arasında nurdan (veya nâr) perdelerin bulunduğu, bunların açılması halinde zâtından gelen ışıkların bütün yaratıkları yakıp kül edeceği bildirilmiştir.²⁷⁸

Tasavvufta keşf terimi “perde arkasında ve aklın ötesinde olan gâîp şeyleri bilme” ve “Allâh’ın tecellilerini seyretme” anlamında kullanılmıştır. İlk sûfilerden itibaren firâset, feth, inkişaf, müşâhede, muhâdara, muâyene, yakîn ve ilham gibi

²⁷⁸ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 422; Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta’rîfât Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdî Torun, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 78; SüleymanUludağ, “Keşf”, TDVİslâmAnsiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesf> (31.05.2019), Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 213.

terimler keşf ile yakın anlamlarda kullanılmış, tasavvuf kitaplarında bu terimlerin birleştikleri ve yahut ayrıldıkları noktalar üzerinde durulmuştur.²⁷⁹

Keşfin çeşitli türleri vardır: Birincisi akılla alakalıdır. Akıl, bu tür keşfi fikir ve mizaçtan sıyrılmış özü yoluyla anlar.

İkincisi nefis ile alakalıdır. Bu keşf, nefste birbirine zıt olan ve birbirinden farklı perdelerin açılarak riyazet ve mücahedeler yardımıyla mizaçtan sıyrılmış olan hayali nefste resmedilen şeydir.

Üçüncüsü rûhânîdir. Rûhânî keşf, akıl ve nefis perdelerinin açılması ve Rahmânî nefeslerin kaynağını mütalaa ettikten sonra olur.

Dördüncüsü rabbânî keşftir. Bu da tecellî yoluyla olur. Tecellî de ya inişle, ya çıkışla, ya da sırların mertebeleriyle meydana gelir. Bu tür keşf, Allâh'ın isimlerinin mertebeleri sayısınca olur. Çünkü Hakk'ın her bir isim mertebesinden tecellileri vardır.²⁸⁰

Velilerin istilahında keşf üç mertebedir. Birinci mertebe velinin nebilerin suretlerini keşfi, ikinci mertebe nebilerin ruhlarını keşfi, üçüncü mertebe Hazreti Muhammed Sallallâhu Aleyhi ve Sellem'in ruhaniyetini keşfidir. Bundan sonra zatî tevhid nuru velilerin kalplerine yerleşir.²⁸¹

Kapalı olan şeyin açıklanması gözle görülür hale gelmesi anlamında olan keşf hakkında Ebû Muhammed Cerîrî keşfe ulaşmak için takva ve murakabeyi şart koşturmuştur.²⁸²

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ise gözle görülenlerin keşfinde bakmayı, kalplerin keşfinde kavuşmayı şart koşturmuştur.²⁸³

Nûrî, keşifle Hazreti Muhammed Sallallâhu Aleyhi ve Sellem'in ruhaniyyetini keşifden sonra meydana gelen, kalbe zatî tevhid nurunun yerleşmesini kastetmiştir.

²⁷⁹ Süleyman Uludağ, "Keşf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesf> (31.05.2019).

²⁸⁰ Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 549.

²⁸¹ Refik el-Acem, *Mevsûa't*, s. 791.

²⁸² Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 422.

²⁸³ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 422.

Ayrıca keşf için madde aleminde göz, ışık gibi sebepler olduğu gibi, mana aleminde riyazet, çile, dua gibi sebeplerin bir araya gelmesi gerektiğine işaret vardır.

3.2.11. Tecellî

Sözlük anlamı “belirmek, ortaya çıkmak, görünmek; belirti, görüntü” olan tecellî tasavvuf istilahında “sâlikin kalbine doğan ledünnî bilgiler ve nurlar” demektir. Aynı kökten gelen cilve tecellî ile eş anlamlıdır. Tecellî ilham, vâridât, levâih, telvîhât, vâkiât, sünûhât, bevârih, tavârik kelimeleriyle de ifade edilir. Feyiz, zuhûr, sudûr, tenezzül, taayyün, fetih, tahkik, şühûd ve keşf terimleri tecellî ile yakın anlamlıdır. Tecellî söz ve uygulamalarda sadıkların haline benzemek ve Hakk Teâlâ’ya yönelenlerin kalplerinde Hakk’ın nurlarının parıldamasıdır. Tecellî Kur’an’da ve hadislerde hem sözlük hem terim anlamında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de Leyl suresi ikinci ayette gündüzün ortaya çıkması ve A’râf suresi yüz kırk üçüncü ayette Hz. Mûsâ’nın rabbini görmek isteyince Allâh Teâlâ’nın dağa zuhur etmesi; hadislerde Resûl-i Ekrem’in bir güneş tutulması olayı sonrasında namaz kıldığında güneşin yeniden belirmesi, âhirette müminlerin görmesi için Hakk’ın kendisini âşikâr hale getirmesi tecellî ile ifade edilmiştir.²⁸⁴

Sehl b. Abdullah Tüsterî, tecellî’nin üç durumundan bahsetmiştir. Bunlar Zât’ın tecellisi, Zât’ın sıfatlarının tecellisi, Zât’ın hükmünün tecellisidir. Zât’ın tecellisi mükâşefedir. Dünyada kalbin keşifleridir. Ahirette apaçık olanın keşifleridir. Zât’ın sıfatlarının tecellisi nûr mahallidir. Hakk Teâlâ’nın kudretiyle tecelli etmesiyle kulun korkmaması, kifayetiyle tecelli etmesiyle kulun mâsivâyı arzu etmemesidir. Zât’ın hükmünün tecellisi ahiret ve içindekilerdir. Ahirette meydana gelir. Müminlerin cennete, kafirlerin cehenneme gitmesidir.²⁸⁵

²⁸⁴ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’*, s. 439; Refik el-Acem, *Mevsûa’t*, s. 161; Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1022; Semih Ceyhan, "Tecellî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tecelli#1> (01.06.2019).

²⁸⁵ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf li-Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrût, 1993, s. 140-141; Refik el-Acem, *Mevsûa’t*, s. 161; Zafer Erginli vd., *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 1022.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Allâh'ın mahlûkuna yine mahlukuyla tecelli ettiğini ve gizli kaldığını, O'nun tecellisiyle güzelliklerin, setriyle de çirkinliklerin meydana geldiğini ifade eder.²⁸⁶

Bir başka ifade ile bülbülün sesinin güzelliği Allâh Teâlâ'nın tecellisini, karganın sesinin çirkinliği Allâh Teâlâ'nın setrini göstermektedir.

Tecellî ile Sehl et-Tüsterî'nin Zât'ın tecellisi kavramı ile yakın manayı kasteden Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, Allâh Teâlâ'nın mahlûkuna diğer mahlûklarının kalbine verdiği ilham ve keşf sayesinde tecelli ettiğini belirtmiştir.

²⁸⁶ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, s. 439.

SONUÇ

Bu çalışma da Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî özelinde tasavvufi kavramlar tahalluk ve tahakkuk başlıkları altında ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî'nin görüşlerini aktardığı kavramları nasıl ele aldığı amaçlanmıştır.

Hicri III. asırda yaşayan Nûrî hayatını Bağdat'ta geçirdiği için bir çok mutasavvıftan etkilenmiş ve bir çoğunu etkilemiştir. Başta Serî es-Sekatî olmak üzere Ahmed b. Hadraveyh, Muhammed b. Ali el-Kassab, Ahmed b. Ebi'l-Havârî gibi önemli sûfilerin sohbetlerine katılmıştır. Seyyidu't-Taife (Sûfilerin Efendisi) şeklinde anılan Cüneyd Bağdâdî ile arkadaşlık yapmıştır. İbrâhim el-Havvâs ve Hayr en-Nessâc'da arkadaşları arasındadır. İbnü'l-Cellâ, İbnü'l-A'râbî, Zeccâcî, Ca'fer el-Huldî, Vâsîfî, Rûzbârî, Kettânî ve Hallâc-ı Mansûr'da sohbetinde bulunmuşlardır.

Ebû Ahmed Meğâzilî, Nûrî'nin Cüneyd daha âbid olduğunu, Cüneyd Bağdâdî ferasetinden dolayı “Kalplerin Casusu” olduğunu söylemiştir. Vefat edince Cüneyd Bağdâdî yeryüzünde sıdkın hakikatinden haber veren kalmadığını, Şiblî yeryüzünden ilmin kaldırıldığına dair bir işaret olduğunu ifade etmiştir.

Nûrîyye adlı tarikatinde îsâr hasletini ve sohbeti önemsemiştir.

Halife'ye şikayet edilmesine sebep olan sözlerinden ötürü idam için celladın önüne getirilince diğer arladaşlarını kendine tercih ederek öne atılmış ve bu durum halifeye bildirilince, halife durumu baş kadıya havale etmiştir. Baş kadı sorduğu sorular karşısında Nûrî'nin verdiği cevaplardan memnun kalmış ve tam bir muvahhid olduğunu söylemiştir.

“Ben Allâh'a aşığım, Allâh'da bana” sözüyle Allâh aşkı kavramını ilk ortaya atan Nûrî, sözünde ki aşkla maksadının muhabbet olduğunu “*Allâh onları sever, onlar da Allâh'ı severler.*” mealinde ki Maide suresi elli dördüncü ayetini delil göstererek bildirir. Ezan okurken müezzine söylediği sözünde ferasetiyle müezzinin ihlaslı olmadığını belirten Nûrî, köpeğin havlamasına karşı söylediği “*Lebbeyk*” sözünde de “*O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız.*” mealinde ki İsrâ suresi kırk dördüncü ayetiyle kendini savunur. Bu açıklamaları ile halifenin takdirini kazanır.

Makâmâtü'l-Kulûp eseriyle kalbin kalp, sadr, fuad ve lübb şeklinde isimlendirilmesini Kur'an-ı Kerîm'den ayetlerle ilişkilendirmiş ve kalbin imanın, sadrın islamın, fuadın marifetin, lübbün ise tevhidin kaynağı olduğunu söylemiştir. Bu alanda yazılan ilk kitap olmasıyla kendisinden sonra Hakîm Tirmîzî'nin yazdığı “*Beyanü'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalbi ve'l-fuadi ve'l-lübbi*” adlı kitabına öncülük etmiştir.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, tasavvuf kaynakları incelendiğinde tasavvuf ve sûfî kavramları üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî arkadaşlarına on tavsiye de bulunmuş ve var güçleriyle yerine getirmelerini istemiştir. Bu on tavsiye de şeriatin gerekliliğini ve tasavvufun inceliklerini bildirmiştir.

Tasavvufun tahalluk ve tahakkuk ile ilgili konuları üzerine görüşlerini beyan etmiştir. Tevbe, zikir, fakr, rıza, murâkabe, ihlas, sohbet ve uzlet, alim ve arif, sema başlıkları altında tahalluk ile ilgili görüşleri, fenâ, muhabbet, havf ve recâ, cem ve fark, Huzûr ve gaybet, mahv ve isbat, yakîn, marifet, müşâhede, keşf, tecellî, başlıkları altında tahakkuk ile ilgili görüşleri incelenmiştir.

Sonuç olarak, hicrî III. asırda en meşhur tasnife göre tasavvuf devrinde yaşayan ve tasavvufta imam kabul edilen Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî, tarikatlar ortaya çıkmadan önce kurduğu Nûriyye tarikatı Ehli Sünnet tarikatlardan kabul edilmiş ve sonra kurulan tarikatlara kaynaklık etmiştir. Tasavvufî kavramları kendine has üslubu ile açıklaması ve başına gelen sıkıntılar da güçlü duruşu ile takdir toplamıştır. Asırlar sonra bile sözleri aktarılmış ve hakkında çeşitli araştırmalar yapılmaya devam edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akkuş,** Mehmet, "Gaybet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gaybet--tasavvuf> (24.05.2019),
- Ateş,** Süleyman, "Cüneyd-i Bağdâdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneyd-i-bagdadi> (05.05.2019),
- _____, "İhlâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihlas> (09.05.2019).
- Attar,** Ferîdüddin, *Tezkiretu'l-Evliyâ* çev. Süleyman Uludağ, İlim ve Kültür Yayınları, Bursa, 1984,
- Âlûsî,** Mahmûd b. Abdullah, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Sebi'l-Mesânî*, Dâru İhyai't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, t.s.,
- Bahadıroğlu,** Mustafa, "İbrâhim el-Havvâs", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibrahim-el-havvas> (05.05.2019),
- _____, "İbnü'l-Cellâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cella> (05.05.2019),
- Bardakçı,** Mehmet Necmeddin, *Doğuştan Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2015,
- Başer,** Hacı Bayram, *Kalpplerin Makamları*, Hayy Kitap, İstanbul, 2015,
- Beyhakî,** *Şuabu'l-İman*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 2003,
- _____, *Şuabu'l-İman*, çev. Hüseyin Yıldız-Hasan Yıldız-Zekeriya Yıldız, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2015,
- Bilgin,** Mustafa, "Ahmed b. Ebü'l-Havârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-ebul-havari> (05.05.2019),
- Bursevî,** İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, "t.s.",
- Cebecioğlu,** Ethem, "İbnü'l-A'Râbî, Ebû Saîd", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-arabi-ebu-said> (05.05.2019),
- Ceyhan,** Semih, "Zeccâcî, Ebû Amr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeccaci-ebu-amr> (05.05.2019),
- _____, "Tecellî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tecelli#1> (01.06.2019),
- Coşkun,** Selman, *Kur'ân-ı Kerim'de Rıza Kavramı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2014,
- Çetin,** İsmail, *Mümin'in İstikameti; Velinin Kerametidir*, Dilara Yayınları, Isparta, 2005a,
- _____, *Tasavvuf Ve Tevhid'de Parlak İnciler*, Dilara Yayınları, Isparta, 2005b,
- _____, *Aşk*, Dilara Yayınları, Isparta, 2006,

- Çift, Salih**, "Vâsıtı", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/vasiti> (05.05.2019).
- Demir, Osman**, "Yakîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yakin> (27.05.2019),
- Demirci, Mehmet**, "Hayr en-Nessâc", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hayr-en-nessac> (05.05.2019),
- Feyrûzâbâdî, el-Kâmûsu 'l-Muhît**, Muessesetu'r-Risale, Beyrût, 2005,
- Furat, Ahmet Subhi**, "Abu'l-Huseyn an-Nûrî ve Makâmât al-Kulûb adlı risalesi", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, 1978, (ss. 339-356),
- El-Acem, Refik**, *Mevsûa'tu Mustalahâtî't-Tasavvufî'l-İslâmî*, Mektebetu Lubnân Nâşirûn, Beyrût, 1999,
- El-Bağdâdî, Hatîb**, *Târîh-u Bağdâd*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût, 2002,
- El-Hüseyn b. Nasr b. Hamîs**, *Menâkibu'l-Ebrâr ve Mehâsinu'l-Ahyâr*, Merkezu Zâyid li't-Tirâs ve't-Târîh, Birleşik Arap Emirlikleri, 2006.
- El-İsfahânî, Ebû Nuaym**, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfîyâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1996,
- El-İsfahânî, Râgıb**, *el-Müfredât Fî Ğarîbi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, Hicri 1412, _____, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdulkaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul, 2012,
- El-Mekkî, Ebû Tâlib**, *Kûtu'l-Kulûb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005,
- Erginli, Zafer vd.**, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2006,
- Hacı Halife, Süllemu'l-Vusûl ilâ Tabakâti'l-Fuhûl**, Mektebetu İrsîkâ, İstanbul, 2010,
- İbn-i Acîbe, Ahmed b. Muhammed**, *el-Bahru'l-Medîd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2002,
- İbn-i Fûrek, el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn Tasavvuf Istılahları**, çev. Ahmet Yıldırım-Abdülğaffar Arslan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014,
- İbn-i Hacer, el-Askalânî**, *Nüzhetü'l-Elbâb fî'l-Elkâb*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 1989,
- İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Dâru Hicr, Gize, 2003,
- İbn-i Manzûr, Muhammed b. Mûkerrem**, *Muhtasar-u Tarîh-i Dimeşk li İbn-i Asâkir*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, h. 1402,
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec**, *el-Muntazam fî Târihi'l-Umemi ve'l-Muluk*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992,
- _____, *Sıfatu's-Safve*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2000,
- _____, *Şeytan'ın Ayartması*, çev. Savaş Kocabaş, Elif Yayınları, İstanbul, 2005,
- _____, *Telbîsu İblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2001,

- İbnü'l-Esîr**, *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1980,
- İbnü'l-İmad**, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbârin min Zeheb*, Dâru İbn-i Kesîr, Dimeşk, h. 1406,
- İbnü'l-Mulakkin**, *Tabakâtu'l-Evliya*, Mektebetu'l-Hancî, Kâhire, 1994,
- İbnü's-Sübkî**, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, *Tabakâtu's-Şâfiyye*, Dâru Hicr, Gize, 1992,
- İmam Gazzâlî**, *İhyâu Ulûmu'd-Dîn*, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrût, 1982,
- İsâ Safâu'd-din el-Bendenî el-Kâdirî**, *Câmiu'l-Envâr fî Menâkibi'l-Ahyâr Terâcimu'l-Vucuhi ve'l-A'yânî el-Medfûnîne fî Bağdâde ve Mâ Câverehâ mine'l-Bilâd*, ed-Dâru'l-Arabiyyetu li'l-Mevsûâtî, Beyrût, 2002.
- Hucvîrî**, *Keşfu'l-Mahcûb*, el-Meclisu'l-A'la, Kahire, 2007,
- Kallek**, Cengiz, "Rıtl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ritl> (26.06.2019),
- Kandemir**, M. Yaşar, "Gulâmu Halîl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gulamu-halil> (26.06.2019),
- Kara**, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İletişim Yayınları, y.y., t.s.,
- _____, "Ahmed b. Hadraveyh", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-b-hadraveyh> (05.05.2019),
- _____, "Ca'fer el-Huldî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cafer-el-huldi> (05.05.2019),
- _____, "Ebû'l-Hüseyin en-Nûrî", TDV İslâm Ansiklopedisi, [https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huseyin-en-Nûrî](https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-huseyin-en-Nurî) (05.05.2019),
- _____, "Fenâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena> (20.05.2019),
- _____, "Havf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/havf> (22.05.2019),
- Kartal**, Abdullah, "Semnûn b. Hamza", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/semnun-b-hamza> (18.06.2019),
- Kehhâle**, Ömer Ridâ, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Mektebetu'l-Mesnâ, Beyrût, t.s.,
- Kelâbâzî**, Muhammed b. İshâk, *et-Ta'arruf li-Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1993,
- Kuşeyrî**, *er-Risâletu'l-Kuşeyriyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 2001,
- Munâvî**, Abdurraûf, *el-Kevâkibu'd-Durriyye fî Terâcimi's-Sâdeti's-Sûfiyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, "t.s.",
- Nebhânî**, Yusuf b. İsmail, *Câmiu Kerâmâti'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyyeti'l-Kübrâ, Beyrût, h. 1329,
- Okudan**, Rifat, *Gelenbevî ve Vahdet-i Vücûd*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2006,
- _____, *Hasan Ünsî ve Tassavvufî Görüşleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2007,

- Öngören,** Reşat, "Zikir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zikir#1> (15.04.2019).
- Sâmerrâî** Kâsım, "Makâmâtü'l-Kulûb Li Ebi'l-Hüseyn en-Nûrî" Şeriat Fakültesi Dergisi, Maarif Matbaası, Bağdat, 1969, sy.5,
- Seyyid Şerif Cürcânî,** *Ta'rîfât Tasavvuf Istılahları*, çev. Abdülaziz Mecdî Torun, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014,
- Sülemî,** Muhammed b. el-Hüseyn, *Tabakâtu's-Sûfiyye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2003,
- Şa'rânî,** *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Mektebetu's-Sikâfeti'd-Dîniyye, Kahire, 2005,
- Tek,** Abdurrezzak, "Rûzbârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruzbari> (05.05.2019),
- Tûsî,** Ebû Nasr Serrâc, *el-Lûma'*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadis, Mısır ve Mektebetu'l-Mesnâ, Bağdat, 1960,
- Uludağ,** Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2012,
- _____, "Ârif", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/arif> (17.05.2019).
- _____, "Cüneydiyye", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cuneydiyye> (05.05.2019),
- _____, "Fakr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fakr> (29.04.2019),
- _____, "Fark", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fark--tasavvuf> (23.05.2019),
- _____, "Hallâc-ı Mansûr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-mansur> (05.05.2019),
- _____, "Keşf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesf> (31.05.2019),
- _____, "Mahv ve İsbat", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mahv-ve-isbat> (26.05.2019),
- _____, "Mârifet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marifet> (28.05.2019),
- _____, "Muhabbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/muhabbet#1> (22.05.2019),
- _____, "Murâkabe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murakabe> (06.05.2019),
- _____, "Müşâhede", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/musahede> (30.05.2019),
- _____, "Recâ", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/reca> (23.05.2019),

- _____, "Serî es-Sakatî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seri-es-sakati> (05.05.2019),
- _____, "Sohbet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sohbet> (11.05.2019),
- _____, "Tevbe", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tevbe#3-tasavvuf> (12.04.2019),
- _____, "Uzlet", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/uzlet#2-tasavvuf> (13.05.2019),
- Yetik**, Erhan, *Tasavvuf Klasikleri*, Editör Ethem Cebecioğlu, Erkam Matbaası, Ankara, 2010,
- Yılmaz**, Hasan Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004,
- _____, "Cem", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cem--tasavvuf> (23.05.2019),
- _____, <http://hasankamiliyilmaz.com/ahmed-bin-ebil-havari-kuddise-sirruh.html> (05.05.2019),
- Yûsuf b. Tağrîberdî** Ebu'l-Mehâsin Cemâlu'd-dîn, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kahire*, Vizaretu's-Sikâfeti ve'l-İrşadi'l-Kavmî, Dâru'l-Kutup, Mısır, "ts.",
- Yusuf Sıdkî el-Mardinî**, *Mesîru Umûmi'l-Muvahhidîn Şerh u Terceme-i Kitâb-ı İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Yayına Hazırlayanlar Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2017,
- Zebidî**, *Tâcu'l-Arûs*, Dâru İhyâi't-Tirâsi'l-Arabî, Beyrût, 1974,
- Zehebî**, Muhamed b. Ahmed, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetu'r-Risale, Beyrût, 1983,
- Ziriklî**, Hayreddin b. Mahmûd, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi lil-Mellâyîn, y.y., 2002, c. II, s. 260.

EKLER

EK 1. KALPLERİN MAKAMLARI (MAKÂMÂTÜ'L-KULÛB)

Rahmân ve Rahîm Allâh'ın adıyla,

Hamd âlemlerin Rabbi Allâh'a aittir. O'nun selamı seçilmiş kullarının üzerine, salâtı ise Efendimiz Muhammed'e ve bütün ailesine olsun.

Allâh kendisine rahmetiyle muamele etsin Muhakkik Şeyh Ebû Hüseyin Nûrî şöyle demiştir: Kalplerin makamları dörttür. Zira Allâh Celle Celâluhû kalbi dört isimle anmıştır: sadr, kalp, fuâd, lübb. Sadr Allâh'ın “*O hâlde Allâh kimin sadrını İslâm'a açmışsa...*” (Zümer 39/22) buyruğu gereği İslâm'ın kaynağıdır. Kalp, “*Fakat Allâh imanı size sevdirdi, onu kalplerinizde güzelleştirdi...*” (Hucurât 49/7) ayet-i kerimesi gereği imanın kaynağıdır. Fuâd, “*Gözü'n gördüğünü fuâd yalanlamadı.*” (Necm 53/11) ayet-i kerimesi gereği marifetin kaynağıdır. Lübb ise “*... derin kavrayış sahipleri (lübb sahipleri) için deliller vardır.*” (Âl-i İmrân 3/190) ayet-i kerimesi gereği tevhidin kaynağıdır. O hâlde lübb birlemenin, fuâd bilmenin, kalp inancın, sadr ise İslâm'ın mahallidir. Bu durumda tevhid, Hakk'ın düşük niteliklerden tenzih edilmesi; marifet, Hakk'ın yüce niteliklerinin ve en güzel isimlerinin olumlanması; iman, Hakk'tan gayrı, zarar ve fayda türünden kalplerin endişe duyup çılgına döndüğü şeylerin hepsini reddetmek suretiyle kalbin (Hakk'a) bağlanmasıdır. İslâm ise gizli ve açık (davranışların hepsinde) Allâh Teâlâ'nın bütün emirlerine teslim olmaktır. İşte bu nurlar, (Hakk'ı) birleyenlerin gönüllerinde yer edinmiştir. O hâlde marifet ancak birlemekle, iman ancak marifetle, İslâm da ancak imanla geçerli olur. Dolayısıyla tevhidi olmayanın marifeti, marifeti olmayanın imanı, imanı olmayanın da İslâm'ı yoktur. İslâm'ı olmayan kişi ise ameller, fiiller ve ahlâk türünden Müslümanlara fayda veren şeyden yararlanamaz. Nitekim İslâm nuru âkıbetlerin hatırlanmasıyla, iman nuru felaketlere (*tavârik*) karşı uyanık olmakla, marifet nuru kişinin evvelini hatırlamasıyla, tevhid nuru ise hakikatlerin açığa çıkmasıyla parlar. Âkıbetlerin hatırlanması nefislerin yönetilmesini (*siyaset*), felaketlere karşı uyanık olmak nefisleri eğitmeyi (*riyazet*), kişinin evvelini hatırlaması kalbin korunmasını (*hiraset*) ve hakikatleri görmek de hakları yerine getirmeyi (*riayet*) gerektirir. Burada kul, siyasetle tasdiğe, hirasetle tahkike, riyazetle tevfiğe, riayetle de Hakk'a ulaşır. Siyaset, nefsin korunması ve

bilinmesidir. Riyazet nefsi terbiye edip ona söz geçirebilmektir. Hiraset, Allâh'ın kalplerde olanı bildiğinin farkında olmaktır. Riayet ise en gizli duygu ve niyetlerde bile hakları gözetmektir. Bu durumda riayet, ahitlere vefalı olmayı; hiraset, sınırların korunmasını; riyazet, elde bulunana rıza göstermeyi; siyaset ise elden kaçıp gidene sabrı gerektirir. İşte bu hasletler, Allâh'ın insanları gizliden, açıktan, zâhirde ve bâtında kulluk etmekle mükellef kıldığı özelliklerin tümüdür.

Mümin'in Gönül Hanesinin Nitelikleri

Bilmelisin ki Allâh, müminin vücudunun tam ortasında bir ev yaratmış, onu kalp diye isimlendirmiş ve cömertliğinin eseri olarak ona bir esinti göndermiştir. Ardından bu evi ortaklıktan koştuktan, bozgunculuk yapmaktan, kuşkudan ve kötü niyetten temizlemiştir. Sonra lütuf olarak bu eve bir bulut göndermiş, yağmur yağdırmış ve orada kesin inanç (*yakîn*), tevekkül, ihlâs, korku (*havf*), ümit (*reca*) ve sevgi (*muhabbet*) gibi rengârenk çiçekler bitirmiştir. Ardından bu evin ön (*sadr*) kısmına tevhid tahtını koymuş ve üzerine rıza yaygısını sermiştir. Sonra evin karşısına kökleri müminin kalbinde, dalları ise arşa kadar göğe uzanan bir ağaç dikmiştir. Tahtın sağna ve soluna su kanallarından (*şeriatlar*) dayanaklar yerleştirmiştir. Ardından bu evde, rahmet bahçesine geçişi sağlayan bir kapı açmıştır. Allâh bu bahçede teşbih, övgü, yüceltme ve zikir türünden rengârenk kokulu bitkiler yetiştirmiş ve kurtuluş denizinden gelen suları lütuf nehrine yönlendirerek bu bitkileri sulamıştır. Sonra bu eve üstünlük kandilini asıp takva nuru sayesinde bu en büyük ateşin parladığı kandilin ışığını yakmış ve sönmesin diye bu evin kapısını kilitlemiştir. Anahtarı eline almış ve ne Cebrail'i ne Mikail'i ne İsrail'i ne de yaratılmışlardan kimseyi (bu anahtarlarla ilgili) görevlendirmiştir.

Bir zaman sonra Allâh Celle Celâluhû herkese şöyle hitap etti: “Burası benim yeryüzündeki hazinem, nazarımın kaynağı, birliğimin yurdudur. Ben burada oturuyorum. Ne güzel bir ev sahibi ve ne güzel bir ev!”

Kalbe Yönelik Lütuflar

Bilesin ki Allâh, müminin kalbinin beraberinde yedi şeyi de yaratmıştır. Bunlardan ilki kalbin yumuşama (leyn) özelliğidir. Allâh şöyle buyurur: “*Sonra onların bedenleri ve kalpleri Allâh'ı anmakla ısınıp yumuşar*” (Zümer 39/23). Yumuşamanın ardından ikincisi açılıp-genişlemedir (tevassu'). Allâh şöyle buyurur: “*O hâlde Allâh*

kimin sadrını İslâm'a açmışsa..." (Zümer 39/22). Burada göklerin, yerin ve dağların yüklenmekte aciz kaldığı marifeti taşıyabilmesi için bir kimsenin sadrının Allâh tarafından açılıp genişletilmesinden bahsedilmektedir. Bundan sonraki özellik kalbin hastalığa karşı şifa hâlidir. Allâh şöyle buyurur: "... ki müminler topluluğunun sadırlarına şifa versin..." (Tevbe 9/14). Ardından kalbin doğru yola erişebilme özelliği (hidayet) gelir. Allâh şöyle buyurur: "Fakat Allâh imanı size sevdirdi, onu kalplerinizde güzelleştirdi..." (Hucurât 49/7). Bundan sonra ise dinginlik (sekînet) ve gönül rahatlığı (tüma`nine) özellikleri gelir ki bu sayede kalp sadece Allâh ile beraber olmaktan huzur duyar ve başka hiç kimseye orada yer edinemez. Allâh şöyle buyurmaktadır: "Allâh dilediği kimseyi nuruyla hidâyete iletir." (Nûr 24/35).

Kalbe Düşman Eylemler

Bunlar da yedi tanedir. Birincisi marifet ve tevhidin sığamayacağı derecede darlıktır. Allâh şöyle buyurur: "*Allâh kimi saptırmak isterse sanki göğe yükselip de zorlanıyormuşçasına onun gönlünü sıkıştırıp daraltır*" (En'âm 6/125). Bir başka durum, kalbin, peygamberlerin ve âlimlerin sözlerine karşı boyun eğmez derecede katılaşmasıdır. Allâh şöyle buyurur: "*Fakat bunlardan sonra kalpleriniz yine katılaştı*" (Bakara 2/74). Bir diğeri kalbin karamasıdır. Allâh şöyle buyurur: "*Hayır, tam aksine onların kazandıkları kalplerini paslandırıp köreltmıştır.*" (Mutaffifîn 83/14). Kalbin bir başka durumu karanlık örtüyle kaplanmasıdır. Allâh şöyle buyurur: "... kalplerimiz örtülüdür..." (Bakara 2/88). Bir diğeri kalbin asla açılmayacak şekilde mühürlenmiş olmasıdır. Allâh şöyle buyurur: "*Allâh onların kalplerini mühürlenmiştir.*" (Bakara 2/7). Bir başka durum ise kalbin kapısına kilit vurulmasıdır. Allâh şöyle buyurur: "*Kalpleri vardır, anlayıp kavrayamazlar...*" (A'râf7/179). Bu durumların ardından kalp Hakk'ın bilinmesini ancak inkâr eder. Nitekim Allâh şöyle buyurur: "*Ama ahirete inanmayanların kalpleri inkarcıdır*" (Nahl 16/22). Bunu takiben kalp Hakk'ın birliğini, rablığını elçilerini, vaat ve tehditlerini de inkar eder.

Kalpler üç türdür: Birincisi isyankârların kalpleridir. Bunlar, şeytanın konakladığı pislik ve kir yurdudur. İkincisi itaatkârların kalpleridir ki âlimlerin, ihlas sahiplerinin ve ilmiyle âmil olanların evidir. Allâh bu kalplerde nice sırlar gizlemiş ve bunları koruması için muhafızlar var etmiştir. Üçüncüsü ise âriflerin kalpleridir. Burası, içerisinde mücevherler, inciler ve yakutlar bulunan bir hazine odasıdır. Hükümdar onu

korur, gözetir ve başka hiç kimsenin sahip olmaması için sürekli başında durur. Bu bakımdan âriflerin kalplerinin durumu şuna benzer: Kuşkusuz Allâh'ın yeryüzünde bahçeleri vardır. Ârifler bu bahçelerin kokusunu almıştır. Bu yüzden artık cennete özlem duymazlar.

Kalb-i Selim

Selim bir kalbin altı vefayı, üstü rızayı, saği ilâhî hediyeleri, solu ilâhî vergileri, ön tarafı kavuşup buluşmayı, arka kısmı ise kalıcılığı ve sürekliliği ifade eder. (Ebû Hüseyin Nûrî) şöyle dedi: Selim bir kalbin dört menzili vardır: Birincisi kalbin kuşkudan kurtulması, ikincisi yoldan çıkaran hevese tâbi olmaktan uzaklaşması, üçüncüsü gösteriş ve kendini beğenmekten kurtulması, dördüncüsü de Allâh'ın zikrinden başka her şeyin zikrinden uzaklaşıp selamette olmasıdır. Üstün muhakkiklerden Şah Kirmânî rahmetullâhi aleyhi şöyle demiştir: Üç şey kalbin selim olduğunu gösterir: Herkese güvenmek, insanların iyi yönlerini dikkate almak ve her bir insan için Allâh'a özür beyan edip af dilemek.

Allâh'ı Sevenlerin Kalbi

Vehb b. Münebbih'ten şöyle rivayet edilir: Allâh Hazreti Musa aleyhisselâm'a "Beni sevmek için kalbinde yer aç" demiş ve şöyle devam etmiş: "Kalbini sevgimin meydanı kıldım. Beni bilmen sayesinde kalbinin zeminin uzatıp genişlettim. Bana olan imanıyla kalbinde bir ev inşa ettim. Kalbinde özleminden bir güneş, sevgimden bir ay var ettim. Benden gelen mevhibelerle seni yıldızlarda gece yolculuğuna çıkardım. Beni tefekkür etmenin neticesinde bulutlar yarattım. Başarıya ve neticeye ulaşmanı temin edecek rüzgârlar gönderdim. Lütfumun eseri olarak kalbini yağmurlarla bereketlendirdim. Sadakat ve itaatinden ötürü kalbini ağaçlar yetişen mümbit bir arazi kıldım. Bu ağaçların yaprakları vefam, meyveleri hikmetimdir. Kalbinde ezeli oluşuma dair hassas bilgilerin akıp durduğu bir nehir yarattım ve bana kesin bir inançla bağlanman vesilesiyle sevgimi kalbine yerleştirdim."

Mümin'in Kalbinin Muhkem Kaleleri

İbrahim b. Edhem rahmetullâhi aleyhi şöyle demiştir: Allâh müminlerin kalbinde iç içe yedi kale yaratmış ve müminlere bu kalelere girmelerini emretmiştir.

Şeytanı ise bütün bu kalelerin dışına yerleştirmiştir. Şeytan burada müminlere seslenip durur ve köpeğin havlaması gibi duvarların arkasından sürekli onlara bağırır.

Şimdi, ilk kale altından yapılmıştır ve bu Allâh'ı bilmektir (*marifetullâh*). Bunun çevresinde gümüşten yapılan Allâh'a iman kalesi bulunur. Bunun çevresinde safirden yapılan Allâh'a tevekkül kalesi vardır. Bunun çevresinde demirden yapılan ihlâs kalesi bulunur. Sözde ve davranışta ihlâs... Bunun çevresinde bakırdan yapılan Allâh'ın hükmüne rıza kalesi bulunur. Bunun çevresinde pirinçten kale, Allâh'ın emir ve nehiy türünden farz kıldıklarını yerine getirmektir. Nihayet bunun çevresinde de kerpiçten yapılan kale bulunur. O da müminin her türlü davranışında nefsin edebini yerine getirmesidir. Allâh şöyle buyurur: “*Benim kulların üzerinde senin (şeytanın) hiçbir hakimiyeti yoktur*” (İsrâ 17/65). İşte mümin, bu kalelerin içinde altından inşa edilene girmiş olan kişidir. Kul, nefsin edebini yerine getirmeye devam ettiği sürece şeytan bu kalelere asla giremez. Fakat kul bu hususta gevşeklik gösterdiği an, şeytanın kerpiçten yapılan ilk kaleyi ele geçirip bir sonrakine yönelmesi içten bile değildir. Böylece kul ne zaman Allâh'ın emir ve nehiy türünden farzlarını yerine getirmeye son verirse şeytan pirinçten yapılan kaleyi ele geçirir ve üçüncüsüne yönelir. Ardından kul Allâh'ın hükmüne rıza göstermeyi terk ettiği vakit şeytan bakırdan yapılan kaleyi ele geçirip dördüncüsüne yönelir ve sonuna kadar böyle devam eder.

Ârif bir müminin kalbinde dört tür ateş bulunur: Korku (havf), sevgi (muhabbet), bilgi (marifet) ve özlem ateşi (şevk). Korku ateşi günahattan haz alma duygusunu; marifet ateşi varlıklar üzerinde hâkimiyet kurmaktan haz alma duygusunu ve özlem ateşi de Sevilen'in hoşnutluğu ile ruhu yakar.

Ârif bir müminin kalbi üç tür bahçede gezinip durur: gizlilik, vefa ve nimet bahçeleri. Vefa bahçesindeyken ümit hâline bürünür. Nimetler bahçesindeyken vefa hâline bürünür. Gizlilik bahçesindeyken dupduru olur.

Ârif bir müminin kalbinde üç tür nur bulunur: marifet, akıl ve ilim nurları. Marifet güneş, akıl ay, ilim ise yıldızlar gibidir. Marifet nuru hevâyı, akıl nuru şehveti, ilim nuru ise bilgisizliği örter. Marifet nuru Rabb Teâlâ'ya ait nurdur. Akıl nuru gerçeği kabul etmeyi, ilim nuru ise gerçek bilgiye göre davranmayı temin eder.

O hâlde ârifin ve Allâh'tan saadet dileyen bir kimsenin kalbinde bulunması gereken ilk şey nurdur. Sonra bu nur ziyâyâ, sonra parıltıya, sonra aya ve güneşe

dönüşür. Nur ortaya çıkınca kalp dünya ve içindekilere karşı soğur. Bu nur aya dönüştüğünde kalp, ahirete yönelik beklentilerinden uzaklaşır (*zühd fi'l-âhiret*). Nur güneş hâlini aldığında kişi ne dünyayı ne ahireti ne de bunların barındırdıklarını görür. Sadece Rabbini bilir. Bu kişinin vücudu, kalbi ve sözleri nurdur. “*Allâh dilediği kimseyi nuruyla hidâyete iletir*” (Nûr 24/35).

Ârif Kalbinin Seferleri

Ârif şu üç denizi aşmadıkça Rabbinin büyüklüğünün farkına varamaz. Bunlar rablık (*rubûbiyyet*), koruyuculuk (*müheyminiyyet*) ve ilahlık (*lâhûtiyyet*) denizleridir. Rablık denizinin aşılması, ârif bu denize daldığında O’nun terbiye eden (*rabb*), kendisinin ise terbiye edilen (*merbûb*) olduğunu bilmesidir. Böylece ârifin kalbi düşünce, dili yücelikleri zikir, gözü ibret alma (*itibar*) ve nimetleri görme, nefsi ise hizmet ve rızayı talep etme denizlerine dalabilir. Bu durumda ârif, itaati bir deniz olarak görmeli, hizmeti gemi edinmeli, nimetler üzerinde düşünmeyi denizde ilerlemek olarak kabul etmelidir. Hakk’ın yüceliklerini zikretmek gemiyi ilerleten rüzgâr mesabesindedir. İbret almak ise rüzgârı yönlendirmesini ve doğru yolu bulmasını sağlayan bir rehberdir. Böylece gemi onu koruyuculuk denizine ulaştırır. Fakat burada gemi işe yaramaz. Özlem, sevgi ve inâbetten (gizli ve açık günahlardan vazgeçip Hakk’a dönmek) kurulu bir köprüden geçmesi gerekir. Ancak bu yolla ilahlık denizine ulaşabilmesi mümkündür. Burada ise artık ne gemi ne de köprü işe yarar. Ârifin yapması gereken, teslim olup kendini denize bırakmaktır. Böylece ülfet rüzgârı ve ikrâm dalgaları onu götürüp sahile bırakır. İşte, ârif burada Rabbinin büyüklüğünü anlar. Ardından Hakk’ın büyüklüğü ve celâli, ârifin kalbini dört bir yandan aydınlatır: ortada marifet kandili ışıldarken sağ tarafta büyüklük (*azamet*), ön tarafta yücelik (*celâlet*) ve arka kısımda ise kudret ve saygınlık (*izzet*) vasıfları aşikâr olur.

Böylece kul düşünce yolunda ilerlerken marifet nuruyla sağ tarafına baktığında korku ve haşyet kapısını görür. Sol tarafına baktığında azamet, huşu’ ve rehbet (korku) kapısını görür. Önüne baktığında yücelik, derinlerde kayboluş (gark) ve ürkme (vecel) kapısını görür. Ârif kalbinin arkasına baktığında ise saygınlık, zelillik ve miskinlik kapısını görür ve Allâh Teâlâ’nın cömertlik ve iyiliğinin farkına varır. Bu sayede korku (havf) onun diline iyice yerleşir ve Hakk’tan başkasını konuşmaz. Aynı şekilde haşyet gözünün bir melekesi hâline gelir ve Hakk’tan başkasına bakmaz. (Bir başka korku türü

olan) rehbet ellerine bağ olur ve Hakk'tan başkasından bir şey almaz. Derinlere gark olma, ayaklarının bağı hâline gelir ve Hakk'tan başkasına doğru yürümez. Böylece göğün perdelerini açar ve melekler onunla övünür durur.

Ârifin Kalbindeki Marifet Ağacı

Ârifin kalbine yağan ilk yağmur, ikram yağmurudur ve bu sayede orada beş dalı bulunan marifet ağacı yeşerir. Dallardan ilki arşa, ikincisi doğuya, üçüncüsü batıya, dördüncüsü sağ ufka, beşincisi ise sol ufka dek uzanır. Arşa kadar uzanan dalın suyu mutluluk, meyvesi ise münacattır. Doğuya kadar uzanan dalın suyu ikram, meyvesi hizmettir. Batıya kadar uzanan dalın suyu rahmet, meyvesi ilim ve ibret, ibretin altında ise düşünce ve itaattir. Sağ ufka kadar uzanan dalın suyu sevgi, meyvesi zikirdir. Sol ufka kadar uzanan dalın suyu inâbe, meyvesi günahları telafi etmektir (ru'bet). Bütün bunlar, ârifin kalp dilinden süzülen sözleri, fiilleri ve belirtileridir.

Ârif bir müminin kalbinin üç tür alameti vardır: Bütün günahları tevbeyle, bütün iyilikleri hatırlayıp anmakla, her şeyi de Allâh'ın sevgisiyle örter. Böylelikle ârifin kalbinde Allâh'a yönelik sevgiden başka hiçbir durum bulunmaz. Bu durumda sözleri sadece Hakk'ın yüceliklerini, nimetlerini ve kendisini koruduğunu zikretmekten ibaret olur. Marifet bakımından Rabbiyle şu dört yolla konuşur: Övgü, şükür, şikâyet ve mazeret dili.

Övgü dili ârif ile Hakk'ın verdiği nimetler arasında gerçekleşir. Şükür dili, ârif ile Hakk'ın yaratması arasında gerçekleşir ki bu durumda ârif, kendisini yarattığı için Rabbine şükreder. Şikâyet diliyle konuşurken kendisini Rabbine şikâyet eder. Mazeret diliyle konuşurken günahlarından ötürü bağışlanma talep eder.

Ârif üç şeye kulak verir: Tenzil, tefsir ve tevil. Tenzil'i (Kur'ân'ı) duyduğunda iman eder, tefsiri duyduğunda onu davranışlarına yansıtır, tevili duyduğunda ise bu bilgiyi ilk hâline döndürür.

Müminin Kalp Evi ve İçindekiler

Müminin kalbi iki kapısı bulunan bir eve benzer. Bunlardan birisi dünyaya, diğeri ise âhirete açılan kapıdır. Dünya kapısı *ibret* (alma kapısıyken), ahiret kapısı *fikret* (düşünce, tefekkür) kapısıdır. Ayrıca bu evde dört sütun üzerinde bulunan bir taht vardır. Sütunlardan ilki korkunun büyüklüğünden, ikincisi itaatteki huşu' duygusundan,

üçüncüsü günahları terk etmekten, dördüncüsü ise akıbetin ne olacağına dair korkudan inşa edilmiştir. Bu tahtta iki veziri bulunan bir hükümdar oturmuştur. Burada hükümdar kesin bilgi ve inanç (yakîn), sağındaki vezir korku, solundaki vezir ise ümittir.

Tahtın önünde bir meydan ve bu meydana on iki vekil (*nakîb*) bulunur: Bunlar sırasıyla İslâm'ın başı olan şahadet, dinin direği olan namaz, amellerin temizleyicisi olan zekât, İslâm'ı tamamlayan oruç, İslâm'ın bir şartı olan hac, İslâm'ın denizi olan örf, İslâm'ın koruyucusu olan iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmaktır ki bu İslâm'ın delilidir. Daha sonra İslâm'ın süsü olan cemaat, İslâm'ın cevheri olan sadaka, İslâm'ın şefkati olan akrabalık ilişkilerini diri tutmak ve son olarak güzel bir sondur ki bu da İslâm'ın korunması/korumasıdır.

Müminin kalbindeki marifet ağacı, yedi dalı bulunan bir ağaca benzer. Bu dallardan ilki gözlerine, ikincisi diline, üçüncüsü kalbine, dördüncüsü nefesine, beşincisi yaratılış anına, altıncısı ahirete ve yedincisi de Rabbine dek uzanır. Bu dallardan her birinin iki meyvesi vardır. Gözlerine uzanan dalların meyveleri ağlamak ve ibret nazarıyla bakmaktır. Diline uzanan dalın meyveleri bilgi ve hikmettir. Kalp dalının meyveleri Allâh'a özlem duymak (*şevk*) ve O'na dönmektir (*inâbe*). Nefs dalının meyveleri zühd ve ibadettir. Mahlûkata uzanan dalın meyveleri vefa ve sadakattir. Ahiret dalının meyveleri cennetteki nimetler, Mevla'ya uzanan dalın meyveleri ise O'nu görmek ve O'na yakınlıktır (*rû'yet ve kurbet*).

Buna mukabil, insanoğlunun kalbindeki hevâ ağacının da yedi dalı vardır. Bu dallardan ilki gözlerine, ikincisi diline, üçüncüsü kalbine, dördüncüsü nefesine, beşincisi yaratılış anına, altıncısı dünyaya ve yedincisi ise (ancak) ahirete dek uzanır. Gözlerine uzanan dalların meyveleri merak ve şehvet; diline uzanan dalların meyveleri gereksiz konuşmak ve gıybet etmek; kalp dalının meyveleri öfke ve düşmanlık; nefis dalının meyveleri haram ve şüpheli şeylerden kazanç sağlayıp geçinmek; mahlûkata uzanan dalın meyveleri tuzak ve hileye başvurmak; dünya dalının meyveleri aldanış ve riya; ahiret dalının meyveleri ise hasret ve pişmanlıktır.

Ârifin Kalbindeki Bahçeler

Ârifin kalbinde on bahçe vardır. Bunlar birleme (*tevhid*), yol (*sebil*), kesin bilgi ve inanç (*yakîn*), alçakgönüllülük (*tevâzu*), helal, büyüklük ve keremden kaynaklanan yumuşak huyluluk (*hilm*), cömertlik, rıza, ihlâs ve yine rıza bahçeleridir Mümin işte bu

bahçelerin bekçisidir. Her zaman bu bahçelerde dolaşır durur. Eğer tevhid bahçesinde Allâh'a ortak koşma ve bozgunculuk yapmaya dair bir arzunun yeşerdiğini görürse derhal onu söküp atar. Yol bahçesinde hevese uyma ve bidate rastlarsa bunları söküp atar. Yakîn bahçesinde kuşkuya rastlarsa söküp atar. Tevazu bahçesinde kendini beğenmişlik ve büyüklenmeye rastlarsa bunları söküp atar. Helal bahçesinde haram ve şüpheli bir şey bulursa bunları söküp atar. Hilm bahçesinde öfke ve kahr bulursa bunları söküp atar. Cömertlik bahçesinde cimrilik ve açgözlülüğe rastlarsa bunları söküp atar. İhlas bahçesinde yapmacıklığa rastlarsa bunu söküp atar. Rıza bahçelerinde endişe ve şikâyetle rastlarsa bunları da söküp atar.

Allâh Dostlarının ve Düşmanlarının Kalplerine Yağan Yağmurlar

Yağmurlar iki türlüdür: Rahmet ve gazap yağmurları. Rahmet yağmuru saadete erişmenin neticesiyken gazap yağmurları isyankâr olmanın sonucudur. Bu durumda üç şey rahmet yağmurlarını engeller: Riyanın huy hâline gelmesi, iddia ve gösterişin eylemlerin karakterine dönüşmesi ve gönlün bozgunculukla dolması. Üç şey de gazap yağmurlarının kalbe yağmasına neden olur: Haram yemek, helali terk etmek, kötü niyet beslemek.

Rahmet yağmurunda dört unsur bulunur: kokuya işaret eden gök gürültüsü, özlem şimşegi, ikram yağmuru ve ruh rüzgârı. Korkuya işaret eden gök gürültüsü tevbe edenlerin, özlem şimşegi zahitlerin, ikram yağmurları sevenlerin, ruh rüzgârları ise âriflerin kalplerinde görülür.

Aynı şekilde gazap yağmurlarında da dört unsur bulunur: Yabancılaşma ve husumete işaret eden gök gürültüsü, öfke şimşegi, düşmanlık yağmuru ve perde rüzgârı. Yabancılaşma ve husumete işaret eden gök gürültüsü kâfirlerin, öfke şimşegi münafikların, düşmanlık yağmuru zalimlerin ve perde rüzgârı da isyankârların kalplerinde görülür.²⁸⁷

²⁸⁷ Hacı Bayram Başer, *Kalplerin Makamları*, s. 123-138.

EK 2. EBU'L-HÜSEYİN EN-NÛRÎ'NİN ON TAVSİYESİ

Ebü Nuaym'ın *Hilyetu'l-Evliyâ*'da yer verdiği Nûrî'nin arkadaşlarına yaptığı on tavsiyesini, tasavvufî görüşlerinin özeti olması bakımından çalışmada ekler kısmında yer verdik.

Nûrî, arkadaşlarından söyleyeceği on şeyi kesinlikle yapmalarını istemiştir. Bu on madde şunlardır:

Birincisi, şeriatın kendisinden kalktığı bir makama ulaştığını söyleyen kimseye asla yaklaşılmamasını dile getirmiştir. Bu sözle sûfînin şeriata uyma konusunda hassas davranması gerektiğini belirterek, tasavvuf kisvesi altında şariat dairesinden çıkanların İslam ile alakalarının olmadığını vurgulamak istemiştir.

İkincisi, namahremlerine ilgi duyup nikahsız oturup kalkanlarla dostluk kurulmamasını öğütlemiştir. Tasavvufu kullanarak aralarında nikah bulunmayanların beraberliklerini yasaklamıştır.

Üçüncüsü, layık olmadığı halde liderlik ve makam peşinde koşanlarla arkadaş olunmasını yasaklamıştır.

Dördüncüsü, ahireti unutarak dünya hırsıyla fakirken zengin olan kişiyle arkadaşlığı yasaklamıştır. Eğer böyle bir arkadaşlık gerçekleşirse kalbin katılaşacağını bildirmiştir.

Beşincisi, ilmi sebebiyle bir şeye ihtiyaç duymadığını belirtenin bilgisizliğinden emin olunmaması gerektiğini söylemiştir. İlmine aşırı güvenenin bilgisiz olduğunu ifade etmiştir.

Altıncısı, gizli bir hal iddia edenin açık bir şekilde ispat etmez veya şahit getirmezse, iddia sahibinin dininin şüpheli olduğunu belirtmiştir.

Yedincisi, nefsinden memnun olan ve vaktine güvenenin aldandığını, o kimseden sakınılması gerektiğini vurgulamıştır.

Sekizincisi, şarkı dinleyip dünyada rahata meyleden kimseden hayır beklenilmeyeceğini ifade etmiştir.

Dokuzuncusu, fakir sema' anında sema'ya hazırlıklı değilse fakirin dininden şüphe edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Fakirin sırrının karışması ve himmetinin dağılması sonucu sema'nın bereketinden mahrum edildiğini bildirmiştir.

Onuncusu, herhangi bir kişinin arkadaş, kardeş ve dostlarına aşırı güvendiği, bu güvenin, ahlakın olgunluk derecesi olduğunu iddia edildiği görülürse, iddia sahibinin akıl ve din bakımından zayıf olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁸

²⁸⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. X, s. 252.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Muhammed Osman DİKMEN

Doğum Yeri ve Yılı : Isparta, 10.03.1983

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. Arapça (İyi)

2. İngilizce (Orta)

İş Deneyimi :

1. İmam-Hatib (2011-2013)

2. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği (2013-2018)

3. Okul Müdür Yardımcılığı (2018)

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

1. Yüksek Lisans Tezi: Ebu'l-Hüseyin en-Nûrî ve Tasavvufî Görüşleri